

AZ ARANY-CSALÁD MESEKÉZIRATAINAK ÉS ARANY LÁSZLÓ EREDETI NÉPMESÉK CÍMŰ MŰVÉNEK KRITIKAI KIADÁSÁRÓL

1862-ben jelent meg az akkor 18 éves Arany László neve alatt az *Eredeti népmesék* című gyűjtemény, amely a 19. századi magyar folklórgyűjtemények közül az egyik legnagyobb hatású kiadványnak bizonyult. Több mint nyolc évtizeddel később, 1949-ben előkerült a Magyar Tudományos Akadémia épületének pincéjéből egy olyan vegyes tartalmú, igen elhanyagolt állapotban lévő kéziratanyag, amelynek egyes darabjai az *Eredeti népmesék* szövegeivel mutattak egyezéseket. Az 1960-as évek első felében bizonyítást nyert, hogy az Arany László-féle gyűjtemény kézíratairól van szó, melyek fennmaradásáról mindaddig nem volt tudomása a magyar folklorisztikának. Kovács Ágnes mesekutató, az MTA Néprajzi Kutató Csoport munkatársa, a *Magyar népmesekatalógus* főszerkesztője megkezdte az anyag feldolgozását, ám befejezni nem tudta; a szövegek publikálására mindeddig nem került sor. Kovács Ágnes vizsgálataiból kiindulva, illetve azokat kiegészítve ezt a hiányt kívánja pótolni a kéziratok szövegei kritikai kiadása.

A kutatás tárgya tehát az 1862-ben megjelent, *Eredeti népmesék* című mesegyűjtemény kritikai kiadása, az MTA Könyvtár Kézirattárában (MTAK Kt.) őrzött kéziratok, illetve a kiadott szövegek egybevetésével. A kritikai kiadást sajtó alá rendező kutatócsoportot Hermann Zoltán irodalomtörténész vezeti.¹

A kéziratok szövegeit Arany Jánosné Ercsey Julianna (1816–1885), valamint gyermekei, Arany Julianna (1841–1865) és Arany László (1844–1898) jegyezték le, feltehetően az 1850–1862 közötti időszakban. A kéziratok szövegei az 1862-es kötetben megjelent mesék túlnyomó többségével azonosíthatók. A kéziratanyag nem azonos az *Eredeti népmesék* nyomdába adott kéziratával (ennek holléte egyelőre nem ismeretes), ám úgy tűnik, Arany László e kéziratok felhasználásával készítette el mesegyűjteményét. A tintával írott kéziratokon a számos autográf javítás mellett esetenként a kiadott szövegnek megfelelő, ceruzával/tintával írott korrekciók is találhatók (e korrekciókat ugyanakkor nem minden esetben érvényesítették a kiadott szövegeken).

A kritikai kiadás célja egyrészt az, hogy az 1949-ben előkerült kéziratokat a szakmai közönség megismerhesse, másrészt az, hogy a kéziratok, il-

¹ A kutatás és a kiadás megvalósulását az MTA támogatja, a Támogatott Kutatóhelyek Irodája MTA – DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport (2006 TKI 207) pályázatának keretei között. A kutatócsoport vezetője Bitskey István, a témavezető Szilágyi Márton. Domokos Mariann és Gulyás Judit munkáját 2008-ban az OTKA NI 61252 számú pályázata is támogatta.

letve az 1862-es kiadás szövegeinek párhuzamos közlésével lehetővé váljék annak bemutatása, milyen szövegalkotási fázisok révén jött létre a népköltési szöveg, amíg a nemzeti olvasóközönség elé került a 19. században. A kritikai kiadás a 19. századi folklórgyűjtések és -kiadások, az ezeket létrehozó koncepciók és eljárások újragondolásához is hozzájárulhat.

A magyar folklorisztikában nincsen hagyománya a történeti prózafolklór, ezen belül a mesék kritikai kiadásának. Így ez a kiadás kutatási hagyomány és kiadási gyakorlat hiányában számos, nehezen megoldható problémát vet fel. Ezért fontos a tervezet (különösen a kéziratok átírási módszerének) közzététele és vitára bocsátása annak érdekében, hogy olyan szakmai konszenzus jöhessen létre e tárgyban, amely nemcsak a jelenlegi, de esetleg további, hasonló jellegű folklorisztikai kritikai kiadások számára is támpontul szolgálhat.²

Az alábbiakban az *Eredeti népmesék* kritikai kiadása mellett szóló szakmai érvek bemutatása után a kiadás tárgyát képező kéziratanyagról rendelkezésre álló adatok és az eddigi kutatási eredmények összefoglalása következik. Ezt követően kerül sor a kritikai kiadás elveiről és felépítéséről szóló tervezet ismertetésére. Ehhez mutatóként egy az Arany-család mesegyűjteményében található mesekézirat képmásolata, valamint ugyanennek a mesének a kritikai kiadásban majdan megjelenő átírt változata, illetve az 1862-ben nyomtatásban megjelent variáns szövege társul, annak érdekében, hogy a szövegváltozatok összehasonlításának lehetőségeit szemléltetni lehessen (Függelék 2–4.). Végül a kéziratok adatait összesítő táblázat, valamint egy a kéziratok előkerülésének körülményeire vonatkozó, eddig publikálatlan beszámoló olvasható (Függelék 5–6.).

Az Eredeti népmesék kritikai kiadásának relevanciája

Az *Eredeti népmesék* az első olyan 19. századi magyar mesegyűjtemény, amelyet a folklorisztika – a közreadónak a szövegeken végzett alakító munkája regisztrálása ellenére – (egyébként Gyulai Pál nyomán)³ „klasszikusnak” nevez.⁴ Kovács Ágnes kutatásaiból (KOVÁCS, 1969) az is tudható,

² E kutatási terv első vitája 2008. május 21-én zajlott az Arany János műveinek kritikai kiadását végző OTKA-kutatócsoport ülésén, az MTA Irodalomtudományi Intézetében. Tanácsaikért és javaslataikért köszönettel tartozunk Császtvay Tündének, Dávidházi Péternek, Fórizs Gergelynek, Gönczy Monikának, Hász-Fehér Katalinnak, Hites Sándornak, Korompay H. Jánosnak és Szilágyi Mártonnak. A tervezet megvitatásra került 2008. szeptember 4-én, az MTA Néprajzi Kutatóintézetében is. E helyt is szeretnénk megköszönni Benedek Katalin, Égető Melinda, Görög-Karády Veronika, Juhász Katalin, Kriza Ildikó, Nagy Ilona, Nagy Károly Zsolt, Szilágyi Miklós és Voigt Vilmos hozzászólásait. 2008. november 17-én az MTA Textológiai Munkabizottsága vitatta meg, majd akkreditálta a kiadás tervezetét. Tanácsaikért köszönetünket fejezzük ki Bíró Ferencnek, Debreczeni Attilának, Hargittay Emilnek, Kecskeméti Gábornak, Kőszeghy Péternek, Láng Józsefnek.

³ „Arany László meséi a legjobban elbeszélt magyar népmesék.” ARANY L., 1901a, 5.

⁴ KOROMPAY, (1963) 1989, 410.; KOVÁCS, 1977, 121.; KÓSA, 2001, 79.

milyen nagy hatást gyakoroltak ezek a mesék – a későbbi olcsó, népszerű kiadások valamint a népiskolai olvasókönyvek révén – a szájhagyományra, hiszen a 20. században, a magyar nyelvterület változatos pontjain gyűjtött népmesék vizsgálata során számos mesemondó esetében volt kimutatható az Arany László-mesék ismerete.

A 19. századi népköltési gyűjtemények kapcsán az utóbbi évtizedekben a folklorisztika és az irodalomtörténet oldaláról is felmerült a hitelesség kérdésének problémája,⁵ abból kiindulva, hogy a nemzeti olvasóközönség számára elérhető, 19. században kiadott folklóralkotások sajátos, ám reflektálatlanul maradt szövegkonstrukció termékei, vagyis a (későbbiekben azután kanonikussá vált) népköltési gyűjtemények szövegei a kiadás során bizonyos ideológiai és esztétikai elvárásokhoz igazodva jelentős átalakításon estek át.⁶ Ez a meglátás kétségtelenül igaz, ám az is megjegyezhető, hogy a 19. századi magyar folklórszöveg-kiadási gyakorlatot érintő kritika egyik esetben sem volt konkrét esettanulmánnyal és részletes szövegelemzéssel (kéziratok és kiadott szövegek összevetése) alátámasztva.

Arany László *Eredeti népmesék* című népmese-gyűjteményének kritikai kiadása remélhetőleg egy ilyen – a magyar folklorisztikában mindeddig hiányzó – tanulmány elkészítésére is lehetőséget nyújt, hiszen ebben az esetben rendelkezésre állnak a mesemondók-lejegyzők⁷ autográf mesekéziratai, a kéziratokon a lejegyzők korrekciói mellett a sajtó alá rendező javításai, végezetül pedig magának a publikált gyűjteménynek a szövegei. E *szöveg-változatok együttes közlésével* megfigyelhetővé válik, hogy milyen módon alakul a meseszöveg a lejegyzés, illetve a kiadás során, milyen jellegű változtatásokat hajt végre a szerkesztő-kiadó a kéziratos szövegeken, amikor a családi használatból a szövegeket a nemzeti olvasóközönség elé bocsátja.

Az *Eredeti népmesék* kézirategyagának története

Mielőtt az Arany-család mesekézirataira rátérnénk, előljáróban arra az ismert tényre szeretnénk felhívni a figyelmet, milyen hányatott utóélete volt az Arany-családhoz kapcsolható dokumentumoknak. Arany János halála

⁵ NIEDERMÜLLER, 1990; MILBACHER, 2000. E problémafelvetés jogosságáról, illetve kritikájáról bővebben HERMANN, 2006; GULYÁS, 2007.

⁶ E folyamatról a Grimm-fivérek emblematikus gyűjteménye kapcsán lásd RÖLLEKE 1975, RÖLLEKE-MARQUARDT, 1986. A *Kinder- und Hausmärchen* létrejöttéről, fogadtatásáról és a Grimm-kutatás eredményeiről lásd NAGY Ilona (2007) alapvető tanulmányát. (A szöveg-alakítási folyamatokról különösen 36–43.)

⁷ Arany Juliska kitűnő előadási készsége, gyermekkori mesemondása közismert; erről részletesen a következő fejezetekben lesz szó. Arany László mesemondó gyakorlatáról Gyulai Pál tett említést az *Eredeti népmesékről* 1862-ben megjelent bírálatában: „Nem irva még eddig semminemű irodalmi művet, most is csak emlékeit akarva elbeszélni, és úgy a hogy hallotta vagy máskor elbeszélni szokta.” GYULAI, 1862, 388.

(1882) után fia, Arany László lett a hagyaték kezelője,⁸ majd elhunytával (1898) – rendelkezésének megfelelően – az ún. „közérdekű” anyagok az MTA Könyvtárának Kézirattárába kerültek. Jelentős kéziratanyag maradt azonban Arany László özvegyénél, Szalay Gizellánál (a történész Szalay László unokahúgánál), ez az anyag azonban leginkább csak második férje, Voinovich Géza irodalomtörténész számára volt hozzáférhető és kutatható. A kéziratok (így például a családi levelek) egy részéről Voinovich kivonatokat vagy másolatokat készített (illetve részleteket idézett belőlük az 1929–1938 között megjelent, *Arany János életrajza* című művében). Ezt a kéziratanyagot Voinovichék Ménési úti villájukban őrizték, amelyet 1945 januárjában több súlyos bombatámadás ért. A ház összeomlott, Szalay Gizella meghalt, az Arany-hagyaték pedig megsemmisült (VARGHA, 1984, 404–407.). Ahogyan a kritikai kiadás összefoglalta ezt a helyzetet: „Arany János családi hagyatéka elpusztult anélkül, hogy Voinovich Gézáékon kívül valaki is, valaha is közről látna mérhetetlen értékeit.”⁹ Voinovich Géza 1952-ben bekövetkezett haláláig emlékezete vagy jegyzetei alapján esetenként szóbeli felvilágosítást nyújtott az Arany-kutatóknak (és többek között az *Arany László*-kismonográfia szerzőjének, Somogyi Sándornak), állításai vagy utalásai azonban – bár sokszor rendkívül érdekesek – a kéziratanyag elpusztultával ellenőrizhetetlenek (SZILÁGYI, 2004, 367–368.). Ez a jelen kutatás számára is problémát okoz, hiszen az ismeretek közlésének sajátos szóbeli és többszörösen közvetített módjáról lévén szó, a szakirodalomban időnként felbukkanó, ám konkrét adattal alá nem támasztott, forrásmegjelölést nélkülöző megállapítások kapcsán gyakorta meglehetősen nehéz eldönteni, mi az, ami az adott szerzőnek valóban adatokat nélkülöző feltevése és mi az, ami számunkra ugyan feltevésnek tűnik (mert nem erősíti meg konkrét, írásban rögzített, hozzáférhető és ellenőrizhető adat), ámde lehetséges, hogy forrása egyfajta – számunkra már elérhetetlen – szájhagyományban található.

Az Arany László neve alatt 1862-ben *Eredeti népmesék* címmel megjelent mesegyűjtemény kéziratanyagának megléte ismeretlen volt az 1950-es évekig. Gergely Pál (aki ezidőben Kodály Zoltán személyi titkára volt az MTA főtítkári hivatalban, majd Kodály az MTA épületének gondnokává nevezte ki másodállásban) 1981-ben rögzített visszaemlékezése¹⁰ szerint a

⁸ Arany László textológiai gyakorlatáról édesapja levelezésének kiadása kapcsán Korompay H. Jánosnak az a megállapítása, miszerint: „[Arany László] Saját családjáról igyekezett mindent zárójelbe tenni, és önmagáról szinte semmit nem közölt” – tehát ez a nyilvánosságtól való tartózkodás, zárkózottság lehetséges, hogy nemcsak édesapja levelezésének, hanem egyéb, a családra, illetve saját magára vonatkozó iratok kezelésének is jellegzetessége lehetett. KOROMPAY, 2002, 198.

⁹ *AJÓM* XV, 459–472. az idézet a 472. lapon.

¹⁰ Kovács Ágnes beszélgetése Gergely Pállal, a Magyar Tudományos Akadémia kéziratgyűjteményében 1981. március 23-án. Korrektúrázott gépirat. MTAK Kt. Ms 4163/108 2/1983. A visszaemlékezésnek az *Eredeti népmesék*re vonatkozó részei a tanulmány 5. sz. függelékében olvashatók.

kéziratok egyéb iratokkal együtt 1949-ben kerültek elő. Gergely Pál szerint a kéziratok Arany Jánosné halála (1885) és Arany Lászlónak az Akadémia épületéből való elköltözése után kerültek az Akadémia épületének pincéjébe. Visszaemlékezésében Gergely Pál elmondta, hogy a vegyes iratok egy részét 1949-ben a kazánépítő munkások szalonnasütéshez használva elégették, más részük (többek között számos mese kézírata) a pincében a földre kerülve a hat évtized alatt már korábban elrohadt. Idő és szakértelem hiányában – a legfőbb szempont és a legsürgetőbb feladat ekkor csak az állagmegóvás lehetett – Gergely Pál és munkatársai az előkerült kéziratokból a népköltési anyagot különválogatták, egybekötötték. Mivel a legtöbb folklór tárgyú kézíraton Kriza János neve szerepelt, a mesekéziratokat egyéb azonosítás nélkül a Kriza-hagyatékhoz, illetve a Kisfaludy Társaság 19. századi folklór kéziratanyagához sorolták be (Irodalom 4-r 409/I–VI. *Kriza János gyűjteménye. Mesék, találós mesék, versek és népdalok. 19. század második fele* illetve Ms 10.020/I–VIII. *A Kisfaludy Társaság népmesegyűjteménye. 1840–1860-as évek. A VIII. kötet címe: Pest-megyei gyűjtés 1869? [!]*).¹¹

Gergely Pál (mint az MTA Kézirattárának helyettes vezetője) 1952-ben az *Ethnographiában* ismertette röviden „az utóbbi években vásárolt vagy éppen a közeli hónapokban előkerült nagymennyiségű népköltési anyagot”. E felsorolásban említette az „1850 utáni időkből, Arany Lászlóék gyűjtőmozgalma korából” előkerült terjedelmesebb kéziratcsomókat, valamint külön kitért Kriza János mesegyűjtésének töredékeire is. Az *Eredeti népmeséről* ekkor még nem esett szó (GERGELY, 1952). Idővel azonban Gergely Pál is észlelte, hogy a Krizához, illetve a Kisfaludy Társaság népköltési anyagához sorolt kéziratokból egyes meseszövegek az Arany László-féle gyűjtemény meséire emlékeztetnek, illetve hogy bizonyos mesék Arany Juliska keze írásával vannak lejegyezve, s erre Kovács Ágnes, a *Magyar népmesekatalógus* főszerkesztőjének figyelmét is felhívta.¹²

Az 1960-as évektől a *Magyar népmesekatalógus* (MNK) munkálatai során a 19–20. századi magyar kézíratos és (önálló kötetben, periodikákban, illetve ponyván) kiadott meseszövegekről tartalommutatók és szűzsélapok készültek.¹³ Az *Eredeti népmesék* kéziratanyagának azonosítása ekkor történt meg. 1964-ben az MNK egyik kutatója, Kiss Gabriella (aki a Kisfaludy Tár-

¹¹ Az egyik kézíratos kötet elején az alábbi ceruzás megjegyzés olvasható: „A pince-rendezésekor, 1949/50. évben talált régi (1828–1880) gazdasági és főtítkári irattár anyagából kiszedett *folklore-gyűjteményből* kötésre összeválogatta: Gergely Pál.” MTAK Kt. Irod. 4-r 409/I. 2. lap.

¹² MTAK Kt. Ms 4163/108. 2/1983. 6., KOVÁCS, 1969, 180., 1982, 497. Kovács Ágnes mindkét helyen arról ír, hogy Gergely Pál a szóbanforgó kéziratok kapcsolatát az Arany-családdal már 1955-ben jelezte számára. Kovács Ágnes 1961-ben, *Benedek Elek és a magyar népmesekutatás* című tanulmányában már azt is leírta, hogy az Arany-kéziratoknak a kiadott szövegekkel való összehasonlításából nyilvánvaló, hogy a publikált szövegek jelentős szövegmodosítási, stilizálási folyamat termékei. KOVÁCS, 1961, 432. Lásd még KOVÁCS, 1983.

¹³ Benedek Katalin szíves szóbeli közlése.

saságnak az Akadémiai Kézirattárban őrzött anyagát dolgozta fel),¹⁴ Gergely Pál 1952-es közleményére hivatkozva, az *Ethnographiában* közölt egy 1892. október 20-i keltezésű levelet Arany Lászlótól. Ebben Arany László így írt: „Régi lomaimat rendezve, több csomag népköltési gyűjteményre akadtam, melynek nagyobb része a Kisfaludy-Társaságtól jutott hozzám. Én már nem rendezem őket többé. Azt hiszem, jó volna a társaság irattárába eltenni, vagy a néprajzi társaságnak adni. Talán fiatalabb erő még turkál bennük. Itt küldöm tehát. Bánj velök belátásod szerint.” Kiss Gabriella feltevése szerint Arany László vagy Gyulai Pálnak, a társaság akkori elnökének, vagy Beöthy Zsoltnak, a társaság titkárának címezte a levelet. A levelet Kiss Gabriella a következőképpen értelmezte: „A levélből kiderül, hogy Arany Lászlónál volt Kisfaludy-társasági anyag, valamint egyéb, – feltehetően saját gyűjtései, vagy nővére gyűjtései is.” Ezt követően került sor annak bejelentésére, hogy a szövegvizsgálatok szerint a Gergely Pál ismertette kéziratok között megtalálhatóak az *Eredeti népmesék* kéziratai is (Kiss, 1964, 475–476.).¹⁵

Az *Eredeti népmesék*hez rendelhető kéziratok több kézírásban maradtak fenn. Sáfrán Györgyi irodalomtörténész (az MTA Kézirattárának munkatársa, az Arany János-levelezés kritikai kiadásának sajtó alá rendezője)¹⁶ 1968-ban azonosította a mesék lejegyzőit. Eszerint a mesék döntő részét Arany Julianna írta le, kisebb részt Arany Jánosné Ercsey Julianna. Arany László lejegyzésében egy meseszöveg maradt fent.¹⁷

Kovács Ágnes 1969-ben megjelent, az *Eredeti népmesék* szövegeinek a 20. században rögzített magyar népmesékre gyakorolt hatásáról szóló összehasonlító tanulmányában nyomatékosan kiemelte annak a ténynek a jelentőségét, hogy előkerültek az Arany-család mesekéziratai. A 20. századi mese-folklorizáció vizsgálatához felhasználta az *Eredeti népmesék* kézirata-

¹⁴ „Az MTA Kéziratgyűjteményében levő közel 40 kéziratot népköltési, ill. népmesegyűjtemény feldolgozása és bibliográfiájának elkészítése Kiss Gabriella által. A munka [MNK készítése] során a feldolgozott kéziratári anyagot revízió alá vették: teljes adatellenőrzésre került sor 1500–2000-re tehető szöveganyagon.” Benedek Katalin összefoglalása alapján CZÖVEK, 2007, 115.

¹⁵ A hivatkozott Arany-levél: *MTAK Kisfaludy Társaság Levelezése 1892–1894/1892–43*. Kiss Gabriella az *Eredeti népmesék*kel kapcsolatosan a következőképpen fogalmazott: „Az 1951-ben előkerült népköltési anyag és az Eredeti mesék között szövegazonosítást végeztünk és megtudtuk, hogy az Eredeti népmesék 28 kézirata [!] az 1951-ben előkerült népköltési anyag között van.” Kiss Gabriella rövid közleményében a kéziratok előkerülésének idejét 1951-re teszi, feltehetően Gergely Pál 1952-es cikkének „utóbbi évek” illetve „közeli hónapok” kitétele alapján. Gergely Pál viszont 1981-es visszaemlékezésében 1949-re datálja a kéziratok felbukkanását, illetve a bekötött kéziratok előlapjára írt megjegyzése szerint is 1949/50-ben került elő az anyag. L. 11. l. Kovács Ágnes 1969-ben publikált (alább bemutatandó) Arany-tanulmányában Kiss Gabriellának azért mondott köszönetet, mert „számos szöveg azonosítását elvégezte és a két kiadatlan mese kéziratára rábukkant.” KOVÁCS, 1969, 180.

¹⁶ Főbb, Arany Jánosra vonatkozó munkái: *AJÓM* XV, XVI. SÁFRÁN, 1960, 1999.

¹⁷ A mesék lejegyzőit Sáfrán Györgyi 1968. VII. 23-án azonosította. Kovács Ágnes tételes feljegyzése (gépirat) az MNK Kézirattárában, MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest. (A gépirat több példányban létezik, egyes példányokon 1968 augusztusi dátum szerepel.) A gépiratot Benedek Katalin bocsátotta rendelkezésünkre, amit ezúton is köszönünk.

1. kép Arany János és családja, 1863.
(MTAK Kt. Ms 3/8. A kép jobb szélén Széll Kálmán, Arany János veje.
A képet az ő hagyatékában lévő fényképről másoltatta Rolla Margit.)

it is: megadta a kéziratok leltári jelzetét, továbbá a meséknek a nemzetközi Aarne-Thompson mesekatalógus, illetve az akkor még készülőfélben lévő *Magyar népmesekatalógus* szerinti típusszámait,¹⁸ amennyiben lehetséges volt, feltüntette a lejegyző nevét, a lejegyzés helyére és idejére vonatkozó feltevéseket is megfogalmazott, valamint megadta a meseszövegek kiadott változatainak bibliográfiai adatait is (KOVÁCS, 1969).

Az Arany-család mesekéziratairól azonban önálló közleményt Kovács Ágnes csak 1982-ben tett közzé a nagykovácsi Arany János Múzeum jubileumi kiadványában. Kovács Ágnes ezen alapvető fontosságú tanulmányában egyfelől összefoglalta a kéziratok keletkezésére vonatkozó adatokat (melyek jelentős részben Sáfrán Györgytől származtak), néhány kézirat xerox-másolatának képét is közölte, és megkísérelte rekonstruálni, milyen források alapján és milyen

¹⁸ Berze Nagy János már 1917-ben elkészítette az *Eredeti népmesék* szövegeinek típus-besorolását a nemzetközi Aarne-féle típuskatalógushoz illeszkedve. Továbbá minden egyes mese mellett feltüntette a korban ismert valamennyi nemzetközi variánst is az összehasonlító kutatás számára. (Berze Nagy nem ismerhette az Arany-mesék kézíratait.) A tanulmány Sebestyén Gyula, a Magyar Népköltési Gyűjtemény szerkesztője felkérésére, az Arany János-jubileum alkalmából készült – ekkor ugyanis a tervek szerint kísérő tanulmánnyal és tudományos apparátussal kiegészítve adták volna ki a sorozatban Arany László mesegyűjteményét. A kiadás végül elmaradt, Berze Nagy János tanulmánya pedig Sebestyén Gyula hagyatékából csak 1952-ben került elő, és 1966-ban látott napvilágot. BERZE NAGY, 1966a, 1966b, 1968.

módon mehetett végbe a meselejegyzés majd mesekiadás. Tanulmánya függelékében közzétette annak a három mesének a szövegét is, amelyek kézírata fennmaradt, ugyanakkor nyomtatásban végül nem jelentek meg.¹⁹ Kovács Ágnes tanulmányában felvetette a kéziratanyag kritikai kiadásának lehetőségét (és szükségességét). Haláláig (1990) és azóta erre nem került sor, az Arany-család mesekézíratairól pedig 1982 óta nem jelent meg publikáció.

A kéziratanyag adatai²⁰

Az Arany-család mese- és találós-lejegyzései az MTA Könyvtár Kézirattárában, négy keménytáblás, bordó és kék színű (mintás) kéziratok kolligátum-kötetben találhatóak.²¹ Ezek a kötetek magyar nyelvű folklórszövegeket, többnyire népmeséket tartalmaznak, anyaguk azonban meglehetősen heterogén. A félezernél is több szöveg (melyek egyébként csak az 1950-es években kerültek a jelenlegi kötetekbe) nagy része népmese, ezek mindegyike a 19. század közepén/végén keletkezett lejegyzés. A sokféle, különböző kézírásban fennmaradt, többnyire azonosítatlan kézirat között Kriza Jánostól saját lejegyzésű népköltési alkotások, továbbá hozzá elküldött folklórszövegek (pl. Gálffy Sándortól, Kiss Mihálytól, Lőrinczi Elektől), valamint egyéb, a Kisfaludy Társasághoz került népköltési gyűjtések anyaga egyaránt megtalálható (így többek között számos, Gyulai Pál kézírásában fennmaradt mese is). Ezek közé kerültek Arany Juliska, Arany Jánosné és Arany László hozzávetőleg 120 lapot számláló népmese- és találósszövegei, melyek a négy kötetben elszórtan, mások gyűjteményei közé ékelődve helyezkednek el. A lapokat restauráló és egybekötő kéziratári munkatársak ugyanakkor szemmel láthatóan törekedtek arra, hogy az azonos (vagy hasonló) kézírásban fennmaradt szövegek egymás mellé kerüljenek, így az Arany-családhoz rendelt kéziratok többsége egy kötetben (MTAK Kt. Irod. 4-r 409/II.) található.

Az Arany-kéziratok mindegyike fekete tintával íródott fehér színű lapokra, ezek körülbelül 360×220 mm nagyságúak, melyek félbehajtva négy-négy kézirat oldalnak felelnek meg. Egy oldal tehát átlagosan 180×220 mm²²

¹⁹ KOVÁCS, 1982. *Nemtudomka* (AaTh 451), *Az özveg ember és az özveg asszony* (AaTh 480), *Bolond Jankó* (MNK 1684*). Kovács Ágnes korábbi tanulmányában is utalt ezekre a szövegekre: KOVÁCS, 1969, 180. 8. lj.

²⁰ Az adatokat az áttekinthetőség kedvéért a 6. sz. függelékben táblázat foglalja össze.

²¹ MTAK Kt. Irod. 4-r 409/I. 14 lapja, Irod. 4-r 409/II. 73 lapja, Irod. 4-r 409/III. kötet 8 lapja és Ms 10.020/VIII. 28 lapja rendelhető az Arany-családhoz. Amennyiben elfogadjuk, hogy *Népmese. A jó vadász* c. szöveg is valamelyik Arany családtag lejegyzése (MTAK Kt. Irod. 4-r 409/III. 118.), úgy még további egy, azaz összesen 124 kézirat oldal kell figyelembe vennünk a kritikai kiadás során. Terjedelmét tekintve a teljes korpusznak kevesebb mint egytizedét, összesen tíz oldalt tesznek ki a találósszövegek.

²² Az egyetlen, Arany László kézírásában fennmaradt meseszöveg *A szép lány meg az ördög* kézírata több szempontból is eltér a többitől. Egyrészt ezen mese címe külön lapra került, míg

nagyságú. Nagyjából a kéziratok kétharmadáról lehet biztosan megállapítani, hogy ilyen dupla lapokat (eredetileg talán egy ív papírost kettévágva, majd azokat félbehajtva) használtak a szövegek leírásakor. Ezen összetartozó lap-párok pontos azonosítása a mai összekötött (néhány esetben ragasztott) állapotukban sajnos nem lehetséges maradéktalanul, annyi azonban megállapítható, hogy a lejegyzéskor néhány esetben egymás *mögé* tették, más esetekben pedig *egymásba* fűzték a dupla, félbehajtott papírlapokat.²³ A kéziratokon többféle javítás látható: lejegyzéssel egyidejű önkorrekción, utólag tintával vagy ceruzával eszközölt javítások, valamint további néhány helyen piros ceruzás jelölések, melyek csak pár esetben jelentkeznek (az írásazonosítást elősegítendő) szövegszerűen, széljegyzetként, legtöbbször azonban helyesírási-stilisztikai korrekciókról van szó. A korrekciók szerzőinek azonosítása a továbbiakban elvégzendő feladatok közé tartozik.

A lejegyzett mesekéziratok címadási gyakorlata külön textológiai problémát jelent, mivel a szóbeliségben a népmeséket általában a bennük szereplő hősökről azonosítják. A vizsgált szövegtörzsek címadási technikája nem tekinthető egységesnek. A kéziratos szövegek egy részének egyáltalán nincs címe (nyolc mese), míg a kiadott mesék mindegyike (a csalimeséket leszámítva) címmel ellátva jelent meg. Kilenc mesének a lejegyzéstől eltérő kézírással (feltehetőleg utólagosan adott) ceruzával írott címe, többségüknek a lejegyzéssel azonos kéztől származó címe volt, melyet később áthúztak. Apróságnak tűnő, ám annál érdekesebb gesztus, hogy a címek helyét általában előre aláhúzták,²⁴ ami azt sejteti, hogy a mesék lejegyzői strukturális elemként fogták fel a szövegek címét, még ott is, ahol maguk nem tudtak/nem akartak címadással élni.

Az *Eredeti népmesék* című gyűjteményben 1862-ben 36 mese²⁵ és 54 találós mese (vagyis találós kérdés) jelent meg. A szóbanforgó kéziratanyag az *Eredeti népmesék* szövegei közül 30 mese és az összes találós kérdés kéziratait tartalmazza. Ezek közül egy mese (az ún. Ördögszerető-típus, AaTh 407B) két változatban is megvan, egyrészt Arany Juliska gyermekkori írásában töredékesen,²⁶ másrészt Arany László 1861/1862-re datált kéz-

a többi esetben, ha egyáltalán van cím, az a meseszöveg első lapjának tetején olvasható. Másrészt a lap mérete kisebb az átlagnál (165×212 mm), harmadrészt a margót a lejegyző nem a bal, hanem a jobb oldalon hagyja, végül pedig a párbeszédet külön sorban, gondolatjelekkel elválasztva tördeli, míg az összes többi mesénél folytonosan jönnek a dialógusok.

²³ Az így keletkező, összetartozó „füzetkék” általában egy, de néha több szöveget is tartalmaznak. Az említett eltérő papírhasználatból esetleg arra lehet következtetni, hogy a lejegyző a szóban elmondott mese írásbeli áttétele során milyen hosszú írott szövegre számított. (Ha több papírt hajtogat egymásba, nyilván hosszabb vagy több mese leírására készül. E kérdés megválaszolása azonban még további vizsgálatokat igényel.)

²⁴ Erre abból lehet következtetni, hogy néhol nem pontosan ugyanakkora a vonal, mint a fölötte lévő cím, illetve olykor ott is van vonal, ahol a cím hiányzik.

²⁵ A harminchat mese műfaji megoszlása a következő: tizenhat tündérmese, nyolc formulamese, öt állatmese, két novellamese, három tréfás mese, és csalimeseként további két nem tipologizált mesezáró motívum. A típusszámokat lásd a 6. sz. függelék táblázatában.

²⁶ MTAK Kt. Irod. 4-r 409/II. 88.

írásával egy teljes, tisztázott változatban.²⁷ A kéziratanyag része emellett három olyan mese és húsz találós, amelyek végül nem kerültek be az 1862-es kötetbe. A három mese és az addig kiadatlan találósok szövegét Kovács Ágnes közölte 1982-ben (KOVÁCS, 1982, 518–529.). Feltételezhető, hogy – bár Kovács Ágnes jegyzékében nem szerepel – ugyancsak az Arany-családhoz kapcsolható a *Népmese. A jó vadász* című kézirat (a kézírás Arany Juliska felnőttkori írásával mutat egyezéseket).²⁸ Az MTA Kézirattárában tehát jelenlegi ismereteink szerint összesen 35 mese és 78 találós kérdés²⁹ kézírata köthető az Arany-családhoz.

Mint említettük, az Arany-családtagok kézírása alapján négy évtizeddel ezelőtt Sáfrán Györgyi végezte el a kéziratok lejegyzőinek azonosítását, ami egyelőre nem tekinthető véglegesnek, mivel a kéziratok többsége lejegyzésük idején még alakulóban lévő gyermekírás volt, ráadásul a szövegek lejegyzése nem is egy időben történt. Kiinduló munkahipotézisként a további, tervezett írásvizsgálatokig³⁰ egyelőre Sáfrán Györgyi megállapításai szolgálnak. 1969-es tanulmányában Kovács Ágnes – Sáfrán Györgyi útbaigazítása alapján – csupán Arany Jánosné kézíratait különítette el, a többi kézirat mellett a lejegyző neve helyett a „gyermekírás” megjegyzés szerepelt, ami nyilván egyszerre utalt a két Arany-gyerekre. Az 1982-es tanulmány viszont – összhangban a kéziratok lejegyzőiről szóló tételes, Sáfrán Györgyi készítette jegyzékkel – az összes, korábban gyermekírásnak minősített szöveget Arany Juliskához rendelte (az Arany Lászlóhoz társított, fent említett kézirat a felnőtt Arany László ismert írásképet mutatja).

Összességében az Arany-család kézíratos meseanyagában Sáfrán Györgyi azonosítása szerint öt mese Arany Jánosné lejegyzésében maradt fenn,³¹ egy mesét Arany László (ennek töredékes korábbi kidolgozása tehát Arany Juliskától is megvan), az összes többi mesét (28 szöveg) pedig Arany Juliska írta le.³² (*A jó vadász* című szöveg ebben a felsorolásban nem szerepelt.) A találós kérdések többségét (egy szöveg kivételével, melyet Arany Lászlónak tulajdonítunk) szintén Arany Juliska írta le. Az Arany-család fennmaradt mesekéziratai tehát túlnyomó többségükben Arany Juliskától és Arany Jánosnétól származnak.

²⁷ *A szép lány meg az ördög*. MTAK Kt. Irod. 4-r 409/II. 72–75. Az eddig előkerült egyetlen, Arany László kézírásával fennmaradt meséből egy lap képét közölte Kovács, 1982, 503.

²⁸ *Népmese. A jó vadász*. MTAK Kt. Irod. 4-r. 409/III. 118. Egyelőre tipizálatlan szöveg.

²⁹ Ebbe beleértve azokat a találós kérdéseket is, melyeknek két-két szövegvariánsa is megtalálható a lejegyzések között, illetve azokat, melyek ugyan szintén leírásra kerültek, azonban olvashatatlanná váltak az áthúzásoktól. Mindez összesen négy, bizonytalan státusú szöveget jelent.

³⁰ Az írásképek összevetéséhez is használható adatbázis Arany László, Arany Juliska és Arany Jánosné budapesti közgyűjteményekben elérhető, közel 300 tételes levelezéséről készített táblázatunk.

³¹ Az Arany Jánosné lejegyezte mesék: *Rádó és Anyicska*, *Az aranyhajú hercegkisasszony*, *A veres tehén*, *Gagyai gazda*, *Dongó meg Mohácsi*. Kovács, 1982, 504. *A Gagyai gazda* című mese kéziratából egy lap másolatát közölte Kovács Ágnes (1982, 499.).

³² Az *őzike* illetve *A Hójag*, *Szalmaszál és Tüzes úszók* című mesekéziratokból egy-egy lapot (az utóbbi mese esetében a teljes szöveget) közölt Kovács Ágnes (1982, 510–511.).

Ez ugyanakkor nem zárja ki azt, hogy – összhangban Arany Lászlónak 1867-ben tett, alább idézendő nyilatkozatával – Arany László maga is jegyeztet le meséket gyermekként. Ezek a kéziratok azonban nem maradtak fenn vagy lappanganak. Ugyanez mondható el Arany László 1862 utáni mesegyűjtéseiről is, vagyis azokról a mesékről, amelyeket részben megemlített, részben közölt is a Kisfaludy társasági székfoglalójában 1867-ben, illetve azokról a mesékről, amelyek a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* első kötetében, 1872-ben az ő neve alatt jelentek meg.

A kéziratok keletkezésének helye, ideje és lehetséges okai

A mesék lejegyzésének időbeli határai 1850 és 1861/1862 közé tehetőek, ezen belül az 1853–1854 körüli időszakban intenzívebb meselejegyzést feltételezhetünk. A mese-lejegyzések datálásához és lokalizálásához kiindulási alapul a meséket közzétevő Arany Lászlónak 1867-ben tett kijelentése kínálkozott, amely a Kisfaludy Társaságban megtartott székfoglalójában (*Magyar népmeséinkről*), két szöveg (*A kóró és a kismadár*; *Farkas-tanya*) kapcsán hangzott el: „Mindkét mese az én gyűjteményemben jelent meg, s mindkettőt szóról szóra úgy vettem föl, a mint még tíz éves koromban papírra tettem.” (KOVÁCS, 1969, 181. 11. l.) (Az 1844-ben született) Arany László ezen kijelentése értelmében e két mese lejegyzésének ideje 1854, lejegyzésének helye pedig Nagykőrös lehetett. A kutatás kezdetben a megállapítás érvényességét szinte az összes további mesekézírra kiterjesztette. Idővel az újabb adatok módosítottak e felfogáson.

Arany János levelezésének kritikai kiadása során Voinovich Géza jegyzeteiből előkerült két olyan levéltöredék (illetve ezek Voinovich-féle kivonata), melyek alapján az Arany-gyerekek (konkrétabban Arany Juliska) mesemondását és meselejegyzési tevékenységét az Arany László hivatkozta időpontnál korábban, már 1850 körül feltételezhetjük.

Gáspár János (1816–1892) pedagógus, népszerű tankönyvek és gyermekirodalmi antológiák szerzője, szerkesztője (VITA, 1968; AKNAY, 2003) Arany Jánoshoz írott, Nagyenyed, 1850. december 28-i keltezésű levelének töredéke és kivonata szerint Gáspár „[Készülő olvasókönyve részére kéri] »azon szép regét, melyet a kis Julcsa oly érdekesen beszélt el nekünk, leírni.« [Aranytól is kér kötött alakú kidolgozott mesét.]”³³ Gáspár János másik, 1853. február 22-án kelt, Aranyhoz címzett leveléről pedig ezt jegyezte fel Voinovich: „[Gáspár János] Olvasókönyvet ad ki, s visszaemlékezik Szalontára, »hol kedves Julcsád egy pár gyönyörű népmesét oly élénk lelkesedéssel ada elő nekünk, s melyeknek, kérésemre, papírra tételét szíves volt megígérni« – (Gáspár iskolatanítóképezdei igazgató) [V. írásával így!]”³⁴

³³ *AJÖM* XV. 313. (jegyz. 691.)

³⁴ Sáfrán Györgyi megjegyzése.

»sziveskedjék ama két vagy legalább egyik mesét Julcsa, kedves anyja segélyével pár nap alatt leírni« – A rab gólyát is közli.³⁵

Maga Gáspár János az Arany-családdal való kapcsolatára és az ekkor kilenc éves Juliska mesemondására vonatkozólag *Visszaemlékezésében* (1876–1882) így írt: „Egész 1850 novemberéig Pesten laktunk [...] az év végefelé Erdélybe való visszautazásunk alkalmával a Zeyk család tovább mulatván Pesten a közeli Tisza család vendégszerető házánál, alkalmam lőn Arany János koszorús költőnket is meglátogatni N. Szalontán, mely látogatás arról is nevezetes, hogy kedves Julcsa leánya elbeszélése után »a kóró és a kismadár« s »a hólyag, szalmaszál és tüzes üszög« szép kis meséket olvasókönyvemnek megnyerhettem, s a kedves szülék barátságát máig élvezhetem.” (AKNAY, 2003, 95–96.)³⁶

Ez a két mese 1853-ban Gáspár János és Kovácsi Antal Kolozsváron kiadott *Magyar olvasókönyvében* valóban megjelent (GÁSPÁR – KOVÁCSI, 1853, 2–3., 25–27.). Címük után a tartalomjegyzékben a forrást is feltüntették: „Arany Julcsa után”. Kovács Ágnes összehasonlította az olvasókönyvben megjelent két mesét a kéziratos változatokkal. Megállapítása szerint *A hólyag, a szalmaszál és a tüzes üszög* esetében a Gáspár-féle kiadott szövegváltozat szinte betűről betűre egyezik a fennmaradt kézírral, *A kóró és a kismadár* esetében azonban már jelentősebb eltérések vannak.³⁷ Ez utóbbi mesekéziratot egyébként – Arany Juliska egyéb szövegeivel összevetve – a kézírás alapján 1861/62-re datálták (KOVÁCS, 1982, 498.). Ugyanazon mesehez tehát egy (vagy több) korábbi kézirat is tartozhatott. Azt is figyelembe kell venni, hogy Arany László 1867-ben éppen *A kóró és a kismadár* című mese kapcsán írta azt, hogy „szóról szóra úgy vettem föl, a mint még tíz éves koromban papírra tettem.” Eszerint (legalább) ezt a mesét Arany László is lejegyezte.

Gáspár János és az Arany-család együttműködése azonban nem csupán erre a meseközlésre szorítkozott. Jóval az *Eredeti népmesék* megjelenése előtt, 1854-ben, amikor Arany László még csak tíz éves volt, nővére pedig 13, Gáspár János *Csemegék kisebb gyermekek számára...* című gyermekirodalmi antológiájában az 1862-es kötet meséi közül már közölte az *Eredeti népmesékben Farkas-barkas*, illetve *A macska és az egér* címmel

³⁵ AJÖM XV. 462. A két levélre/kivonatra vonatkozólag lásd az AJÖM XV. levelezéskötet jegyzeteinek bevezetésében a *Töredékek az Arany családi hagyatékból* című részt. Ebben Sáfrán Györgyi Kovács Ágnes 1969-es tanulmányára hivatkozva, kiemeli Arany Juliska központi szerepét a mesék lejegyzésében. AJÖM XV. 461–463.

³⁶ Vita Zsigmond 1968-ban, a 19. századi magyar gyermekirodalomról szóló tanulmányában Gáspár Jánosnak akkor még kiadatlan, Nagyenyeden őrzött kéziratos *Visszaemlékezése*re hivatkozva azt írta, hogy Gáspár János 1851-ben találkozott Arannyal Szalontán, s ezt az időpontot vette át tőle Kovács Ágnes is. (VITA, 1968, 269.; KOVÁCS, 1982, 498.) Ezzel szemben Gáspár János 1850 december végén Aranyhoz írott levele az Aknay-féle kiadásban szereplő 1850-es dátumot támasztja alá.

³⁷ Az 1853-as kiadásból e két mese újraközlése: AKNAY, 2003, 168–169., 169–170.

megjelenő meséket is, amelyek a kéziratanyagban Arany Juliska keze írásával fennmaradt szövegek változatai.³⁸

Összesen tehát négy olyan, az Arany-családhoz köthető meséről tudunk, amelyek 1853/1854-ben már megjelentek (vagyis kéziratossá lejegyzésük nyilvánvalóan ennél korábban történt meg), két meséről pedig – Arany László kijelentését figyelembe véve – azt tudjuk, hogy 1854-ben írta le azokat a tízéves fiú (e megnevezett mesék közül egy, *A kóró és a kismadár*, ugyanaz a mesetípus, mint amely a *Magyar olvasókönyv*ben, 1853-ban már napvilágot látott Arany Juliska nevéhez társítva).

Ami a lejegyzés *helyét* illeti: a lejegyzés helye, illetve a meseismeret lokális forrása természetesen nem esik szükségszerűen egybe. A szakirodalom által gyakran felvetett kérdést, vagyis azt, hogy nagyszalontai vagy nagykőrösi meséről van-e szó ebben az esetben, nem tudjuk és nem is kívánjuk eldönteni. Az Arany-család mesekincse egyaránt állhatott Nagyszalontán és Nagykőrösön megismert mesékből, a mesetudás így komplex forrásokból és hatások mentén épülhetett ki.

Az Arany-házaspár és gyermekeik 1851 őszeig éltek Nagyszalontán, 1851 novemberétől az ettől mintegy 150 kilométerre lévő Nagykőrösön, 1860-tól pedig Pesten laktak (Arany László 1861 ősztől tartózkodott a fővárosban, mivel a gimnáziumot Nagykőrösön fejezte be). Gáspár János 1850-ben tett szalontai látogatásáról szóló visszaemlékezése, továbbá az ugyancsak 1850-ben írott levele alapján nyilvánvaló, hogy Szalontán Arany Juliska már igen jól tudott mesét mondani, és hogy Gáspár már ekkor kérte (legalább) egy mese lejegyzését kiadási célból. Ugyanezt a kérést ismételte meg levelében 1853-ban – amikor Juliska három évvel korábbi mesemondására utalva már *több* népmeséről szolt –, emlékeztetve Juliska (ezek szerint 1850-ben tett?) ígéretére, hogy a meséket lejegyzi. Feltételezhető, hogy Gáspár Jánosnak arról is volt tudomása, hogy Arany Jánosné Ercsey Julianna is jó mesemondó, ugyanis amikor azt kérte, hogy a 12 éves kislány jegyezze le a meséket, a szövegek írásbeli megformálásához nem az értelemszerűen és köztudottan átlagon felüli verbális-poétikai képességű) apa, hanem az anya segítségnyújtását vetette fel. Ez a meselejegyzés 1853-ban már Nagykőrösön történhetett meg, hiszen ekkor itt lakott az Arany-család. Mint említettük, Arany László 1867-es visszaemlékezése szerint (amely konkrétan *két* mesére vonatkozik) meselejegyzése 1854-ben történt – tehát szintén Nagykőrösön. Amikor az *Eredeti népmesék* 1862-ben megjelent, a Tompa Mihálynak küldött példány mellé Arany László azt írta, hogy a meséket „Kőrösön gyűjtögette”.³⁹ (Az 1872-ben megjelenő Magyar Népkölté-

³⁸ *A tyúk, kakas, őz, róka és farkas*, illetve *Az egér farkinczája* címen szerepelnek e mesék a *Csemegékben*. GÁSPÁR, 1854, (2. kiad.) 59–61., 61., 78–79. – A mesék mellett ez esetben nincsen forrás feltüntetve. VITA, 1968, 272.; KOVÁCS, 1978, 46–47., 1982, 498–499.

³⁹ Arany László Tompa Mihálynak. Pest, 1862. júl. 18. *TML*ev I. 378.

si Gyűjteményben szintén szerepelnek olyan *nagykőrösi* helymegjelölésű mesék, amelyeket Arany László gyűjtött.⁴⁰⁾

Kérdés természetesen, mit jelent a *gyűjtögetés* ebben az esetben, hiszen mai értelemben vett *in situ* néprajzi terepmunkához hasonlatos mesegyűjtés a korban nem volt jellemző. Az emlékezés alapján történő meselejegyzés sokkal tipikusabb megoldás volt. A rendelkezésre álló kéziratokról egyelőre az tűnik valószínűnek, hogy nem diktálás után készültek (ugyanis teljes mértékben hiányzik belőlük a diktálás során történő lejegyzésre utaló rövidítés-használat),⁴¹ valamint az is, hogy döntő többségük nem tisztázat, hanem feltehetően első kidolgozás (erre utal a kéziratokon a nagyszámú tollhiba, javítás, lapszéli firkálások, rajzok jelenléte). Feltételezhetően az Arany család kiemelkedő mesemondó kompetenciával rendelkező tagjai a saját maguk által jól ismert, elmesélt szövegeket jegyezhették le írásban.

Az Arany János szerkesztette *Magyar olvasókönyv* és az Arany-család meselejegyzéseinek lehetséges kapcsolatáról

A továbbiakban egy olyan körülményre szeretnénk a figyelmet irányítani, amely ismereteink szerint eddig nem merült fel az *Eredeti népmesékről* szóló szakirodalomban. Az Arany-család meselejegyzései kapcsán az alábbiakban így annak lehetőségét vetjük fel, hogy e kéziratos meséket (vagy azok egy részét) esetleg Arany János kérésére jegyezték le a családtagok 1854 táján.

Arany János 1854-ben a nagykőrösi tantestület egy másik tagjával, a korábban szépirodalmi periodikák szerkesztőjeként, majd történészként ismert Szilágyi Sándorral (1827–1899) egy olyan szöveggyűjteményt állított össze, amelyet tankönyvként szándékoztak megjelentetni a protestáns felgimnáziumi osztályok használatára. Ennek első fejezetében népmeseszövegeket kívántak közreadni. A *Magyar olvasókönyv* című antológia azonban végül nem jelent meg, kézirata pedig elveszett vagy lappang. Az alábbiakban az erre vonatkozó ismereteket foglaljuk össze, különös tekintettel azokra az adatokra, amelyek a népmesékre vonatkoznak.

Közvetlenül Arany János halálát (1882. október 22.) követően a *Nemzet* című napilapnak az 1882. október 24-i számához készített mellékletben, az *Arany János kortársairól* című (névtelen) cikkben az alábbi sorok olvashatóak:

Az ötvenes évek derekán Arany János Szilágyival egy magyar irodalomtörténeti olvasó könyvet állítottak össze, s azt Heckenast kiadás végett meg is vette tőlük, de azon feltétel alatt, hogy eszközöljék ki az

⁴⁰ A családtagok közül egyébként Arany Lászlónak volt a legnagyobb esélye arra, hogy integrálódjék a (meglehetősen zárt) nagykőrösi társadalomba, hiszen Nagykőrösre költözésükkor csupán hétéves volt, intézményes szocializációja Nagykőrösön ment végbe, itt alakult ki baráti köre is.

⁴¹ E szempont felvetéséért Szilágyi Miklósnak tartozunk köszönettel.

engedélyt, hogy az mint tankönyv taníttassék az iskolában. Ha jól emlékszem, Heckenast terjesztette fel a helytartósághoz, de az engedélyt nem nyerték meg. Az összeállításnál az irodalomtörténeti szempont mellett gond volt a hazafias szempontra is. Az akkori kormánynak a magyar király és a magyar haza emlegetése sehogy sem tetszett, s bizonyos dolgokon megalkudni nem lehetett: ez is azok közé tartozott, s az anthologia sohasem látott világot. (N. N., 1882.)

Egy hónappal később a *Fővárosi Lapok*ban Szilágyi Sándor közzétette az olvasókönyv Arany János által írott bevezetőjét, valamint röviden leírta a szöveggyűjtemény tartalmát is: „Magyar, célszerű és protestans iskolák által is használható tankönyvek hiányát nagyon éreztük, s 1854-ben Arannyal ketten tervbe vettük egy magyar olvasókönyv készítését. A tervet egészen Arany dolgozta ki s a költői munkák összeállítását is ő végezte. 1855. elejére már készen voltunk az első kötettel, melynek címe ez volt: »Magyar Olvasókönyv. Protestáns felgimnaziumok számára. Szerkesztették Arany János és Szilágyi Sándor, I. kötet, 1855.«” Az antológia összeállítása során egy német szöveggyűjteményt, Johann Mozart *Deutsches Lesebuch für die oberen Classen der Gymnasien* (Wien, 1852–1854) munkáját követték, ámde nem túl szorosan. Szilágyi a birtokában lévő kéziratból idézte Arany János bevezetését, amelyből itt csak a népmesékre vonatkozó részt közöljük:

Az előadás formái közül az *elbeszélőt* soroztuk első helyre. Mi természetesebb, az ember primitív állapotával inkább megegyező, mint valamely való vagy költött eseménynek elbeszélése. Így keletkezik első fokon, a nép- vagy tündérmese, a mithosz és monda; továbbá az aesopi, vagy állatmese, mely első stadiumában inkább egyszerű természet- és világnézet, mint tanköltemény. Mondák és mythos tömegéből alakul össze az eposz, melyről a históriára történik átmenetel. E rendet, mint Mozart, mi is megtartók, azon különbséggel, hogy a népmesét, az elbeszélésnek a legnaivabb ősfaját bocsátottuk legelől, mint amely egyenesen a tömegből, nem pedig, mint az állatmese, egyes kiváló bölcséktől, tanítóktól ered és sem hagyományhoz nem támaszkodik, mint a monda, sem papi befolyást nem gyaníttat, mint a mythos, legenda.⁴²

⁴² SZILÁGYI, 1882, 1656. Az egész bevezetés hozzáférhető Arany János összes művei kritikai kiadásában a prózai műveket közlő kötetben (*AJÓM* X. 443–445. jegyzetek: 623–625.). Fenti szövegközlésünk alapja nem ez a kiadás (amely egyébként a Pap Károly által 1911-ben kiadott, *Arany János magyar irodalomtörténete* című munkában közölt változatot adja újra), hanem Szilágyi Sándor 1882-es első közlése. Szilágyi Sándor változata (amely tehát az akkor még meglévő kézirat ismeretében került kiadásra), illetve Pap Károly (és így a kritikai kiadás) közlése között helyesírási és központosítási eltérések vannak, az egyetlen jelentősebb különbség az, hogy míg a Szilágyi-féle verzióban a népmese „egyenesen a tömegből ered”, az újabb szövegközlésekben a *tömegből* szó szerepel.

Szilágyi Sándor ezt követően a szöveggyűjtemény felépítését, illetve a kiadási problémákat ismertette:

Az olvasókönyv ezen első kötetének külön címe volt: „Elbeszélés kötött és kötetlen formában” s következő hat fejezetből állt: A népmese; mese, parabola, paramythia, allegoria; monda, mythos, legenda; elbeszélés (szűkebb értelemben); hősköltemény; történet, emlékráajz, életrajz.

A kiválasztott darabok 360 lapot foglaltak el s egészen a tervnek megfelelően voltak összeállítva.

A munka kiadására Heckenast vállalkozott, de oly feltétellel, hogy megnyerjük az engedélyt, miszerint azt a protestáns iskolák bevehessék. Mi a helyhatósághoz be is adtuk a folyamodványt, a tankönyvvel együtt, de (ha jól emlékszem) néhány hónapi késedelem után azt a választ kaptuk, hogy az „Olvasókönyv” használata a protestáns iskolákban nem engedtetik meg. Hová lett maga az „Olvasókönyv” nem tudom, valamint azt sem hogy miért nem kaptuk meg az engedélyt. Az az idő minden hazafias törekvések ellensége volt – aligha abban nem rejlett a megtagadás indoka. Ezzel aztán a mi tankönyvirásunknak utja el volt vágva, több kísérletet nem tettünk. (SZILÁGYI, 1882, 1657)

Visszaemlékezésében és szövegközlésében Szilágyi Sándor arról írt, hogy a kéziratos olvasókönyv *bevezetése* birtokában van, azt viszont nem tudja, hová lett a szöveggyűjtemény kézirata. Benkó Imre 1897-ben közzéadott, *Arany János tanársága Nagy-kőrösön* című munkájában a *Magyar olvasókönyv* kapcsán megemlítette, hogy „a mű kéziratban maradt, s ma is megvan Szilágyi Sándornál.” (BENKÓ, 1897, 74.) Elképzelhető, hogy ez a megállapítás csupán az 1882-ben megjelent Szilágyi-féle közlés félreértéséből fakadt, bár meg kell jegyeznünk, hogy Szilágyi Sándor nem korrigálta ezt a kijelentést, holott Benkó Imrétől a mű kéziratát előzetesen átolvasásra, korrigálásra megkapta,⁴³ s végül a kötethez ő írta a bevezetést is. Voinovich Géza *Arany János életrajzában* azt írta, hogy pár ív fennmaradt Arany keze írásával, „minden oldal szépen körülkeretezve, gyöngybetűkkel írva, mintha rézmetsző véste volna”, valamint pár példát is említett arra nézvést, hogy milyen szövegek szerepeltek volna az első kötetben (VOINOVICH, 1931, 268.). A Voinovich említette szemelvényekről (13–17. századi szövegek, halotti beszéd, ima, Biblia-fordítások, legendák, kódexek anyaga) azonban meg kell jegyezni, hogy inkább tűnnek egy *kronologikus* elvű szövegválogatásnak, mintsem az olvasókönyvben célul kitűzött, az *elbeszélő műfajokat* reprezentáló korpusznak.

⁴³ „Igen tisztelt Méltóságos Uram! Szíves engedélye folytán bátor vagyok Arany körösi tanárságáról írt művecskémet Méltóságos Uramnak ide mellékelve bemutatni, azon kérelemmel, hogy legyen kegyes azt át nézni, s ha valami kiigazítani való téves adatot talál benne, arra nézve becses észrevételel velem közölni.” Benkó Imre Szilágyi Sándornak. Nagykovács, 1897. szept. 12. OSzK Kt. Fond IX. 83.

Arany János egykorú leveleiben felbukkan a *Magyar olvasókönyv*, azonban sajnos igen röviden tett erről említést. 1854 decemberében arról írt Tompának, hogy pár regéjét, valamint Szemere Miklós egy versét közli az olvasókönyvben „melly a gymnasiumok felső osztályai számára szépirodalmi olvasmányúl fogna szolgálni, ha elsülne.”⁴⁴ 1855. január 17-én részletesebben írt az olvasókönyvről sógorának, Ercsey Sándornak:

Jelenleg Szilágyival egy olvasókönyv szerkesztésében fáradozunk, felső gymnasiumok számára, mellynek, ha a kormány elfogadná, minden ivétől 17 f. 40 xr.pp. fizetésére kötelezte magát Heckenast, lenne pedig vagy 50–60 ív. Proza és verses olvasmányok, magyar jeles íróktól összeszedve. Ez nem lenne rossz, de vajon elfogadtatik-e? azt nem tudom, noha remélem. Politika, szerelem etc. kizárva belőle, ezek nélkül pedig kevés jót találni a magyar irodalomban, kivált a költészetben. Már le van írva mintegy 40 árkus, egy kötetre valót be is adunk e hó végén.⁴⁵

Arany János levele szerint 1855 január végén nyújtották be az első kötetet (tehát az elbeszélő műfajok, s így a népmesék példatárát) elbírálásra és engedélyeztetésre a tanügyi hatósághoz. 1855 februárjából fennmaradt Mikulás János, a pesti kerület protestáns iskoláinak érintett felügyelőjétől⁴⁶ egy olyan levél, amelyben arról tájékoztatja Szilágyi Sándort (nyilvánvalóan Szilágyi kérdéseire válaszolva), milyen (nem túl biztató) elvárásoknak kell eleget tenni a tankönyvkiadás során, annak érdekében, hogy az adott munkát engedélyezzék.⁴⁷ Bár Szilágyi Sándor azt írta visszaemlékezésében, hogy a helyhatósághoz beadott engedélyeztetési kérelem sikertelennek bizonyult, s ezzel tankönyvkiadásuk végképp megghiúsult, az első kéziratos kötet elkészülte után másfél évvel, 1856 nyarán, a szerződött kiadó, Heckenast Gusztáv éppen a tanügyi előjáró kérését tolmácsolva azért sürgette Aranyt, hogy „a munkában levő olvasó könyvet minél előbb elkészíteni és Miku-

⁴⁴ Arany János Tompa Mihálynak. Nagykőrös, 1854. dec. 1. után. *AJÖM* XVI. 511.

⁴⁵ Arany János Ercsey Sándornak. Nagykőrös, 1855. jan. 17. *AJÖM* XVI. 528. 1854 decemberében kelt a következő Szilágyi Sándor-levél is: „Ugy vagyok mint kis Gyulai, »fájni kezd az élet« az ilyen tétlen élet. Két kéziratom van a ministeriumhoz felterjesztve havok óta [?] mit sem tudok róla. Most csak olvasok tanulok de majd semmit sem írok.” Szilágyi Sándor ismeretlennek. Nagykőrös, 1854. dec. 19. OSzK Levelestár.

⁴⁶ *AJÖM* XVI. 1098–1099.

⁴⁷ „Közelebb hozzám intézett kérdéseire irodalmi tevékenységét illetőleg azért nem vagyok képes határozott választ adni, mivel a ministerium, mint a lapokban alkalmasint olvasni méltóztatott, az elveket, melyek szerint az iskolai könyvek készítésében ezentúl intézkedni szándékozik, még csak megállapítandja. Ennél fogva, kiválólag protestáns tárgy kivételével, bajos akármely tankönyv kidolgozásához is fogni, mert mindig azon veszély fenyegeti a szerzőt, hogy munkája, bármily tökéletes legyen is magában véve, mégis visszautasítatik. – Legczélszerűbb tehát hű és korrekt fordításokra és lényegesen prot. tankönyvek készítésére szorítkozni, de e részben is szem előtt tartva a kormánynak azon elhatározott [!] szándékát, miszerint a gymnasiumban nagyobb részt német könyveket fog használatba vétetni.” Mikulás János Szilágyi Sándorhoz. Pest, 1855. febr. 8. OSzK Kt. Fond IX. 621.

lás urnak beküldeni méltóztassék.”⁴⁸ Arany János 1856 szeptemberében arról írt Heckenastnak, hogy folytatják az olvasókönyv szerkesztését,⁴⁹ amit Heckenast örömmel vett és újabb előleget küldött a munka elvégzéséhez.⁵⁰ Arany János 1857-ben Szilágyi Istvánnak egy magyar olvasókönyv szükségességéről tett említést, s arról, hogy ő maga a régi magyar irodalmi emlékek hozzáférhetetlensége miatt belefáradt egy ilyen olvasókönyv összeállításába, és szerződése ellenére abbahagyta ezt a munkát.⁵¹ Voinovich Géza véleménye szerint egyébként Szilágyi Sándort cserben hagyta emlékezete és a kézirat végül egyáltalán nem készült el és nem is nyújtották be elbírálásra (VOINOVICH, 1931, 268., 269. 36. l.).

Mint láthattuk, az olvasókönyv első kötetébe válogatott szövegek az elbeszélő műfajokat képviselték, s a legelső fejezet népmeséket tartalmazott. Felmerül a kérdés: milyen népmese-szövegeket válogathatott be Arany olvasókönyvébe? Erre nézvést sajnos kizárólag feltevések fogalmazhatók meg, ám pár körülményt mégis érdemes számbavenni. Ha arányos volt a kötet terjedelmének felosztása az egyes műfajok között, akkor (a Szilágyi említette 360 lapnyi terjedelmet és a hat fejezetet alapul véve) a bevezetőt, tartalomjegyzéket és a magyarázatokat leszámítva nagyjából 50 lap juthatott a népmesék közlésére. Az bizonyosnak tekinthető, hogy e fejezetben nem didaktikus fabulák szerepeltek *mese* címszó alatt (ami egyébként oly gyakori és jellemző volt a 19. századi magyar nyelvű tankönyvekben), mivel ezeket a következő, második fejezetben (*Mese, parabola, paramythia, allegoria*) mutatta be Arany. Szilágyi Sándor megjegyzéséből az is kiderül, hogy a népmese-szövegeket Arany János válogatta – a történész Szilágyi Sándor valószínűleg az utolsó, hatodik fejezet (történetírás, emlékirat, életrajz) szövegeit gondozta.

A kötet anyaga tehát 1854 végén, 1855 januárjában már elkészülhetett. Ezen időpontig magyar nyelven magyar népmesék – eddigi ismereteink sze-

⁴⁸ A levél teljes szövege: „Tisztelt tanár úr! E napokban Mikulás Úr ő nagyságával értekezvén, bátor vagyok Önt t. felszólítani, miszerint a munkában levő olvasó könyvet minél előbb elkészíteni és Mikulás urnak beküldeni méltóztassék. Egy olvasó könyvnek hiányát a nevezett Úr legjobban érezvén, igen ohajtja, hogy olvasó könyvünk megjelenése tovább ne késsék, annyiival inkább, mivel ő eddig minden egyéb ilyféle irodalmi vállalatot visszautasított, s így elég időt engedett, hogy Önök az e tekintetben létező hiányt pótolva – az olvasó könyv elkészítése által kívánságának eleget tehessek. Részemről ez előtt huzamosb idővel pénzbeli előlegezést adtam, s így bátor vagyok Önt sürgőleg felkérni: hogy a kézirat beküldését mielőbb eszközölni szíveskedjék, nehogy ellenkező esetben, ha t. i. valamely Concurrentia támadna e részben, – tetemes kárt vallani kénytelenítsem. – Megnyugtató szíves válaszát kikérve, teljes tisztelettel maradok tisztelője Heckenast Gusztáv.” Heckenast Gusztáv Arany Jánosnak. Pest, 1856. aug. 23. *AJÖM* XVI. 743.

⁴⁹ Arany János Heckenast Gusztávnak. [Elveszett.] Nagykőrös, 1856. szeptember 11. *AJÖM* XVI. 760.

⁵⁰ Heckenast Gusztáv Arany Jánosnak. Pest, 1856. szept. 13. *AJÖM* XVI. 760.

⁵¹ „Kiáltó szükség még egy magyar olvasókönyv: nem volna kedved összeállítani egyet? Nekem volt szerződésemm Heckenasttal, *protestans* olvasókönyvre, de belefáradtam, abba hagytam. Nincs itt hozzá elegendő könyvtár, kivált miután a tervbe a régebbi irodalmat is fel kellett volna venni. Most Heckenast nem tudom kivel csináltatja.” Arany János Szilágyi Istvánnak. 1857. dec. 3. *AJÖM* XVII.

rint – a feltáratlan ponyva, illetve kalendáriumai közlésektől eltekintve kétszer jelentek meg: a *Muzáron*, *Élet és Literaturában* 1829-ben Szemere Krisztina neve alatt két állatmese (ezek variánsai egyébként az Arany-család kéziratos mesegyűjteményében és az *Eredeti népmesék*ben is szerepelnek)⁵² és egy tündermese, továbbá Mailáth Jánostól egy tündermese, illetve 1846–1848-ban az Erdélyi János szerkesztette *Népdalok és mondák* három kötetében összesen 35 mese látott napvilágot. Ez volt az a publikált korpusz, amelyhez Arany János hozzáférhetett (Erdélyi János *Magyar népmesék* című válogatása 1855-ben jelent csak meg). Amint azt fentebb bemutattuk, az 1850-es évek első felében Gáspár János *Magyar olvasókönyve*, illetve a *Csemegék* számára az Arany-család küldött meséket, és ezek meg is jelentek. Miután egy közoktatásban használatos olvasókönyv népmesei szövegközléséhez Arany János és családtagjai a *Magyar olvasókönyv* összeállítása idején, vagy azt közvetlenül megelőzően tevőlegesen is hozzájárultak, ezért is fogalmazható meg az a feltevés, hogy hasonló, tankönyvbeli népmese-közlés talán nem lett volna idegen az Arany János összeállította olvasókönyv esetében sem.

Arany Jánosnak a népmesére vonatkozó nézeteiről további információt találhatunk az általa ugyancsak Nagykorörsön, 1855 táján/után⁵³ összeállított, kéziratos (több változatban létező, folyamatosan módosított) *Széptani jegyzetek*ből is. A *Széptani jegyzetek*re vonatkozó szakirodalom általában – meglehetősen kézenfekvőnek tűnő – összefüggést tételez fel a teoretikus *Széptani jegyzetek*, illetve a számunkra ismeretlen szöveganyagot közlő *Magyar olvasókönyv* (mint a teoretikus alapvetés példatára) között (PAP, 1911, 5–6.; HEGEDŰS, 1957, 81., *AJÖM* X. 632.). Ezért is érdemes felidézni a *Széptani jegyzetek*nek a népmesére vonatkozó részét:

5. §. Elbeszélő költészet

Nincs közönségesebb dolog, mint valamely igaz vagy költött dolgot elbeszélni. A dajkamesétől kezdve a legnagyobb eposzig, s a legnagyobb históriáig mind elbeszélés. [...]

7. §. Népmese, monda, mítosz, legenda, rege.

A népmese mind megannyi elbeszélő költemény, melyet a nép maga hoz létre, szájról szájra ad, változtat, idomít. Szükség tehát, hogy kerek egész képezzen: azaz meglegyen benne a kezdet, bonyolódás és kifejlés; enélkül mitsem ér. A népmese többnyire *sem helyhez, sem időhöz kötve nincs*, hanem szabadon csapong a képzelet országában. Legfontosabb faja az úgynevezett *jelvi* vagy *jelképes* mese, melyben homá-

⁵² *A' Farkas nemzetség* (AaTh/MNK 20C), *Tyúkom-búkom* (AaTh/MNK 210). Ez a két szöveg a két mesetípus legkorábbi magyarul lejegyzett variánsa. Ezek a mesék 1834-ben kalendáriumban is megjelentek. Az Arany-család kéziratos mesegyűjteményében fennmaradt szövegek a *Muzáron* közlését követően a legkorábbi Magyarországról ismert változatok. GULYÁS, 2006, 504–505. MIKOS, 2005, 178. *MNK* I. 60–61., 155–157.

⁵³ A *Széptani jegyzetek* keletkezési idejét eddig csak hozzávetőlegesen sikerült azonosítani. PAP, 1911, 17. *AJÖM* X. 632.

lyosabb vagy világosabb lepel alatt a mesét költött népnek vallásos hite vagy természetről nézete rejlik. Így jelenti sokszor (noha az elbeszélő nép tudtán kívül), a győztes királyfi: a napot, a 12 óriás: a 12 hónapot; a saskirály: a levegőt; a halkirály: a vizet; a medve: a földet vagy telet.

Másik faja a *dajka* vagy *állat mese*, melyben állatok jellemök szerint szerepelnek; de nem tanulságért hozatnak fel, mint az aesopi mesében, melytől meg kell különböztetnünk. Ezek sokszor hosszú elbeszéléseket nyújtatnak, mint a német híres »Reinecke Fuchs«. A keleti népeknél, főleg az araboknál az ily mesék igen gyakoriak.

Harmadik faja a *nép furcsa elbeszélései* péld. a székelyekről, vagy mint a »*Csalóka Péter*« Jókainál.⁵⁴

Amint az közismert, a népmese jellegzetességeinek meghatározása során Arany János szemmel láthatólag Henszlmann Imrének 1847-ben a *Magyar Szépirodalmi Szemlében* közzétett, *A népmese Magyarországon* című nagy tanulmányára támaszkodott. Erre utal a mese három altípusának elkülönítése, valamint az első altípus megnevezése (*jelvi* vagy *jelképes mese*),⁵⁵ továbbá a jelvi mese (a tulajdonképpen tündérmese, varázsmese) tartalmának szimbolikus, természetmitológiai értelmezése. Amennyiben Arany a *Magyar olvasókönyvben* a meséről vallott fenti nézetét kívánta érvényesíteni, akkor elegyesen kellett közölnie tündérmeséket, állatmeséket és tréfás meséket is. Márpedig a rendelkezésére álló, 1855-ig kiadott magyar nyelvű meseanyagban (vagyis a *Népdalok és mondákban*) a két utóbbi altípushoz rendelhető mesék meglehetősen alulreprezentáltak.⁵⁶ Itt kell megjegyeznünk, hogy 1862-ben az *Eredeti népmesék* újdonsága a korábbi magyar mesegyűjteményekhez képest éppen abban állott (többek között), hogy (gyermeknek szóló) egyszerű állatmeséket (Arany János terminusával *dajkameséket*) és formulameséket is közölt. Arany műfaji ismertetésének jellegzetessége az, hogy eltérően a *Széptani jegyzetekben* tárgyalt többi műfajtól, a mese esetében alig említ konkrét szövegeket: így csupán a *Reinecke*

⁵⁴ AJÖM X. 546., 547. A *Széptani jegyzetek*nek létezik egy korábbi, Szél Farkas (Arany János tanítványa, Arany László barátja, diáktársa) iratai között fennmaradt változata, amelyben a meséről önálló műfajként nincsen szó. Ebben a változatban csak a monda („a nép ajkán él tovább, s onnan megy át a költészetbe; példák Tompa népmondái”) és a legenda szerepel („ha tárgyát a keresztény vallás [költött vagy igazi] történetéből meríti, nevezetetik *legendának*. Mind egyiket a *csodás* jellemzi főképen, melyet a tanulatlan nép képzelődése sző belé.”). AJÖM X. 634., 656.

⁵⁵ Arany ugyanazt a három mesei altípust különíti el mint Henszlmann, de a két másik altípus megnevezésében eltér Henszlmanntól, aki a következő terminusokat használja ezekre: *didaktikus mese* vagy *fabula*, *Fabel*, illetve *dévajka* vagy *Schwank*.

⁵⁶ Az állatmesék (AaTh 1–299) aránya Arany László gyűjteményében 10,5%, ugyanez az arány Gaal György magyarul kiadott gyűjteményében (1857–1860) 0%, az Erdélyi János szerkesztette *Népdalok és mondákban* (1846–1848), valamint az 1855-ben megjelent *Magyar népmesékben* összesen 1,8%, Merényi László 1861–1864 között kiadott mesegyűjteményeiben pedig 3,1%. SÁRKÁNY, 1971, 161–162.

Fuchs és *Jókaitól* a *Csalóka Péter*-történetek⁵⁷ szerepelnek példák gyanánt, a tündérmeséknél viszont semmilyen konkrét szövegre nem történik utalás (pedig Arany ugyanígy utalhatott volna például a *Népdalok és mondák* bizonyos meséire – ám, habitusát ismerve, szinte bizonyos, hogy nem utalt volna a maga családjának mesegyűjteményére).

Az Arany-család kéziratos meselejegyzéseinek, illetve a *Magyar olvasókönyv* mese-fejezetének lehetséges összefüggését tehát az alábbi körülmények támasztják alá: (1) az 1854 végére elkészült szöveggyűjtemény első fejezete népmeséket tartalmazott (feltevésünk szerint körülbelül 50 lapnyi terjedelemben közölt volna a *Széptani jegyzetekben* megállapított kategóriák mentén tündérmeséket, állatmeséket és tréfás meséket), (2) 1855-ig igen kevés kiadott magyar népmese állt a szerkesztő, Arany János rendelkezésére, (3) az 1850-es évek első felében az Arany-család tagjai Gáspár János olvasókönyvébe is küldtek kiadásra szánt meséket, (4) amikor Arany László egyáltalán a meselejegyzés idejére utalt, akkor az 1854-es évet adta meg időpontként, vagyis ugyanazt az évet, amelyről tehát tudjuk, hogy Arany János ekkor állította össze és íratta le azt a szöveggyűjteményt, amely koncepciójának megfelelően viszonylag jelentősebb terjedelemben népmeséket közölt volna. Az Arany-család mesekéziratainak, illetve a *Magyar olvasókönyv* meseközléseinek lehetséges kapcsolatára vonatkozó feltevésünk eszerint az, hogy Arany János, ismerve családjának meseismeretét, mesemondó kvalitásait, az egyfelől szűkös, másfelől bizonyos mesei műfajokat elégtelenül reprezentáló *kiadott* mesei korpusz kiegészítése érdekében esetleg leírathatta feleségével és gyermekeivel az általuk ismert meséket, ha nem is közvetlen kiadás céljából, de azért, hogy egyáltalán rendelkezésére álljon egy jelentősebb terjedelmű mesekorpusz, melyből egyes darabok talán a példatárba is beilleszthetők.

Hangsúlyozzuk, hogy mindez feltevés, és egyelőre nem áll rendelkezésünkre olyan közvetlen, *konkrét* adat, amely megerősítené azt, hogy a szóbanforgó meselejegyzések (legalább egy része) a *Magyar olvasókönyvhöz* készült volna, ezért szükségesnek érezzük a feltevésünket cáfoló ellenérveket is megjeleníteni. Így például az is elképzelhető, hogy Arany megelégedett a rendelkezésre álló, kiadott népmeseanyaggal és abból válogatott, vagy pedig a szöveggyűjtemény népmese-fejezetében olyan, az 1840-es években megjelent verses „irodalmi népmeséket” adott volna közre szemelvényekben, mint például Petőfi *János vitéz*, Tompa Mihály *A jávorfáról* című művei, vagy saját verses népmeséje a *Rózsa és Ibolya*, amihez az is hozzátehető még, hogy közismert módon az 1850-es évek első felében még foglalkoztatta a mesei műfajok irodalmi feldolgozásának lehetősége (hadd utaljunk itt *Az özvegy ember*

⁵⁷ *Csalóka Péter kalandjai* a népmesék között *A magyar nép adomáiban* jelentek meg 1856-ban. JÓKAI, 1856, 59–73.

árvái című mese-töredékére,⁵⁸ a *Rózsa és Ibolya* töredékes átdolgozására,⁵⁹ vagy az 1854-ben megjelentetett *Jóka ördögére*).

Arany Jánosné, Arany Juliska és Arany László meseismeretének forrásairól

Kovács Ágnes szerint az Arany-gyerekek édesanyjuktól tanulhatták a mesét, amit Ercsey Julianna sajátos szociokulturális státusával magyarázott, vagyis azzal, hogy Ercsey Julianna törvénytelen gyermek volt, mivel apja, Ercsey Sándor ügyvéd Szakmári Erzsébet nevű cselédjét, élettársát és gyermekei anyját csupán halála előtt vette feleségül.⁶⁰ Sáfrán Györgyi nyomán Kovács Ágnes ezzel indokolta Arany Jánosné hiányos iskoláztatását (ez a mesekéziratok gyatra helyesírásában tükröződik), ami azonban a folklórtudás szempontjából előnyt jelentett. Végső soron Kovács Ágnes az Arany-gyermekek anyai nagyanyját, Szakmári Erzsébetet azonosította az Arany-család meseismeretének forrásaként.

E ponton meg kell jegyeznünk, hogy nem értünk egyet maradéktalanul ezzel az érveléssel: az Arany-gyerekek eszerint ugyanis édesanyjuktól, illetve közvetve anyai nagyanyjuktól ismerhettek meg meséket, mivel ők paraszti, fél-paraszti státusúak voltak. Csakhogy a 19. században a meseismeret, a „népmese” (a szóbeliségben hagyományozódó mese) ismerete egyáltalán nem csak az iskolázatlan vagy hiányosan iskolázott vidéki agrár-népességre korlátozódott.⁶¹ E magyarázat hiányossága számunkra az, hogy a *népmese* = *paraszti mesemondó* azonosítást előfeltevésként elfogadva, említést sem tesz az apa, Arany János esetleges mesetudásáról.

Szendrey Zsigmond a 20. század elején a nagyszalontaiak Arany Jánosra vonatkozó emlékeit lejegyezve közölte például Arany édesapjáról, Arany Györgyről az alábbi jellemzést: „Költőnk apjára, Arany Györgyre is sokan

⁵⁸ Voinovich Géza szerint a mű 1850 körül keletkezhetett. *AJÖM* VI. 45–47., 229.

⁵⁹ Voinovich Géza szerint 1852–1854 közé tehető a *Rózsa és Ibolya* töredékben maradt kéziratos átdolgozása. *AJÖM* VI. 50–51., 229. Ennek kapcsán azonban azt is meg kell jegyeznünk, hogy az 1856-ban megjelent *Kisebb költeményekből* Arany János már elhagyta a *Rózsa és Ibolyát*, nem kívánta újraközölni. Erre nézvést lásd Arany János levele Szász Károlynak, Nagykőrös, 1856. máj. 7., és Arany János Tompa Mihálynak, Nagykőrös, 1856. dec. 7. *AJÖM* XVI. 695., 778.

⁶⁰ *AJÖM* XV. 798–799.

⁶¹ Egyébként Debreczeni István írott dokumentumokra és a nagyszalontai szóbeli információkra egyaránt támaszkodó, Arany János jövedelméről, üzleti ügyeiről, életviteléről szóló könyvéből úgy tűnik, Ercsey Julianna éppenséggel egy magasabb életmód-nívót képviselt: „A művelt emberek életmódjával együttjáró táplálkozásnak Arany a házasetben lett élvezője. Ezt nemcsak a már rendszeres fizetés tette lehetővé, hanem főleg felesége. A jobb életmódhoz szokott ügyvédleányból jó gazdaasszony lett.” DEBRECZENI, 1968, 105. Az ilyen ellentmondó információk és értékelések miatt is nyilvánvaló, hogy Ercsey Julianna származására, neveltetésére, szociokulturális közegére vonatkozólag is további kutatásokra van szükség.

emlékeznek [...] Mondják azt is, hogy »magoss, sovám, barna embër vót«, amolyan egyszerű, de írni-olvasni tudó józaneszű földesgazda: »gyönyörű szípen tudott am mesélni; úgy fojt a szájárúl asz szó, mint a csurgatott míz.«” A gyermek Arany Jánosról pedig az alábbi visszaemlékezést rögzítette: „az iskolában rendesen a kandalló melletti sarokban ült s onnan igazgatta a tüzet. Ha szabad ideje volt, elmesélgetett a gyerekeknek, kik ezért reggelire kolbászt és szalonnát vittek neki, amit a gyerekekkel együtt sütött meg a kandalló tüzeiben. A kisebb gyerekek nagyon szerették, nemcsak szép meséiért, hanem mert hátára vette őket s úgy lovagoltatta. Rendesen az iskolában aludt a kandalló mellett, csak ha nagyon hideg volt, kért valamelyik gyerek szüleitől éjjeli szállást, mert nem akart ő is a nénjének terhére lenni.” (SZENDREY, 1914, 64., 65.) A helyi közösség – egyébként, amint azt Szendrey hangsúlyozza, az Arany-szülőkkel azonos társadalmi státusú – tagjai nyolc évtizeddel később idézik fel az adott közösség kiemelkedő személyére vonatkozó információkat. Ez a tudás a szóbeliségben hagyományozódhatott, és nem szolgálhat közvetlen tanúbizonyságul, ámde mégis jellegzetes és jellemző képet ad arról a pozícióról, amelyet az 1820-as években az Arany-család a közösség életében elfoglalt. Amiről e visszaemlékezések tanúskodnak általában, az egybevág a szakirodalom feltárta, hitelesnek tekintett és megerősített információkkal, amelyek szerint Arany János családjának szociokulturális és gazdasági helyzete révén joggal feltételezhető, hogy Arany korai szocializációja a hagyományos népi kultúra közegében ment végbe.

Emellett pedig a 19. századi (elsősorban protestáns) kollégiumokban iskolázódott vidéki értelmiségre és köznemességre vonatkozó adatok alapján szinte kizárható az a feltevés, hogy Arany János a szóbeliségben élő mesehagyományt (legalább részben) ne ismerte volna.⁶² Erre csak egyetlen kézenfekvő példát idéznénk: Arany a *Rózsa és Ibolya meséjét* 1847 februárjában, Nagyszalontán írta, ez a mesetípus azonban megtalálható az *Eredeti népmesék* kéziratai között is, mégpedig éppen Arany Jánosné lejegyzésében, *Ráado, és Anyicska* címmel. A variánsok összevetéséből kitűnik, hogy a házaspár ugyanakkor a mesének (MNK 313C, *Rózsa elfeledi Ibolyát*) két különböző redakcióját ismerte, legalábbis Aranyné (igen hosszú) kéziratos meséjének bevezető szakasza (a fiúmagzat elígérése a tündérkirálynak, a tündérlányok hattyú képében való fürdözése stb.) például teljesen hiányzik a *Rózsa és Ibolya*-ból.

Ezen túlmenően pedig nemcsak a legszűkebb család meseismeretét kell figyelembe vennünk, hanem a szalontai rokonságét vagy éppen a barátokét is. Arany Jánosnak egy Szilágyi Istvánhoz írott, 1859-es keltezésű leveléből például kitűnik, hogy Szilágyi az 1840-es években esténként mesét mondott Arany Juliskának: „Az én családom forrón viszonzozza ölelésteket. *Leányom, ki nem egyszer meséiden aludt el*, már nem tartja magát kis leánynak. Laczi

⁶² Arany barátja, a vele egyidős Tompa Mihály például sárospataki kollégistaként a sárbogárdi nemesek gyermekeit szórakoztatta tündérmesékkal, amikor Sárobgárdon volt praeparator 1838–1839-ben. Erről és a protestáns kollégiumokhoz köthető mesemondásról lásd GULYÁS, 2008a, 120–125.

fiam, kinek bölcsőjét láttad, noha még nincs 15 éves, oly nagy, hogy engem pár hüvelykkel meghalad.”⁶³ Ami Szilágyi Istvánnak az Arany-családdal, s még inkább az Arany-gyerekekkel való kapcsolatát illeti: Szilágyi István 1842–1844 között volt Szalontán rektor, és meglehetősen rendszeres, szoros kapcsolatot tartott az Arany családdal, hiszen naponta náluk ebédelt. Arany 1840-ben vette feleségül Ercsey Juliannát, 1841-ben született lányuk, 1844-ben fiuk. Vagyis amikor Szilágyi napi rendszerességgel megfordult Aranyék házában, Arany Juliska 2–3 éves lehetett (Arany Lászlót viszont ekkor még nem ismerhette, mivel ő ugyanazon a napon született, mint amelyen Szilágyi elhagyta Szalontát, 1844. március 24-én).⁶⁴ S bár az Arany-család 1851-ben Nagykőrösre költözött (Arany Juliska ekkor tízéves, Arany László hétéves volt), ám nyaranta hosszú heteket töltöttek rokonaiknál Nagyszalontán.⁶⁵

A kéziratok kiadása, az *Eredeti népmesék* megjelenése (1862)

A kötet tervére, összeállítására, a kéziratok kiadásra való előkészítésére vonatkozó ismereteink igen szegényesek. Tudjuk, hogy Arany László írói ambícióiról a családnak sem igen volt tudomása, legalábbis 1861 őszén még nővére is úgy jellemezte fivérét: „Nagyon kevés hajlama van az írásra. Ha valamit meglehet előre jósolni, akkor azt megjósolhatjuk hogy ő belőle nem lesz költő, vagy író.”⁶⁶ Pár hónappal később, 1862 nyarán, az *Eredeti népmesék* megjelenése idején Arany János Tompa Mihályhoz írott sorai is némi (büszkeséggel elegyes) meglepődésről tanúskodnak: „Laci nem felcsapott authornak! Húsz év népmeséje van már kinyomva Heckenastnál, melyet a néniével gyűjtöttek még gyerek-korukban, s kap érte 200 forintot.”⁶⁷

Arany Juliska Rozvány Erzsébethez (az Arany-család bizalmas barátjához)⁶⁸ 1861-ben írott leveleiből kiderül, hogy miután a család Pestre költözött, abban az évben Arany László csupán a „húsvéti szünnapok” alkalmával töltött Pesten pár hetet,⁶⁹ hiszen, mint fentebb említettük, a gimnázium-

⁶³ Arany János Szilágyi Istvánnak. Nagykőrös, 1859. jan. 8. *AJÖM* XVII. 267. – Kiemelés tőlünk.

⁶⁴ Arany János meseismeretéről részletesebben GULYÁS, 2008b.

⁶⁵ 1852 és 1857 nyarán az egész család Nagyszalontán volt, 1856-ban és 1858-ban pedig Arany László töltötte a nyarat Nagyszalontán.

⁶⁶ Arany Julianna Rozvány Erzsébethez. Pest, 1861. nov. 23. SÁFRÁN, 1960, 97.

⁶⁷ Arany János Tompa Mihálynak. Pest, 1862. június 20. *MTAK Kt. K* 513/1159.

⁶⁸ Rozvány Erzsébetnek (1829–1908) Szalontán 1839/1840-ben, tízéves gyermekként magántanára Arany János volt. A Rozvány-családdal Ercsey Julianna és Arany János is szoros kapcsolatot ápolt; Rozvány Erzsébet Arany Juliska egyik legbensőbb barátja, példaképe is volt. Sáfrán Györgyi monográfiája szerint több Arany-mű nőalakjának modellje a feltűnő szépségű, tragikus magánéletű Rozvány Erzsébet lehetett. SÁFRÁN, 1960.

⁶⁹ „Lacika [1860] karácsonkor volt fönn. Bizony alig várjuk már hogy köztünk legyen.” „Lacika fönt töltött pár hetet a’ húsvéti szünnapok alkalmával. Hála Isten pár hó mulva följön végképen.” Arany Julianna Rozvány Erzsébethez, Pest, 1861. március 10.; Pest, 1861. ápr. 28. SÁFRÁN, 1960, 91., 93.

mot Nagykőrösön fejezte be.⁷⁰ Arany Juliska 1861 nyarán arról számolt be Rozvány Erzsébetnek, hogy fivére két barátjával erdélyi utazásra készül:

Csak gondolja édes kis Nénikém az a Laczi milyen vállalkozó szellem lett, 's mire adta a' fejét! Két, vele egykoru barátjával 's tanuló társával megyen erdélybe utazni, 's vagy hat hétig oda is lesz. Még pedig hogy utaznak?! Körülményszerűleg. Ha néhol kapnak kocsit s fölveszi őket fölülnek, egyébbhelyt pedig gyalog. Bizony ilyen furcsa világban nem örömet esesztek el szüleink; de már évek óta táplálja e vágyat keblében, hogy ha majd végezi a' gymnasiumi osztályokat ez lesz az ő jutalma, 's most igen sajnálják Apámék megfosztani az örömtől, habár nem örömet tudják is az oláhok és mócok közt utazva. Hanem mindenesetre bizunk eszéyeségében, 's eddigelé tapaszt[alt] szolid-ságában hogy nem keveri magát valami bajba.

Ő egész Kolozsvárig kiszámította hogy éjjelenként hol fog hálgni; 's mindenütt egy-egy ösmérésére talált. A többek közt Betta néni is említette, 's úgy hiszem oda mennek egy éjszakára alkalmatlankodni,⁷¹ a' miért is bocsánatot kérünk az ő nevükben mert a' milyen sütykők még elfeledik megtenni. Ne ijedjen tehát meg édes Nénikém, ha netalán egy későn este, három porlepte és napbarnította legény állít be csöndös kedves lakába, kiknek egyikében a' magas szálás emberben alig bír Arany Laczira ösmerni. Ez úgy hiszem jövő hó legelső napjaiban lesz, mert huszonnyolczadikán indulnak Kőrösről egyenesen; haza sem jön Laczi Pestre csak holmiját fölküldi.⁷²

⁷⁰ Az okokról Arany Juliska így írt Rozvány Erzsébetnek: „Laczit Kőrösön hagytuk tanulni. Apám sokkal jobbnak látta ha ezt a hátra levő egy évet ott végzi ösmert tanárok 's régi tanuló társai közt, mint Pestre jöve idegen tanárokhoz, 's idegen tanmódhoz szokjék. Reánk nézve eleinte egy kissé ugyan rossz volt hogy kevés tagból álló családunk egy taggal megfogyott. De csak igyekszik az ember, helyzetébe bele találni magát.” Pest, 1860. nov. 17. SÁFRÁN, 1960, 90. Lásd még *AJÖM* XIII. 491.

⁷¹ Bersek Józsefné Rozvány Erzsébet 1853-tól 1865-ig Réven élt (a Királyhágó, a Sebes-Kőrös és a Nagyvárad-Kolozsvár vasútvonal mellett), mivel férje Zichy Ödön birtokán volt jószágigazgató. SÁFRÁN, 1960, 56.

⁷² Arany Julianna Rozvány Erzsébethez. Pest, 1861. júl. 20. SÁFRÁN, 1960, 95. Fennmaradt Arany Jánosnak az a levele, amelyben Tompa Mihálynak számolt be fia útjáról: „Ennyiből áll családom jelenleg, s mióta Pesten vagyunk, mert Laczi, miután Kőrösön a 8ik osztályt s így a gymnasialis cursust elvégezte ez évben, mielőtt Pestre jőne, szünidejét rég ápolt vágya teljesítésére akarta felhasználni, hogy beúttassa Erdélyt. Most oda van, legutóbbi levele K.[ároly] Fejérvárról kelt. Többnyire gyalog – azaz csak akkor kocsin, ha felkaphat, – teszi az utat, két tanuló társával, kik jó markos legények, valamint Laczi is kezd már nem csak fölfelé nyúlni, hanem kissé izmosodni is. Én becsülöm benne e férfias elhatározást, ha baj nélkül megjárhatja ez utat, igen sokat tesz az nem csak szellemi fejlődésére, hanem a nagy növés által elpuhult teste megizmosítására is. [...] Lakásom még mindig a 3 pipánál: tavaszig ide címeznd leveleid. Ez egy 4 jó szobás szállás – ha Laczi feljő szükségünk van ennyre.” Arany János Tompa Mihálynak. Pest, 1861. aug. 25. *AJÖM* XVII. 573.

Arany Juliska arról is írt 1861. november 23-án Rozvány Erzsébetnek, hogy öccse erdélyi utazásának végeztével 1861 őszén „egy évi távollakás ’s tiz heti utazás után” végre minden szabadidejüket együtt töltötték Pesten.⁷³ E levél szerint Arany László és két barátja⁷⁴ 1861 július végén indultak el Erdélybe, s feltehetően október közepén térhettek vissza.

Voinovich Géza az *Arany János életrajza* című munkájában – még a teljes családi levelezés birtokában és ismeretében – az alábbiakat írta Arany László útjáról:

Laci [...] Vizsga után egy-két barátjával diákosan, gyalogszerrel országot látni indult Erdélybe, egy osztálytársukhoz. Tiszáné is hívja őket László fia birtokára, Csányba. Barangolásuk augusztus elsejétől szeptember közepéig tart. Megfordultak Kolozsvárrt, Marosvásárhelyen s bejárták a szász földet és Háromszéket. Juliska sűrűn küldözi leveleit az előre kijelölt városokba. „Apám mindig előveszi földabroszát s vörös plajbásszal utána jegyzi, hogy merre utazol” – írja (szept. 15., kiadatlan); többször inti atyjok nevében, hogy ha a politikai helyzet miatt zavarok törnének ki, rögtön forduljanak vissza. László irodalmi munkát is hoz magával Kőrösről, 35 népmese följegyzését, melyeket Heckenast 1862-ben ki is nyomtat. A kötetet László azzal küldi meg Tompának: „Kőrösön gyűjtöttem.” A gyűjtésben és leírásban László bizonyára azon tanácsokat követte, melyeket atyja később oly világosan foglalt össze Merényi népmeséinek bírálatában. (VOINOVICH, 1938, 5–6.)⁷⁵

⁷³ Arany Julianna Rozvány Erzsébethez. Pest, 1861. nov. 23. SÁFRÁN, 1960, 96.

⁷⁴ Arany Lászlónak egy édesapjához írott (a Voinovich-anythinggal feltehetőleg megsemmisült) leveléről Voinovich Géza a következő kivonatot készítette: „[Károly Fejérvár 1861. aug. 1–23. között] Ádám Andrással és Zombori Lászlóval többnyire gyalog, ritkábban kocsin tesszik meg az utat Erdélyben.” *AJÖM* XVII. 561. Benkó Imre 1897-ben felsorolta Arany László nagykőrösi barátait, köztük Ádám Andrást és Zomboryt is: „Laczi bizalmas pajtásai: – Ádám Andris, Zombory Laczi, Szilády Móricz, Széll Farkas, Igmándi Gyuri, Borosnyay Béla vagy Hetesy Viktor.” BENKÓ, 1897, 97–98. Lásd még VOINOVICH, 1938, 5. *AJÖM* XIII. 517.

⁷⁵ Voinovich Géza rövid összefoglalása több olyan adatot tartalmaz, amelyek jelenlegi ismereteink szerint nem állják meg helyüket, vagy pedig Voinovich olyan információk birtokában volt, melyek nem kerültek nyilvánosság elé, majd megsemmisültek. Így tehát az erdélyi utazáshoz fűzött jegyzetében azt írja, hogy „a 60-iki útról megvannak Juliska levelei öccséhez” – ám az erdélyi utazás 1861-ben és nem 1860-ban történt. Arany János 1861 őszén jelentette meg a Merényi László mesegyűjteményéről szóló bírálatát a *Szépirodalmi Figyelő*ben, tehát nem később, az *Eredeti népmesék* összeállítása vagy megjelenése (1862) után. Amennyiben Voinovich Géza azt írja, hogy a bírálat a gyűjtemény összeállításánál későbbi, ez vagy tévedés, vagy azt implicálja – ismét csak számunkra nem elérhető adatok alapján –, hogy 1861 őszére Arany László gyűjteménye már elkészült. Voinovich hatheti utazást említ, Arany Juliska fentebb idézett, 1861. november 23-án Rozvány Erzsébethez írott levelében tíz heti távollétről ír (igaz, ezt a levelet Voinovich nem ismerhette, hiszen azt Rozvány Erzsébet unokahúgának jóvóltából Sáfrán Györgyi csak 1960-ban tehetette közzé, amikor Voinovich már nem élt).

Arany János fennmaradt levelezéséből adatolható, hogy Arany László barátaival valóban járt Kolozsváron (erről Gyulai Pál értesítette az apát),⁷⁶ valamint Marosvásárhelyen is (amint ez Mentovich Ferenc, Arany János korábbi nagykőrösi tanártársának, Gáspár János barátjának egy leveléből kiderül).⁷⁷ Mint látható, Voinovich Géza olyan adatok birtokában volt, amelyek szerint Arany László és barátai „bejárták a szász földet és Háromszéket” is.

Az erdélyi útnál azért időztünk hosszasan, mivel ez az utazás közvetlenül megelőzhette az *Eredeti népmesék* szerkesztési munkálatait (a nyomdai átfutási időt figyelembe véve, *legkésőbb* 1861–1862 fordulóján hozzá kellett kezdeni a szerkesztéshez). Másfelől Arany László mesegyűjteménye kapcsán több helyütt megfogalmazódott az a vélekedés, hogy erdélyi útja (Erdély közismerten archaikus és gazdag folklórja, továbbá az ottani népköltési gyűjtőkkel való találkozás) adhatta az impulzust Arany Lászlónak gyermekkori mesegyűjteményük kiadásához.⁷⁸ Az erdélyi folklór értékének korabeli ismeretére vall, hogy az Akadémia nyelv- és széptudományi osztálya például éppen 1861 novemberében határozott úgy, hogy – addig példátlan módon – erkölcsileg és anyagilag is támogatja Merényi László – egyébként végül kudarcba fulladt – erdélyi mesegyűjtőútját (DOMOKOS, 2007, 146–147.). Somogyi Sándor 1956-ban kiadott *Arany László*-monográfiájában Voinovich Géza szóbeli közléseire hivatkozva azt írta, hogy Arany László erdélyi útja során „benyomásairól, tapasztalatairól rendszeresen levelezik nővérével, de többszöri posta-váltásukról sajnos csak tudunk, írásos nyoma nem maradt fenn. [...] Voinovich Géza szerint e levelekben a fiatal Arany László különösen sokat foglalkozott Erdély folklór-kincsével. [...] A levelezés Voinovich Géza lakásán égett el.”⁷⁹ Kéziratok, idevágó levelek hiá-

⁷⁶ „Fiad itt járt. Szabó Károlyt keresvén fel elébb, ott lefoglalták, s csak hálni jött hozzám s egyszer vacsorára. Adtunk neki egy rakás ajánló levelet. Ne féltsd, ügyes, bátor, derék gyerek.” Gyulai Pál Arany Jánosnak. Kolozsvár, 1861. aug. 15. *AJÖM* XVII. 567.

⁷⁷ „Rég az ideje, mióta készülök neked megírni, mekkora örömet, mekkora meglepetést szerzett nekünk Laczi köztünk volt megjelenése. A három egyenlőn szálás, egyenlőn bátor, és ismeretszomjas ifjú mindenkire, hol csak megjelentek élénk benyomást tett: Dumas kalandszomjas és vállalkozó »les trois mousquetaires«-ját láttuk magunk előtt. Midőn eddigi utjok rajzát adák nem győztünk betelni Laczi tréfásan élénk, Adám [!] Bandi sarcasticus, és Zombori komoly előadásával. Mond meg Laczinak, hogy nagyon megörvendeztetne mind engem, mind Szabó collegámat ha röviden tudositana utjok további folyamáról, minő pontokat érintettek, mennyiben használhatták utasításainkat, ajánló leveleinket!” Mentovich Ferenc Arany Jánosnak. Marosvásárhely, 1861. dec. 18. *AJÖM* XVII. 635.

⁷⁸ Somogyi Sándor szerint: „[Arany László] Érettségi előtt pihenőül, 1860 nyarán Erdélybe utazik. Több napot tölt Kolozsvárott, Nagyváradon, Brassóban, majd hosszabb időt Székelyföldön. [...] Utazása nem volt hiábavaló. Erdély gazdag népmesevilága valószínűen ekkor érleli meg benne azt az elhatározást, hogy gyűjteni kellene a magyar népmeséket.” Somogyi S. 1956. 11. Somogyi Sándor egyébként – talán Voinovich Géza nyomán – téved, nem 1860, hanem 1861 nyarán utazott el Arany László Erdélybe, és nem az érettségi előtt, hanem éppen az után. 1861 ősztől Pesten a jogi kar hallgatója lett. Németh G. Béla arról írt, hogy Arany László „Meséit az Alföldön, a Partiumban, Erdélyben gyűjtötte.” ARANY L., 1960, 22.

⁷⁹ SOMOGYI, 1956, 11. valamint ugyanitt a 9–10. lábjegyzet. Voinovich 1938-ban, az *Arany János életrajza* megfelelő helyén még arról írt, hogy az erdélyi útról Arany Juliska levelei

nyában⁸⁰ egyelőre nem eldönthető, hogy milyen szerepet játszott az erdélyi út a mesegyűjtemény kiadásában, mégis szükségesnek éreztük, hogy említést tegyünk e problémáról.⁸¹

Mindenesetre 1861 őszétől Arany László családjával együtt lakott Pesten.⁸² Figyelemreméltó ugyanakkor a fentebbiekben kifejezett apai meglepődés és a negatív testvéri jellemzés Arany László írói tehetségét illetően, hiszen amennyiben Arany László 1861 őszén-telén rendezte sajtó alá a mesekötetet (mindenesetre olyan helyen, ahol megvoltak édesanyja, nővére és talán a saját korábbi meselejegyzései, hiszen ezeket – a kéziratok tanúsága szerint – emlékeztetőként felhasználta a kötet meséinek megszövegezésekor), még akkor is nehezen elképzelhető, hogy erről családtagjai ne tudtak volna, ha a fiatalember – önállóságát bizonyítandó –, nem akarta édesapja segítségét igénybe venni. Ráadásul Arany Jánosnak Merényi László mesegyűjteményéről szóló, ismeretes nagy bírálata éppen ezidőtájt, 1861 novemberében jelent meg a *Szépirodalmi Figyelő*ben folytatásokban,⁸³ tehát ekkoriban édesapját is élénken foglalkoztathatta a mesegyűjtés és mesekiadás problémája.

Arany László tehát a mesegyűjtemény összeállításához egyfelől felhasználta édesanyja és nővére (s talán a maga) korábbi meselejegyzéseit. A továbbiakban a szerkesztés, szövegalkítás menetére nézve – hangsúlyozzuk – egyelőre csupán feltevésekkel élhetünk. A fennmaradt kéziratok kézírás alapján történő utólagos datálása szerint Arany Juliska az 1850-es évek végén, s 1861/62 körül is írt le meséket – talán testvére kérésére.

1982-es tanulmányában Kovács Ágnes megkísérelte nagy vonalakban rekonstruálni a szövegalkítás folyamatát. Ehhez elsősorban az édesanya, Arany Jánosné Ercsey Julianna lejegyzésében fennmaradt kéziratokat, illetve Arany Lászlónak az édesanyja lejegyezte meséken végzett szövegalkító tevékenységét vizsgálta, mivel, mint azt a fentiekben összegeztük, a családi meseismeret forrását Ercsey Juliannához, illetve az ő édesanyjájá-

maradtak fent, Somogyi Sándornak adott szóbeli tájékoztatása szerint viszont Arany László idevágó levelei is fennmaradtak (1945-ig).

⁸⁰ Azért is idéztük fentebb Arany Juliskának fivére erdélyi útitervéről szóló beszámolóját, mert ismereteink szerint ez a legrészletesebb leírás, ami az utazásról (helyesebben annak tervéről) fennmaradt.

⁸¹ Ha Arany László nővérehez írott leveleiben foglalkozott is az erdélyi népköltéssel, további kérdés, vajon jegyzett-e le (Erdélyben megismert) folklórszövegeket is esetleg. Arany Juliska Rozvány Erzsébethez írott levelében arról számol be, hogy erdélyi útja során Arany László útinaplót nem vezetett és nem mutatott túl sok hajlandóságot arra, hogy tapasztalatait írásos formában rögzítse, bár, úgy tűnik, ez nem akadályozta meg abban, hogy – jó memóriájú emberként – élményeit később szóban felidézze. „Nagyon nagyon sokat tud beszélni Laczi. Valóban sokszor csodálkozunk rajta magunk közt hogy hogy tudja a’ legapróbb részletig a’ mi velők történt, daczára annak, hogy holmi haszontalan jegyzéseken kívül nem vitt más naplót. Ez pedig alig néhány sorból áll.” Arany Julianna Rozvány Erzsébethez. Pest, 1861. nov. 23. SÁFRÁN, 1960, 96–97.

⁸² Az Üllői út mellett, a *Három pipa* utcában (ma Erkel utca). VOINOVICH, 1938, 3–4.

⁸³ Arany János: Eredeti népmesék. Bírálata. *Szépirodalmi Figyelő*, II. 1. félév 1. 6–7., 2. 21–23., 3. 35–38., 4. 53–54.

hoz, Szakmári Erzsébethez kötötte. Kovács Ágnes értékelése szerint Arany Jánosné mese-lejegyzései „komoly mesemondó gyakorlatra” vallanak (KOVÁCS, 1982, 505.), a mesék narrációjára a bihari köznyelv egyszerűsége jellemző, amelyet azonban – a kéziratokon végzett korrekciók szerint – Arany László helyenként túl egyszerűnek ítélt. Az alábbiakban idézzük Kovács Ágnesnek Arany László szövegalakítására vonatkozó főbb megállapításait:

Úgy tűnik, Arany László egyenként elolvasta a meséket, mintegy felelevenítette őket emlékeztében, közben kijavított egy helyesírási hibát, kettőbe tagolt egy-egy hosszú mondatot, módosított egy-egy tájnyelvi vagy erősnek ítélt köznyelvi kifejezést. Ez azonban csak a mesék elején figyelhető meg, később elragadta őt a lejegyző előadása s benne magában is kialakult az elmondandó mese, fölöslegesnek ítélte, de valószínűleg meg is feledkezett róla, hogy a lejegyzett szövegbe ceruzával vagy tintával beleírjon. A mese megírásánál csak kezdetben lehetett szüksége a kéziratosszövegre, feltehetően először *A veres tehén* és *Fehérlófia* meséjét dolgozta át, ezekben találunk legtöbb ceruzával írt módosítást. (KOVÁCS, 1982, 506.)

Kovács Ágnes megjegyzéseit egyelőre nem áll módunkban felülbírálni. Bár következtetései helyenként inkább feltevéseknek tűnnek, egyrészt Arany Jánosné mesemondó képességének megítéléséhez nem rendelkezünk olyan kompetenciával, mint Kovács Ágnes, aki kitűnő mesegyűjtő volt, emellett a *Magyar népmesekatalógus* főszerkesztőjeként négy évtized alatt több mint tízezer magyar meseszöveget ismert meg és tipizált. Másrészt a kéziratok feldolgozása még csupán a kezdetén tart, és a kéziratokon végzett módosítások értelmezésének csak akkor van értelme, ha az összes mesekézirat átírása megtörténik, és az összehasonlító elemzés elvégezhető lesz. Mindenesetre azt megjegyeznénk, hogy bár Kovács Ágnes szerint az összes mesekéziraton találhatóak (a leírást követően elvégzett) javítások (KOVÁCS, 1982, 500.), eddig csupán pár kéziraton sikerült ilyen korrekciókat azonosítanunk.⁸⁴ (Az egyik ezek közül a függelékben mutatóanyagként közölt mese szövege; 2–4. Függelék.)

Bár az *Eredeti népmesék*hez egyetlen szerzői név, Arany Lászlóé társul immár másfél évszázada, az Arany Lászlót és nővérét gyermekkoruk óta ismerő Gyulai Pálnak a gyűjtemény megjelenése után több évtizeddel tett kijelentése szerint (1) a gyűjteményt Arany László és Arany Juliska közösen állították össze, (2) majd a szerkesztésben, a szövegváltozatok végső kialakításában Arany János is közreműködött. A probléma ez esetben az, hogy tudomásunk szerint minderre (vagyis családtagjainak az *Eredeti népmesék*

⁸⁴ Eddig a következő mesék esetében lehetett a leíráshoz képest utólagosan végzett javításokat azonosítani: *A vak király*, *A boltos három lánya*, *Fehérlófia*, *A nyeltes királykisasszony*, *A szomorú királykisasszony*, *A farkas-tanya*, *A kis ködmön*, *Nemtudomka*. Utólagos címadás: *Az aranyhajú hercegekisasszony*, *Az ördög és a két lány*, *Gagyi gazda*.

létrejöttében játszott változatos szerepére) Arany László életében soha nem utalt. Gyulai Pál az általa szerkesztett, *Arany László Összes Művei* előszavában, az alábbi sorokat írta 1898-ban, az *Eredeti népmesék* megjelenése után majdnem négy évtizeddel: „A tizenhatsz éves ifjú 1862-ben nem is költeménnyel lépett föl az irodalomban, hanem egy kötet népmesével. Ő is, néneje, Juliska is igen kedvelték a népmeséket, sokat tudtak, gyűjtöttek is s a javát összeírva, megmutatták atyjoknak a gyűjteményt, a ki azt gondosan átnézte, egyszersmind kiadását is eszközölte Heckenastnál.” (GYULAI, 1902, 154.)

Gyulai az *Összes Művek* negyedik köteteként 1901-ben megjelenő, *Arany László népmesegyűjteménye* címet viselő kiadványhoz írott újabb előszavában, csekély fogalmazásbeli eltéréssel bővebben is megismételte három évvel korábban tett kijelentését:

Nem is egészen a maga [Arany László] gyűjteménye volt; néneje, Juliska, számos adalékkal járult hozzá. Ketten írták össze a gyűjteményt, megmutatták atyjoknak, a ki gondosan átnézte és kiadását eszközölte. László tovább folytatta a gyűjtést, de gyűjteménye e részét nem külön adta ki, hanem a Kisfaludy-Társaság népköltési gyűjteményébe beolvastva. [...] Arany László a legjobb népi elbeszélők után indult; a mit ő és néneje gyermekkorukban hallottak, úgy látszik, híven megtarták emlékekben, magok is sokszor elbeszélték másoknak s már koruknál fogva is képesek voltak egész naiv szellemben följegyezni. A hol netalán hibáztak, atyjok, a magyar népköltészet alapos ismerője, kijavította. [...] vannak oly kisebb népmesék is, melyekben numerozítás vagy éppen némi rhythmus nyilatkozik [...] Ezeknek megőrzése vagy visszaállítása szintén a gyűjtő kötelessége. Arany László ezeket, alkalmassal atyja figyelmeztetésére, híven megőrizte vagy visszaállította. (ARANY L., 1901a, 5–6.)

Gyulai Pál gyermekkoruk óta ismerte az Arany-gyerekeket, már Szalontán meglátogatta Aranyékat, azonban igazán szoros kapcsolata majd a nagykőrösi évek alatt alakult ki a családdal. Arany János és Gyulai Pál levelezéséből világos, hogy Gyulai az 1850-es évektől bizalmas és jó kapcsolatban volt Arany Juliskával és Arany Lászlóval is.⁸⁵ Gyulai e fentebbi

⁸⁵ Gyulai Pál és az Arany-gyerekek kapcsolatának jellegét, hangnemét szemléltetendő, csupán pár levélrészletet idézünk: Gyulai Arany Jánoshoz intézett levelét 1853 őszén például így zárja: „köszöntöm ezerszer nődet, csókolom Julcsát, Laczinak pedig huzom a haját.” Pest, 1853. nov. 15. *AJÖM* XVI. 328. Gyulai egy másik levele 1854-ből: „beszéljünk okosabb dolgokról. Az én kedves Juliskámnak azt ízenem, hogy bocsásson meg. Lehetlen [!] volt lemennem s megnézem azt a híres műkedvelői előadást. Majd tavasszal valahogy lerándulunk Kemény bácsival valamelyik ünnepre. Addig is, jó volna, ha megmondaná apjuk vagy anyjuknak, hogy a farsangra hozzák fel vagy egy bálra. Ne fősvénykedjenek, apjukat úgy is gazdagon fizeti Nagy-Kőrös városa, meg a szerkesztő bácsik. Anyjukra is rá férne még a táncz, apjukkal pedig elmulatnánk mi valahogy, csinálnánk neki egy kis jó

kijelentése és Arany János legendásan szigorú minőségérzéke vezethetett azon vélekedés kialakulásához, miszerint a sikeres mesegyűjtemény létrejöttéhez Arany János hathatósan hozzájárult.⁸⁶ Ugyanakkor ebben az időpontban, 1898-ban és 1901-ben, az Arany-családnak egyetlen tagja sem élt már, aki Gyulai Pál kijelentését megerősíthette vagy esetleges tévedéseit korrigálhatta volna. Arra vonatkozólag, hogy Arany Juliska is írt le meséket – a kéziratoktól eltekintve – egyetlen korabeli adat áll rendelkezésünkre, amely azonban meglehetősen nagy súllyal esik latba, hiszen, mint fentebb láthatuk, Arany János írta barátjának, Tompa Mihálynak, hogy a kiadás előtt álló meséket fia „a nénjével gyűjtötte még gyerek-korukban”,⁸⁷ ám feleségének e gyűjtemény létrejöttében betöltött szerepéről Arany János még magánlevelezésében sem tett említést.

Az Eredeti népmesék egykorú fogadtatása

A kötet 1862 nyarán jelent meg, feltehetően júliusban. Arany János Tompához írott, 1862. június 20-i levelében arról számolt be, hogy a húsz ívnyi mesét Heckenast már kinyomtatta. Arany János, illetve Arany László levelezése részben képet ad az atyai jóbarátok reakciójáról. Arany László 1862. július 18-án Szilágyi Sándornak⁸⁸ és Tompa Mihálynak (akiket gyermek-kora óta ismert) is elküldte a kötetet pár sor kíséretében. A Tompához írott levél a kötet keletkezésére vonatkozó adalékot is tartalmaz: „Édes Tompa bácsi. Itt küldök egy kötet népmesét, mit Kőrösön gyűjtögettem. Ha elolvas belőlök egy párt igen lekötelez vele.”⁸⁹ Tompa a meséket július 25-én köszönte meg Arany Jánoshoz címzett levelében: „Most tulajdonképen fiadnak irtam, megköszönnvén neki a küldött Népmeséket; de nem állhatom meg

kedvet s több effélét. De mind megmond ezt neki.” Gyulai Pál Arany Jánosnak. Pest, 1854. jan. 16. *AJÖM* XVI. 378. A gyermekkorból eredő kapcsolat Gyulai Pálnak Arany László ravatalánál elmondott beszédében is megjelent: „Oh, ki hitte volna, hogy mi temetünk el téged, mi aggok, a kik ismertünk, mint vidám gyermeket, nagyreményű ifjut és munkabíró, erőteljes férfiut.” *GYULAI*, 1902b, 435.

⁸⁶ Vélhetően Sebestyén Gyula írta az *Ethnographiában* megjelent Arany László-nekrológban: „A népköltészet iránti szeretetet [Arany László] atyjától, *Arany Jánostól* örökölte. Kétségtelenül az ő befolyása alatt gyűjtötte azokat a gyönyörű népmeséket, a melyeket 1862-ben tizennyolczéves korában *Eredeti népmesék* czímen külön kötetben kiadott.” (Kiemelés az eredetiben.) [SEBESTYÉN] 1898, 328. Gyulai Pál idézett sorait ismétli még BERZE NAGY, 1966, 132. (A tanulmány az 1920-as években keletkezett). FARAGÓ, 1965, 150.; KOVÁCS, 1982, 496.

⁸⁷ Arany János Tompa Mihálynak. Pest, 1862. jún. 20. *MTAK Kt. K* 513/1159.

⁸⁸ „Kedves Sándor bácsi! Itt küldök egy vakonszülöttet. Ha nem dobná, mindjárt mihelyt megkapja, a tűzbe, hanem elolvasna belőle egyet-kettőt igen lekötelezné igaz tisztelőjét Arany Laczit. Ui. É másik példányt kérem, adja át Bandinak.” Arany László Szilágyi Sándorhoz. Pest, 1862. júl. 18. *MTAK Kt.* 513/735.

⁸⁹ Arany László Tompa Mihálynak. Pest, 1862. júl. 18. *TMLev I.* 378.

hogy neked is ne firkantsak egy két sort [...]”⁹⁰ A korábban Gaal György, majd Mailáth János meséit sajtó alá rendező Kazinczy Gábor 1862 őszén gratulált Arany Jánosnak fia mesegyűjteményéhez: „Most olvasom a Fiad Meséit. Szorítsd meg helyettem kezét s mutasd be igaz szerencsekívánatomat tisztelt anyjának.”⁹¹ A Kriza–Gyulai levelezésben is felbukkant Arany László mesegyűjteményének értékelése: Kriza János Gyulai Pálhoz írott, 1862. augusztus 12-i levelében a maga meséit Arany László meséivel összehasonlítva jellemezte: „Aranyt szívből tisztellem – az ő Lacijának gyönyörű meséiben nagy örömet lelek. Az enyimek azokhoz képest egy kissé parasztosok lesznek – hanem lenni kell eféle osztályúnak is valamint a társadalmi, úgy az irodalmi életben is.”⁹² (Emlékeztetnénk arra, hogy a *Vadrózsák* majd 1863-ban jelenik meg, de Kriza intenzíven egyeztetett Gyulaival a szövegek közlésének módjáról.) 1862. október 29-én és november 19-én kelt leveleiben pedig Kriza arról írt, hogy hétéves lánya Arany László meséiből tanult meg olvasni: „[...] minthogy Háromszéken, csudálatos, a mívelt embert is áthatja, imbuálja, vagy saturálja a közönséges népnyelv, úgy amint Népmeséimben ízlelhetik Önök ottan a kisebb Arannyal együtt, akinek könyvét annyira szeretem, s hát még a kis Lenkám; abból tanult meg, igazán mondom, olvasni – csak elcsodálkoztunk, midőn egyszer halljuk, hogy a hátul levő apróbb állatmeséket folyvást olvassa.”⁹³ [...] „Lenkám már tudja az Arany László meséinek apraját, folyvást olvas.”⁹⁴

A korabeli sajtó is beszámolt néhány alkalommal a kötet megjelenéséről. A *Családi Kör* 1862. július 20-i híradása szerint: „Arany László egy kötet »eredeti népmesét« gyűjtött össze, melyek Heckenast Gusztávnál e napokban jelentek meg s kaphatók 1 ft 50 krért.”⁹⁵ A *Nővilág* július 30-i számában az „irodalmi újdonságok” rovatban Merényi László gyűjteménye mellett hirdették Arany László *Eredeti népmesék* című munkáját. Elgondolkoztató, hogy míg Merényiben a népmesék gyűjtőjét, addig Arany Lászlóban népmeséi íróját látták („*Sajóvölgyi eredeti népmesék*. Összegyűjtötte Merényi László. Első és második kötet. Ára 2 ft.” Alatta olvasható: „*Eredeti népmesék*. Irta Arany László. Nagy költőnk Arany János legidősb fia. Tartalmaz közel 40 népmesét. Ára 1 ft 50 krajczár”).⁹⁶ Arany lapjában, a *Szépirodalmi Figyelő*ben kétszer hirdették Arany László gyűjteményét a könyvújdonságok között: „Eredeti népmesék. Összegyűjtötte Arany László. Ára 1 ft 50 kr (Heckenast, Pest).”⁹⁷ Ugyanezt megismételték a következő számban is,

⁹⁰ MTA Kt. K 513/1015.

⁹¹ MTA Kt. K 513/259 K. n. [1862. október–november fordulóján]

⁹² Kriza János Gyulai Pálhoz. Kolozsvár, 1862. aug. 12. *SZNGy* 1956. II. 416.

⁹³ Kriza János Gyulai Pálhoz. Kolozsvár, 1862. okt. 29. *SZNGy* 1956. II. 419.

⁹⁴ Kriza János Gyulai Pálhoz. Kolozsvár, 1862. nov. 19. *MNGy* XII. 395. Kriza Lenka (1856–1890).

⁹⁵ *Családi Kör*, 1862. július 20. III. évf. 29. sz. 461.

⁹⁶ *Nővilág*, 1862. július 30. VI. évf. 21. sz. 333.

⁹⁷ *Szépirodalmi Figyelő*, 1862. július 24. II. évf. II. félév, 12. sz. 192.

július 31-én.⁹⁸ Augusztus 28-án a *Vegyes rovat*ban ismertették a következő *Budapesti Szemle* tartalmát, köztük kiemelve a *Szemle* rovatot, melyben Gyulai Pál bírálta Arany László népmeséit.

Gyulai Pál recenziója az addig megjelent magyar népmesegyűjteményeket (Gaal György, Mailáth János, Erdélyi János, Merényi László munkáit) tekintette át (s már előre jelezte, hogy Kriza a közeljövőben igen szép mesékkal jelentkezik majd), mintegy megteremtve azt a kontextust, amelyben Arany László mesegyűjteménye értékelhető lehet. Gyulainak ez az áttekintése és értékelése azért is fontos, mert az azóta eltelt másfél évszázad alatt egyértelműen meghatározta a magyar folklorisztika 19. századi mesegyűjteményekről kialakított képét, tulajdonképpen ezek az értékelések hagyományozódtak tovább meglehetősen reflektálatlanul. Az alábbiakban csupán Gyulainak az Arany László mesegyűjteményéről tett főbb megállapításait idézzük:

Arany László meséiben szintén haladás van, a mennyiben az elbeszélésben felülmulja elődeit, s ez a mi gyűjteményét leginkább kitünteti. Nem mondhatni ugyan, hogy elbeszélésében minden báj egyesül, mi a magyar népmesék sajátsága, de sok van meg belőlök, több, mint a mennyit eddig gyűjteményeinkben találhatni. Ugy látszik, hogy mint nagyon fiatal ember, ki gyermekből csak most serdült ifjúvá, emlékezete élénk, kedélye friss, phantasiája naiv s így könnyebben visszaadhatta az általa ismert meséket, mint azok, kik mindebből már sokat vesztek s inkább csak a reflexio segélyével igyekeznek magokat bele tenni a mesevilág naivitásába. Nem irva még eddig semminek irodalmi művet, most is csak emlékeit akarva elbeszélni, és úgy a hogy hallotta vagy máskor elbeszélni szokta önkénytelen a hűség és közvetlenség bélyegét kellett nyomnia gyűjteményére. E mellett nyelve, hogy úgy szóljunk, népmeseileg legmagyarabb. [...] sehol sincs meg nála a népi sajátságok vadászása, a mi ilyes van, az önkénytelen jött, és sehol sem kirívó. Erdélyinél a sajátosság kevés, Merényinél igen sok, annyira, hogy affectál vele. Arany László se nem keresi, se nem halmozza, hanem mindig megtalálja s épen csak úgy mondja el, mintha semmi érdekeset nem akarna mondani [...] Alkalmasságát öntudatlansága őrizte meg e hibáktól, melyekbe könnyen bele esnek a legtudományosb készütségű mesegyűjtők is s annál inkább mennél több költői tehetségök van. [...] A mi a gyűjtemény anyagát illeti, nem mondhatjuk épen gazdagnak. A Gaal, Erdélyi és Merényi gyűjteményei valamivel gazdagabbak. E gyűjtemény néhány meséjének magunk is jobb variánsait ismerjük a nép ajkáról. Ilyenek: „A vak király.” „A veres tehén.” „Özike.” „Fehér ló fia”. De vannak benne igen jók s köztök olyan is, melyet hívebben ad, mint az eddigi gyűjtők. [...] Kellemes benyomások közt olvastuk végig a gyűjteményt, s csak azt

⁹⁸ *Szépirodalmi Figyelő*, 1862. július 31. II. évf. II. félév, 13. sz. 208.

sajnálunk, hogy miért nem legalább is két kötet. Különösen örvendünk, hogy a népi hagyományok iránt újra fölébredt az érdeklődés s gyűjtőink száma naponként szaporodik. Talán már a kritika is hozzá foghatna meséink szoros tudományos vizsgálatához. Azonban ide még több készlet kellene s egypár oly gyűjtő is, kik nagy gondot fordítanak a variánsokra, tudják belőlök pótolni a már ismertek hézagait, könnyen megismerik az eredeti idomot, több összeragadt mesét képesek erőltetés nélkül elválasztani, a romlottakat valamennyire visszaállíthatják s gyűjteményöket ide vonatkozó jegyzetekkel kísérik. Ily gyűjtőnk eddigelő még egyetlen egy sincs. (GYULAI, 1862, 388–392.)

Az 1862-es kötet recepciója kapcsán a könyvpiaci forgalomról Sebestyén Gyula nyomán annyi tudható, hogy a kötet az 1870-es években elfogyott⁹⁹ (egyelőre nem tudjuk, hány példányban jelent meg 1862-ben). Az *Eredeti népmesék* fogadtatásával, hatásával, népszerűségével kapcsolatban Gyulai Pál emlékbeszédében az iskolai olvasókönyvekben való szövegközlés mellett azt is megemlítette, hogy Arany Lászlónak népmeséi kapcsán vitája támadt egy kiadóval. „Paedagogiai célból fel is használták e gyűjteményt; az iskolai olvasókönyvek nem egy mesét vettek át belőle, sőt egy az ifjúság használatára készült munka majdnem az egészet lenyomatta. Kevésbe múlt, hogy pör nem támadt a dologból. Azonban az egész elsimult, mert a kiadó kárpótlásul bizonyos összeget fizetett az írói segélyegyletnek.” (GYULAI, 1902a, 155.) Arra vonatkozólag, hogy melyik lehetett az említett, Arany László meséit újraközlő, ifjúságnak szánt kiadvány, biztosan nem tudunk. Feltehetően a tankönyveiről ismert pedagógus, Radó Vilmos egy kiadványáról (*Magyar gyermek- és népmesék*. Eggenberger, Budapest, é.n.) lehet szó, melyben számos Arany László-mese is helyet kapott, és amelyről Benedek Elek egy Gyulai Pálról szóló cikkében megjegyezte, hogy Gyulai a máshol már megjelent szövegek ellenében az Írói Segélyegylet részére teljesítendő pénz fizetésére kényszerítette a kiadót.¹⁰⁰ Mindenesetre, a vitáról szóló beszámoló alapján úgy tűnik, hogy e kérdésben is Arany László szerzői jogokat védő jogérzékenysége mutatkozott meg, amely majd legkifejelettebb formájában a szerzői jogi törvényjavaslat (1884. évi XVI. törvény) elkészítésében valósult meg (vö. ARANY L., 1876, 252. és ARANY L., 1901b). Arany László felfogása szerint népmeséi egyértelműen a szerzői életmű részét képezték, egyrészt szerzői jogi törvényjavaslat-tervezete szerint maga is így értelmezte azokat, másrészt, mint alább látni fogjuk, Gyulai

⁹⁹ Sebestyén Gyula az 1911-ben negyedszer kiadott (Gyulai Pál szerkesztette) Arany László *Magyar népmese-gyűjteménye* megjelenése kapcsán így fogalmazott: „Az első kiadás [értsd: 1862-es kötet] már a 70-es években elfogyott s az évtizedes nélkülözésen csak részben segített az, hogy Gyulai Pál 1901-ben Arany László összegyűjtött munkáinak köteteibe e gyűjteményt is fölvette, sőt ez alkalommal (ha nem csalódom) kötet-jelzés nélkül, külön is szerepeltette.” SEBESTYÉN, 1911, 372.

¹⁰⁰ Erről bővebben lásd DOMOKOS, 2009, az írói segélyegyletről legutóbb lásd T. SZABÓ, 2008.

Pál is, 1901-es összkiadásában erős autorizációs gesztussal a meséket önálló kötetben, az összes művek részeként jelentette meg.

Arany László további, adatolható mesegyűjtései és meseközlései

Arany László mesegyűjtése, mesekiadása nem korlátozódik az *Eredeti népmesék* anyagára; az *Eredeti népmesék* megjelenése után ugyanis mind elméleti, mind gyakorlati síkon tovább foglalkozott a népmesékkal.

A Kisfaludy Társaság 1863 májusi ülésén Gyulai Pál jelentette, hogy a következő ülésen „mutatványokat is fog a gyűlés elé terjeszteni a saját, Arany László és Szabó Károlynak gyűjteményéből.”¹⁰¹ A jegyzőkönyvek tanúsága szerint a következő ülésen (1863. június 25-én) a beharangozott népköltészeti mutatványok valóban el is hangzottak.¹⁰² Nem világos, hogy a társaságban milyen gyűjteménydarabokat mutattak be ekkor Arany Lászlótól, csupán feltételezhető, hogy az anyagi okok miatt majd csak 1872-ben megjelenő *Magyar Népköltési Gyűjtemény*ben az Arany László neve alatt napvilágot látott folklórszövegek (vagy azok egy része) már ekkor, egy évvel az *Eredeti népmesék* megjelenése után elhangozhatott.¹⁰³

Arany László 1864-ben édesapja lapjában, a *Koszorúban* tett közzé egy bírálatot Merényi László *Dunamelléki eredeti népmesék* című újabb mesegyűjtéséről,¹⁰⁴ majd 1867 májusában és júniusában olvasta fel Kisfaludy-társaságbeli székfoglaló értekezését *Magyar népmeséinkről* címmel. Ebben hat meséről tett említést, egynek a szövegét is közölte.¹⁰⁵ Közismert, hogy az értekezés Henszlmann Imre *A népmese Magyarországon* című tanulmánya (1847) mellett az egyik legjelentősebb 19. századi magyar meseelméleti összefoglalás. Az értekezést követően választották Arany Lászlót Gyulai Pál mellé a készülő *Magyar Népköltési Gyűjtemény* szerkesztőjévé; feladata a prózai anyag gondozása lett.¹⁰⁶

¹⁰¹ *A Kisfaludy-társaság jegyzőkönyvei*, 1863. máj. 28. MTAK Kt. Ms 5767. 34. lap.

¹⁰² *A Kisfaludy-társaság jegyzőkönyvei*, 1863. jún. 25. MTAK Kt. Ms 5767. 35. lap.

¹⁰³ Az 1901-ben megjelent *Arany László népmesegyűjteménye* előszavában Gyulai Pál erről a kérdésről röviden így írt: „[Arany] László tovább folytatta a gyűjtést, de gyűjteménye e részét külön adta ki, hanem a Kisfaludy-Társaság népköltési gyűjteményébe beolvasztva. (*Magyar népköltési gyűjtemény*. A Kisfaludy-Társaság megbízásából szerkesztik Arany László és Gyulai Pál. Pest, 1872.)” ARANY L., 1901a, 5. A Magyar Népköltési Gyűjtemény első kötetéről lásd DOMOKOS, 2008.

¹⁰⁴ [ARANY L.] 1864. Itt említjük meg, hogy Arany László a mesekiadásról (és a történeti mondák publikálásáról) szóló nézeteit Benedek Elek *Magyar mese és mondavilág* című gyűjteményéről írott kései bírálatában is röviden összefoglalta. ARANY L., 1894.

¹⁰⁵ ARANY L., 1867. KOVÁCS ÁGNES (1982, 504., 23. lábjegyzet) is felsorolja e meséket.

¹⁰⁶ Júniusban „fölmerülvén a népköltészeti gyűjtemény kiadásának ügye, Arany László Gyulai Pál szerkesztőtársává neveztetett ki [...]” 1867. máj. 29. és jún. 26. *A Kisfaludy-társaság jegyzőkönyvei* 1865–1871. MTAK Kt. Ms 5768. 34–35. Az ülésről beszámolt pl. *A Hon* 1867. jún. 1. V. évf. 126. sz., valamint *A Kisfaludy-társaság Évlapjai IV. kötet* 1867/8–1868/9. Pest, 1870, 108–191.

A tervekhez képest többéves késéssel, 1872-ben megjelent *Magyar Népköltési Gyűjtemény* első kötetében (*Elegyes gyűjtések Magyarország és Erdély különböző részeiből*) a közölt 37 mese és monda közül Arany László nevéhez rendelve 12 prózai népköltési szöveg (5 monda, 7 mese) jelent meg *Alföld, Bihar megye, Nagykőrös és Hódmezővásárhely* helymegjelölésekkel.¹⁰⁷ Az itt közölt Arany László-szövegek egyikének sem került elő eddig kézírata.

Arany László meséinek széleskörű elterjedését, folklorizációját, változatképződését valójában a halála után, 1901-ben megjelent, *Arany László magyar népmesegyűjteménye* című kötet (illetve ennek az Olcsó Könyvtár sorozatában való megjelenése) biztosította. Ezt a gyűjteményt a kiadott szövegek alapján Gyulai Pál szerkesztette. Ez a kötet teljességet ígérő címe ellenére *nem* a teljes korpuszt tartalmazza, hanem válogatást Arany László meséiből. Az *Arany László Összes Műveinek* negyedik köteteként megjelent népmesegyűjtemény összeállítása során Gyulai egyfelől az 1862-ben közölt mesék közül válogatott: a kötethez írott bevezetője szerint ehhez Arany László saját *Eredeti népmesék*-példányát használta, és csak azokat a „csekély változtatásokat” érvényesítette, amelyeket Arany László jegyzett fel e példányban, valamint elhagyta azokat a meséket, amelyet maga Arany László „mint értéktelent” később törlésre ítélt ugyancsak saját példányában¹⁰⁸ – eszerint tehát Gyulai a szerzői akaratot érvényesítette a posztumusz kiadásban. Emellett a sajtó alá rendező az 1872-es kötetből az Arany László nevéhez társított szövegeket szintén újraközölte (összesen 11 szöveget vett át).¹⁰⁹ Mindösszesen 46 szöveg került be 1901-ben *Arany László népmesegyűjteményébe*. Az *Eredeti népmesék* bizonyos szövegeinek elhagyása mellett ugyanakkor e kötetbe Gyulai tévesen olyan mondaszöveget is beválogatott, amelyet nem Arany László, hanem Orbán Balázs gyűjtött.¹¹⁰

Azért láttuk jónak mindezt tisztázni, mivel Gyulai Pál válogatása (amelynek 1949-ig további hat – némiképpen módosított – kiadása¹¹¹ jelent meg; KOVÁCS, 1969, 179.) képezi az alapját a közismert Arany László meseszöveg-korpusznak, és a számos 20. századi népszerű kiadás a Gyulai-féle

¹⁰⁷ *A cigány az égből és pokolból* (Bihar megye), *Az aranszakállú embör* (Nagykőrös), *A kis kakas gyémánt félkrajcárja* (Hódmezővásárhely), *Félig nyüzött bakkecske* (Nagykőrös), *A egyszeri gyerek I.* (Bihar megye), *A szürke ló* (Nagykőrös), *A vadgalamb és a szarka* (Nagykőrös), *Miért lett számár a számár* (Pest), *Krisztus-mondák XXVI.* [Krisztus és Péter a gyékényen] (Pest megye), *XXXI.* (Nagykőrös), *XXXII.* (Alföld). MNGYI.

¹⁰⁸ ARANY L., 1901a, 5–6. Az elhagyott mesék: *A boltos három lánya*; *A cigány fiú*; *A hólyag, szalmaszál és a tüzes üszök*. A további hat kiadásból e meséken kívül elmaradt még *A két koszorú* című mese és három találós mese is (XIV., L., LIX.) KOVÁCS, 1969, 180. 10. l.j. Ugyanezen cikkében Kovács Ágnes röviden Gyulai változtatásainak természetéről is szót ejtett. KOVÁCS, 1969, 179. 4. l.j. Lásd még: BERZE NAGY, 1966b, 147. 32. jegyzet.

¹⁰⁹ Az *Arany László népmesegyűjteménye* további, 2–7. kiadásából elmaradt viszont a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* első kötetében (1872) publikált szövegek közül *Az aranszakállú embör* című mese is. KOVÁCS, 1969, 180. 10. l.j.

¹¹⁰ ARANY L., 1901a, 289. *Krisztus mondák II.* Kézírata: MTAK Kt. Ms 10020/VIII. 41. (*Székely népmesék* gyűjtötte Orbán Balázs.) KOVÁCS, 1969, 179. 4. l.j. 202.

¹¹¹ A szövegváltozásokról lásd a 108–109. lábjegyzetet.

1901-es kiadást használta forrásként. Az interneten, a Magyar Elektronikus Könyvtárban elérhető változat¹¹² is Gyulai Pál kiadását követi, melynek újabb kiadásai is megjelentek (ARANY L., 2007).

Ezzel szemben az 1862-es kötet soha nem lett újra kiadva. Gyulai Pál szerint Arany László nem is akart újabb kiadást: „A gyűjtemény első kiadása rég elfogyott, de Arany Lászlót nem lehetett rávenni a második kiadásra. Azt mondta: úgy is nagyobb és java részét átvették az iskolai olvasókönyvek, eléggé ismeri a közönség, és sehogy sincs kedve gyűjteményével újra a nyilvánosság elé lépni.” (GYULAI, 1902, 155.) Arany László egy 1891-ben írott levele alapján ugyanakkor úgy tűnik, Arany László mégiscsak tervbe vehette mesegyűjtéseinek (feltehetően válogatott) újrakiadását. Ráth Mór könyvkereskedőnek címzett, 1891. február 10-én kelt levelének sorai legalábbis erre vallanak: „Az itt küldött kötet Tartalom mutatójában kékkel jelölt mesékről van szó. Ehhez jöhetne a Kisfaludy Tg gyűjteményében *által*am közölt hasonló mesékből 8–10. Fő dolog volna egy jó illusztrátor s a kiállítás. Ha ugyan van rá kilátás, hogy ilyesmit nálunk úri házakhoz, nem olcsón, kellő számú példányban megvegyenek. Minden esetre kérem lehetőleg mielőbb közölni elhatározását, hogy W-nek válaszolhassak.”¹¹³ E kiadási tervről pontosabb információink egyelőre nincsenek.

Az *Eredeti népmesék* kritikai kiadásának tervezete

A kritikai kiadás elveinek kialakítását Hermann Zoltánnal közösen végeztük, az alábbi fejezetben e közös munka eredményeit összegezzük. A kéziratanyag egy eredendően a szájhagyományból származó, kéziratban fennmaradt folklór szövegtörzshöz (35 meseszöveg és 75 találós), mely közvetlen forrásul szolgált Arany László 1862-ben kiadott népmeséinek megszövegezéséhez. Népköltési szövegekről lévén szó, a kritikai kiadás alapelve szükségszerűen eltér az irodalmi szövegek kiadásának gyakorlatától. Mivel a kéziratok egyrészt több lejegyzőhöz tartoznak (Arany Juliska, Arany Jánosné és Arany László), másrészt a különböző szövegek keletkezése nem egyszerre történt (nagyjából egy évtizedet ölel fel az 1850-es évek elejétől kezdve), s ennek során a legtöbb kéziratot lejegyző Arany Juliska kézírása bizonyíthatóan megváltozott, továbbá minden kézíraton láthatóak a lejegyző önkorrekciói, illetve több esetben a lejegyzőtől eltérő kézzel végzett szövegjavítások is, mindezek figyelembevételével az *ultima manus* elv alkalmazása ez esetben nem tűnik relevánsnak.¹¹⁴ A cél valamilyen autorizált szerzői változat hely-

¹¹² Arany László: *Magyar népmesék*. Magyar Elektronikus Könyvtár (Országos Széchényi Könyvtár), online elérhetőség: http://www.mek.iif.hu/porta/szint/human/szepirod/magyar/arany_1/mesek/html/index.htm (a Gyulai-féle kiadásból elhagyták a Krisztus-mondákat, a csalimeséket és a találós meséket).

¹¹³ Arany László Ráth Mórnak. 1891. febr. 10. PIM 51/1963.

¹¹⁴ Egyszerűbben megfogalmazva: a szerző akaratának helyreállítása ez esetben azért nem

reállítása helyett *a népköltési szövegek irodalmi igényességgel történő megfogalmazása során keletkező szövegalakulás folyamatának érzékeltetése*, és amennyire lehetséges, *az egyes szövegfázisok bemutatása*. Sajnos, a magyar folklórisztika eddig egyetlen kritikai népmeseszöveg-kiadással sem jelentkezett, a folklórszövegek textológiai szabályzata pedig alapvetően nem történeti, hanem recens anyag kiadására vonatkozóan állapít meg követendő szabályokat (VOIGT – BALOGH, 1974).

A legfontosabb feladat annak megállapítása, hogy a tervezett kiadásban mi tekinthető főszövegnek. A népmesék lejegyzésétől a kiadásig tartó szövegalakítási fázisok az egyes mesék esetében különböző szövegállapottokban érhetőek tetten, ezen fázisok megállapítása minden egyes lejegyzett meseszöveg esetében külön vizsgálatot igényel. A legtöbb kézirat a lejegyző (általában Arany Juliska, öt esetben Arany Jánosné, egy esetben Arany László) szövegrögzítését, illetve azzal egyidejű autográf javításait tartalmazza. Néhány szöveg esetében más kéztől (Kovács Ágnes és Sáfrán Györgyi szerint Arany Lászlótól) származó, a szöveg szintjén megjelenő beavatkozások láthatóak, melyek első pillantásra is jól elkülöníthetőek a korábbi kézírásoktól.¹¹⁵ Ahol a szövegtestben nincs megállapítható utólagos korrekció, általában ott is szerepel legalább a címadásban megmutatkozva utólagos beavatkozás (a legtöbb esetben címadásról, néhány esetben a cím megváltoztatásáról van szó).

Arany László a végül 1862 nyarán kiadott kötet meséinek végső formába öntéséhez használta fel ezeket a részben javított kéziratokat; a kiadott szövegek sajtó alá szánt tisztázata elveszett vagy lappang valahol. Összegezve, *legalább két, de általában inkább három különböző szövegállapot* (1. lejegyzés, 2. nem egyidejű javítás, 3. kiadott változat) *szinoptikus érvényesítése szükséges* a kritikai kiadás elkészítése során, a szöveg alakulásának és az alkotói folyamat rétegeinek feltárása érdekében.

Főszövegnek ez esetben tehát nem a szájhagyományban élt népköltési szöveg (vagy annak valamilyen ideális, rekonstruált változata) tekintendő, sem pedig az 1862-ben kiadott, Arany László szerzői nevével ellátott nyomtatott változat, hanem minden szöveg esetében a meglévő kézirat első lejegyzéséből kiindulva az ott nyomon követhető *szövegalakítás* kerül a középpontba. Magától értetődő a kéziratok betűhív átírása; a helyesírás következtetlenségei, a központosítás, annak hiányaival művelődéstörténeti szempontból információértékkel bírnak a korabeli (női, honoratior stb.) íráshasználatról.

lehet feladat, mivel Arany László nem tekinthető a népmesék szerzőjének, még akkor sem, ha ő maga írói tulajdonjogot formált népmeséire, azok irodalmi munkaként értett megszövegezésére hivatkozva: „A gyűjtemény annyiban lesz tulajdona a gyűjtőnek, a mennyiben saját irodalmi munkásságának nyomát reá tette, s bebizonyíthatja, hogy valaki *ezt* sértette meg. A gyűjtemény *egészben véve* övé; azt utánnyomatni tilos. Az egyes népdalok, közmondások nem övéi; a népmese sem, de annak stílje, elbeszélése igen.” ARANY L., 1876, 239.

¹¹⁵ *A farkas-tanya* MTAK Kt. Irod. 4-r 409/II. 15, *A Fehér ló fia* Irod. 4-r 409/II. 9–12, *A kis ködmön* Irod. 4-r 409/II. 129–130r, *Az okos királylány* Irod. 4-r 409/II. 13.

Ennek érdekében egy olyan (nyilvánvalóan még további finomításra szoruló és vita tárgyát képező) átírási rendszer került kialakításra, amely lehetővé teszi az adott kézirat szövegén ejtett valamennyi módosítás *egyidejű* bemutatását, miközben a lábjegyzetbe kerülő textológiai kommentárok számát jelentősen csökkenti. Ily módon elkülöníthető egymástól a *lejegyző által létrehozott szöveg* és annak *sajátkezű korrekciója az eltérő kéztől származó javításoktól*. Amennyire lehetséges, az átírt szövegek képét a kézírásokhoz kell közelíteni; az átírás során pedig Hermann Zoltán javaslata nyomán alsó és felső index, valamint kurziválás alkalmazása is szükséges (lásd 1. Függelék).

Alsó indexbe kerülnek minden esetben a törlések, kihúzások és átírások (utóbbi esetben azokról a változatokról van szó, melyeket átírtak), azaz minden olyan betű-, szó- és szótagváltozat, amit később elvetettek vagy megváltoztattak. Ezt a logikát követve *felső indexbe* kerülnek a beszúrások és az átjavítások (tehát *amire* javították a szöveget).

Kurziválás különbözteti meg a lejegyzőtől eltérő kéztől származó beavatkozásokat. Problémát okoznak azon esetek, melyekben az utólagos (általában ceruzás) bejegyzésen még további javítás is van, ez esetben a vázolt átírási rendszer alapján a felső indexet kellene ismét alsó, majd a javítást felső indexbe tenni. Mivel az ilyen (ritkán előforduló) eseteket nem lehet következetesen érvényesíteni, ezért ezeknél szükséges lábjegyzetben megmagyarázni a szövegmódosításokat.

Korábban felmerült az a megoldás, hogy a főszövegbe kerüljön az első lejegyzett változat és valamennyi további módosítás lábjegyzetben legyen érvényesítve. Az indexelésnek azonban ezzel az elvetett átírással szemben megvan az az előnye, hogy a *különböző szövegváltozatok egyenrangúságát* képes érzékeltetni. Mivel a láb- és végjegyzetek ebben az átírásban ugyanabba a pozícióba kerülnek, mint a javított szöveg, ezért a hivatkozásokat félkövérrel szedett számok jelölik, eltérően a módosított szövegtől.

A betűhív közlés korlátai

Az átírás nem terjed ki a sortörésekre, ezek jelölése elmarad (prózai szövegekről lévén szó, feltételezhetően a sor vége csak azt jelenti, hogy a papírlapnak vége van), ezért a sorok a kritikai kiadásban is folyamatosan jönnek. Azonban önkényesen, a kéziratoktól eltérő újabb sortörések beiktatására nem kerül sor, még a párbeszédes részeknél sem. Arany László néhány esetben ceruzával jelölte Arany Juliska és Arany Jánosné kéziratein az általa hiányolt bekezdéseket, ezeket a kritikai kiadás nem érvényesíti, csupán feltünteti Arany László ceruzajeleit. A tintapacák/tollhibák jelölése is elmarad, kivéve, ha emiatt olvashatatlanná vált egy-egy betű vagy szó.

A sajtó alá rendezők megjegyzései minden esetben *szögletes zárójelben* találhatóak. A sajtó alá rendezők olvasási bizonytalanságát *szögletes záró-*

jelben kérdőjel jelöli. Azon szöveghelyeknél, ahol eredetileg a javítástól egyértelműen eltérő betű, szótag vagy szó állt, ám a sajtó alá rendezők nem tudják megnyugtatóan azonosítani a javítás előtti változatot, ott *alsó index-be került kérdőjel* ^[?] utal a problémára.

A szövegek közlés felépítése

A tervezett kritikai kiadás a következő egységekből épül fel: a szövegek közlés elveinek és módszereinek bemutatása után a kiadás főrészeiben a kézirat, illetve az 1862-es publikált szövegváltozatok *együttes* közlésére kerülne sor, oly módon, hogy baloldali lapokon a kézirat szövegváltozat átírása, a jobboldali lapokon pedig az ennek megfeleltethető kiadott szövegváltozat szerepel. Ez a megoldás biztosíthatja a kiadás egyik alapvető céljának megvalósulását, vagyis a kézirat, illetve a publikált szövegek összehasonlíthatóságát. (Ezt a szövegek közlési módot e tanulmány mellékletében a *Leár* című mese szemlélteti; lásd a 2. számú függelék.) A kritikai kiadás függelékében a kéziratban fennmaradt, ám 1862-ben nem publikált szövegek kerülnek közlésre. Ezt követik minden egyes szöveg esetében a tartalmi jegyzetek (egy ilyen mutatót tartalmaz a jelen dolgozat 3. számú függeléke), majd a kötetet a kéziratokról készült képek után az irodalomjegyzék és a mutató zárja.

Minden kézirat szöveget tartalmi végjegyzet követ tehát, amely feltünteti a kézirat lelőhelyét, általános leírása mellett a lejegyzőt, a lejegyzés feltételezett helyét és idejét, valamint a szöveg megjelenésének adatait, meseszövegeknél a típuszámot, illetve, amennyiben szükséges, szómagyarázatot is ad. Itt kell megjegyezni, hogy a kéziratok utólagos, 20. századi számozása lapokat és nem oldalakat jelöl, ezért szükséges a *recto/verso* jelölés alkalmazása, ám ezek külön jelölése csak akkor szükséges, ha a szöveg nem a rectón kezdődik, illetve nem a versón végződik.

A kéziratok mesék folyamatos számozásban következnek az 1862-es kötetben való megjelenés szerint, ez a szigorú rend azonban egy helyen megtörik: *Az ördög-szerető* esetében két kézirat tartozik ugyanahhoz a kiadott szöveghez.

A kéziratok átírása a kritikai kiadásban tehát a baloldali lapokon jönne, a jobboldali lapokon pedig az 1862-es kiadás betűhív átírata lenne tükrözve, ami több szempontból is indokolt. Egyrészt a kötetnek 1862 óta nincsen új kiadása (mint fentebb szó volt róla, a köztudat a Gyulai-féle kiadást fogadja el az Arany László-mesegyűjteménynek, ez azonban részben válogatás, részben átírás, illetve nem Arany László gyűjtötte szöveget is tartalmaz), tehát önmagában is időszerű lenne a kötet új kiadása. A kéziratok kritikai kiadásának (az Arany László-féle végső módosítások megértésének) szempontjából ugyanakkor fontos, hogy *egymás mellett legyen olvasható az alakuló kézirat, illetve a köztudatban kanonikusként elfogadott, 1862-*

ben kiadott szövegváltozat. (Heinz Rölleke ugyanígy, tükröztetve adta ki a Grimm-gyűjtemény őskéziratának szövegeit, illetve az autorizált változatokat [RÖLLEKE, 1975.]. Mivel Rölleke munkássága a nemzetközi mesefilológia csúcsteljesítménye, és mivel ezt a megoldás rendkívül meggyőző és szemléletes, az anyag sajátosságai miatt célszerű volt hasonló kiadási mód mellett dönteni.) Lappangó vagy elveszett, sajtó alá rendezett kézirat hiányában csak úgy lehetséges teljességében érzékeltetni a lejegyzések és a kiadott szöveg különbségeit, ha a kézirat mellett tükröztetve olvasható a végső változat.

1. FÜGGELEK

Az átírás során használt jelölések

szöveg	az alsó indexben jelölt szöveg a lejegyző saját törlése, kihúzása (<i>amit</i> javít)
szöveg	a felső indexben jelölt szöveg a lejegyző önkorrekciója, betű, szótag, szó vagy szöveg átírása (<i>amire</i> javít)
szöveg	az alsóindexben <i>kurzívált</i> szöveg a lejegyzőtől eltérő kéz törlése (<i>amit</i> javít)
szöveg	a felsőindexben <i>kurzívált</i> szöveg a lejegyzőtől eltérő kéz javítása, új betű, szó, szótag vagy szöveg javaslata (<i>amire</i> javít)
[...]	a sajtó alá rendező megjegyzése
[?]	a sajtó alá rendező olvasási bizonytalansága
²	a félkövér arab számmal jelölt lábjegyzetekben közöljük a textológiai megjegyzéseket
¹	a római számmal jelölt végjegyzetekben közöljük az adott szöveghelyre vonatkozó tartalmi megjegyzéseket, szómagyarázatokat
K	a kéziratokon Arany László K betűvel jelölte az új bekezdéseket

2. FÜGGELÉK

Mutatvány a készülő kritikai kiadásból: a kézirat és a kiadott meseszöveg

[AZ ARANY CSALÁD MESEHAGYATÉKÁBAN FENNMARADT KÉZIRATOS VÁLTOZAT, TÖBB KÉZTŐL SZÁRMAZÓ JAVÍTÁSOKKAL]

[2.]
(Leár)¹

Volt, hol nem volt ^{az} óperenciás tengeren is tul ^{volt} a szentgelér hegýén inen volt¹, volt egy gróf ^{még az (király?)} anak a' grófnak a' palotája egy nagy pusztán volt ² ^Ahoz a pusztához nem meszire volt egy város, abba a' városba lakott égy ^{a boltos} nagy kereskedő, a' kire rá bízta a' gróf³, hogy minden ^{héten} ^{hólnapba} egyszer, vigyen ki neki a' pusztára: ^{kávét, cukrot, meg más} minden féle fűszerszámot, hogy ne keljen neki mindég be küldözni a' városba mindenért ⁵ (hogy ha oda ment, mindég nagyon szívesen fogadták ott, és ez olyan jól esett a' kereskedőnek, hogy mindég igen jó kedvel ment ^{oda} onen haza.)⁶

Vólt anak a' ^{kereskedőnek} ^{boltos} három ^{páratlan} szép lyánya, de a' leg kisebbik még is leg szebb, meg leg kedvesebb volt. ⁸ leg jobban is szerette az apja. ^{K9} Egyszer megint vitt a' grófnak minden félét, a' gróf megint nagyon szívesen fogadta, még azon felyül sokal több pénzt is adott néki mint kellett volna. Haza ment a' ^{kereskedő} ^{boltos} a' lyányai elébe szaladtak ösze visza csók^olgaták, azt mondja nekik az apjok: ^K „No kedves gyermekeim, már most nekem nagyobb bódogságom nem lehetne, mint most van, hanem csak azt mondjátok meg, szeretném tudni, hogy hogy szerettek ti engemet?” ^K ^Azt mondja a' leg idősebb; „én édes Apámat ugy szeretem, mint a' tiszta szín gyémántot ¹⁰ ^K ^A második meg azt mondja: „Én meg ugy szeretem édes apámat; [?] ¹¹ mint a' tiszta szín aranyat ^{[?] 12} ^K ¹³ ^a kereskedő ösze visza csókolgata a két lyányt, de ^K ^A kisebbik nem szólt egy szót sem.

¹ a ceruzával írott cím zárójelbe van téve, tintával aláhúzva

² a tintás vessző ceruzával pontra javítva

³ az első néhány sor ceruzával vízszintes vonallal a margón megjelölve, mellette ceruzás megjegyzés: *meghagyandó* (azonban a teljes első bekezdést elhagyták az 1862-es nyomtatott változatban)

⁴ a javítás a margón olvasható

⁵ a vessző ceruzával pontra javítva

⁶ három sor ceruzával zárójelezve

⁷ a ceruzás betoldás ceruzával áthúzva

⁸ a pont átjavítva ceruzával vesszőre

⁹ ceruzás betoldás, új bekezdést jelöl

¹⁰ a vessző ceruzával átjavítva pontra

¹¹ *apámat* [?]

¹² ceruzás javítás, talán vessző

¹³ ceruzával átjavítva nagybetűre, majd az egész tagmondat ceruzával áthúzva

A BOLTOS HÁROM LYÁNYA

[30.]* **Hol** volt, hol nem volt, volt a világon egy boltos, annak volt három olyan szép lyánya, hogy nem volt párjuk hét vármegyében, de mégis legszebb, legkedvesebb volt a legfiatalabbik, az apja is legjobban szerette.

Lakott azon a vidéken, egy pusztán, egy gazdag gróf, a kihez az a boltos minden két-három hétben egyszer vitt ki mindenfélét a boltjából, a mi a háztartáshoz szükséges volt. Egyszer sok pénzt kapott ettől a gróftól, víg volt nagyon, mikor hazaért kedve kerekedett egy kicsit mókázni a lyányaival. Oda hívta őket maga mellé, tréfálódzott velők. Egyszer eszébe jutott, hogy valjon melyik szereti őket ezek közül legjobban? Gondolta hogy legjobban lesz megkérdeni.

– No kedves gyermekeim – szólalt meg –

[31] mondjátok meg nekem, szeretném tudni, melyitek hogy szeret engem?

A legöregebbik mindjárt a nyakába borult, össze-vissza nyalta-falta:

– Én úgy szeretem édes apámat, mint a tiszta szín-gyémántot.

A középső is össze csókolgatta:

– Én meg úgy szeretem édes apámat, mint a tiszta szín-aranyat.

Csak a legkisebb nem szólt semmit, az nem borult a nyakába.

*Az 1862-es kiadásban szereplő oldalszám.

^aAzt mondja neki az apja: „Hát te leg kisebbik lányom hogy szeretsz? ^aAzt mondja rá a lány: „En ugy szeretem édes Apámat, mint a’ szép fehér söt.”¹⁴ Nagyon meg haragudott ezért a kereskedő, ¹⁵ a’ lányok is mondták hogy e még is csak szörnyiség, hogy ki meri mondani az apjának szemtől szemébe hogy csak ugy szereti mint a’ söt, adig ingerelték a’ lányok a’ test_[e?] vérjek ellen, ^{az apjokat} – mert irigyelték hogy a szebb ^{is} meg ^{hogyl}¹⁶ jobban ^{is} szereti az apjok mint őket – hogy mindjárt mondta a’ ^{kereskedő} ^{mint ő?} ^{bolto} a’ lányának hogy csak takarodjon a szeme elől, meg se lássa ^{őket} [127v] többet, ha őtet csak ugy szereti mint a söt. ^K Nagyon sírt a’ lány, de nem vőlt mit teni, el kellett menni, a’ nénei is mondták, hogy csak menjen isten hírével, valahol majd meg fogadják liba pásztornak, vagy pujka pásztornak. ^El ment aztán, de még el se bucsuzhatott az apjától, anyira haragudott az rá.

Ment aztán mendegélt, be ért egy nagy rengeteg erdőbe. ^ott be ült egy nagy fa mellé ugy sírt ¹⁷ ⁿ Nem volt hogy hova menjen, meg a’ járást sem tudta az erdőbe. A mint ott sír rí, oda megy egy vén aszony, azt mondja neki: „Ne sirj, rij, édes lányom, tudom én mi a’ bajod, hanem malyd se ^[k?] gítek én rajta ¹⁸ / ^Látod itt ezt az utat, ezen menj egyenesen majd az el vezet ahoz a’ ^[k?] rófi házhoz a’ hol a’ te apád anyit meg fordul, ¹⁹ ott malyd üly be a’ kert kerítése melé, ^[a?] és sír^{ál}, malyd a’ kertész meg hal^y a azt ²⁰ ^a ztán a’ grófnak van egy gyönyörű szép fia, az épen ott sétál a’ kertbe, azt oda hí^vja a kertész, ^{malyd} ^{malyd} az aztán be hí tégedet, többet nem mondok.” ^K ^{Akor} ^{lu} el tűnt a vén aszony, a’ lány pedig meg indult, ment, mendegélt azon az uton, a’ meiken a’ vén aszony mondta, egyszer csak meg látta a’ grófi palotát, mindjárt nagyon meg örült a lány, nem sokára oda ért, le ült a’ kert kerítése melé, ott sírt, belől ott kapálgatot a’ kertész, ^{azt} meg halotta a’ nagy rívást, oda ment, hát mindjárt meg nézte hogy kicsoda rí ott, a mint meg látta hogy milyen szép lány, aztan meg uri ruhába is van öltözve, mindjárt oda hívta a gróf urfit, az a’ mint meg látta a’ lányt, mindjárt bele szeretett a lány is ő bele, akkor aztán ki kérdezett tőle mindent, mikor meg tudta hogy ki lánya, meg hogy milyen ártatlanul csapták el, mindjárt be vezete az apjához, anyához, azok is nagyon szívesen láták, a’ fiu mindjárt mondta nekik, hogy ő azt a’ lányt el veszi feleségül,

14 [?]

15 a vessző fölé ceruzával pont került

16 a *hogy* utólag tintával beszúrva, ceruzával áthúzva

17 a vessző ceruzával pontra javítva

18 a vessző ceruzával pontra javítva

19 a vessző ceruzával pontra, majd ismét vesszőre javítva, a következő szó első betűje nagy O-ra javítva, majd a javítás ceruzával törölve

20 a vessző ceruzával pontra javítva

– Hát te édes lányom – kérdezi az apja – hogy szeretsz engem?

– Én úgy szeretem édes apámat, mint a szép fehér söt.

Nagyon megharagudott ezért a boltos, hogy hát őt a legkedvesebb lánya csak úgy szereti mint a söt, a miből négy garasért egy fontot adnak! mondta a lányának másolja meg a szavát, mondjon mást, de a lány nem mondott, hanem még, – hogy látta hogy az apja haragszik, – kiment a szobából. Akkor a két öregebb testvér, a kik haragudtak a hugokra, mert szebb is jobb is volt mint ők, – ráestek az apjokra, hogy ezt még se' türje szó nélkül, ez szörnyűség, hogy szemtől szembe megmondja hogy

[32] a rongyos sónál nem szereti jobban, utoljára annyira tele beszélték a fejét, hogy behívatta a lányát, megmondta neki hogy az ő szeme elől mindjárt pusztuljon, még látni se' akarja, ha őtet csak úgy szereti mint a söt.

Sírt-rítt a szegény lány, de nem volt mit tenni, a nénjei is küldték, hogy csak menjen isten hírével, itt tovább nem türik, hát csak elment. Ment aztán mendegélt, egyszer beért egy nagy rengeteg erdőbe. Nem tudta a járást, félt bemenni az erdőbe, hogy eltéved, vagy megeszik a vadállatok, leült szegény az erdő szélén egy mohos fatőre, ott sírdogált keservesen. Amint ott sír-rí, oda megy egy vén asszony:

– Ne sírj édes lányom, tudom én hogy mi a bajod, majd segítek én rajtad. Látod itt ezt az útat? ezen menj egyenesen, ez átvezet az erdőn, amint kiérsz, találsz egy grófi palotát, az azé a grófé, a kihez a te apád is járatos; ott ülj le a kert kerítése mellé, majd a kertészek meglátnak, bevezetnek. Többet aztán nem mondok.

Evvel a vén asszony eltűnt, a lány pedig megindult azon az úton, a mit az mutatott neki. Ment-mendegélt, egyszer kiért az erdőből,

[33] meglátta a grófi palotát, oda ment a kert kerítése mellé, leült a földre, elkezdett sírdogálni. Egy kertész éppen ott kapálgatott belül a kerítésen, az meghallotta a sírást, oda ment, kinézett a kerítésen, hát majd hogy meg nem ijedt, mikor a szép kisasszonyt meglátta; volt annak a grófnak egy szép legény fia, szaladt egyenesen ahoz, odahívta, hogy menjen csak, nézze, milyen szép kisasszony ül ott a kerítés mellett. A gróf úrfi oda ment, kinézett a kerítésen, amint meglátta a szép kisasszonyt, mindjárt halálosan beleszeretett, de meg az is őbele, elmondta neki, hogy hogy csapták el ártatlanul, hogy került ide, mindent a mi csak vele történt. A gróf úrfi vezette egyenesen az apjához, anyjához, elmondta nekik, hogy hogy került a lány oda, utoljára hozzátette, hogy ő most már ezt, ha él, ha hal, feleségül veszi.

hanem a' gróf meg a felesége, tudni sem akart rólla, azt mond^ták [128] hogy hogy gondol^lolyat? még az ő család^jokat úgy meg becstelenítené, de a' grófi azt mondta hogy válaszanak a' szüléji közte, vagy ő öli^[?] meg magát, vagy pedig el veszi a' szép lányt, váltig mondták neki hogy nagyon sok szép gróf meg báró kisaszonyt is el vehet, minek vené el azt a' kereskedő lányt, de a' fiu csak azt mondta, hogy neki nem kel más csak az. addig, addig, hogy még is csak meg engedték neki, hogy el vegye, és el határozták, hogy egy hónap mulva legyen meg az esküvő. meg hívták akorra a' temérdek sok vendéget, a' lány apját is.

El érkezett aztán nem sokára, az a' nap, a' melyiken esküdtek, ott volt már minden vendég, a' kereskedő is. hanem se a' vőlegényt, se a' menyaszonnyt, nem lehetett látni, a' többi vendégek mind tudták hogy miért van az, csak a' kereskedő nem tudta. következett az ebéd ideje, mindenki vígan ült le az asztalhoz, csak a' kereskedő nem, sajnálta, hogy azt a' szép lányát el kergette, most az is itt volna a' lakodalomba, mert a' két nagyobbik is ott volt, a' volt a' szokás anál²¹ a grófi háznál, hogy minden ember elébe külön tálatk ételt, egy kis tálba, a' kereskedő a' mint vet ki a' tányérjába ételt, hát csak alig tudta meg eni, olyan sótalan²² volt, csudálkozott rajta nagyon, hogy más olyan jó ízűen eszi, azután megint a' mint másik ételt eték, az is olyan sótalan volt azt már meg sem tudta eni, ott kérdez^[k?] eték tőle hogy mért nem eszik, hiszen csak olyan mi^{nt} a' másé, mondja meg ha valami**l**baja van az ételnek; egyszer csak a mint ott valatják, eszébe jutott a' ^{ly}ánya hogy mit mondott neki, hogy úgy szereti mint a' sőt. el kezdett rini ^[ak?] kérdeztek tőle, hogy miért ri, akkor el ^[?]beszelt mindent, hogy volt neki egy harmadik lyánya is még, hanem azt el [128v] csapta, mert azt mondta neki hogy úgy szereti mint a' sőt, most eszébe jutott eről a' sótalan ételről, hogy milyen igazágtalan volt ő a' lyány²³ a' lyányához, milyen igazat mondott az mikor azt mondta hogy úgy szereti őtet mint a' sőt, mert só nélkül milyen rossz az étel. leg utól^[y?]ára azt is hozá tette hogy: „Bár csak az isten még egyszer vissza hozná én hozám az én kedves lányomat, tudom hogy első lene a házamnál, tejbe vajba füröszténém,” azt mondja rá az öreg gróf: „Hát ha most mindjárt meg látná a' lányát, most mindjárt meg engedne neki?” „Mindjárt én nagyságos uram, még hálát adnék érte az istenek, hogy vissza kerítette.” Akor csengetett a' gróf meg nyílt az ajtó, be lépett rajta a' grófi a' mátkájával, ott mindjárt leg elébb meg csókolták a' gróf kezét,

²¹ az első betű tévesen ékezetes volt, ez tollal javítva

²² a szó a második szótagnál el van választva: (sótalan-an) ez tintával javítva (sóta-lan)

²³ elkenődött szó

A gróf meg a grófné eleinte tudni se' akartak róla, mondták neki, hogy is gondolhat olyat, hogy mikor gróf és báró kisasszonyok közt válogathat, minden ujjára jut tíz, – ilyen szegény elcsapott lyányt akar elvenni; de a gróffi mind erre azt mondta hogy válaszszanak: vagy elveszi a lyányt, vagy megöli magát; úgy hát nagy sok beszéd után csak beleegyeztek Mindjárt gyűrűt váltott a

[34] két fiatal, el is határozták, hogy egy hónap mulva tartják az esküvőt.

Eltelt az egy hónap, elérkezett az esküvő napja, ott volt a sok vendég, köztök a boltos is, csak a vőlegényt meg a menyasszonyt nem lehetett látni. Bekövetkezett az ebéd ideje is, mindnyájan vígan ültek le az asztalhoz, elkezdtek enni. Az volt a szokás a gróf házánál, hogy minden embernek egy kis külön tálban vitték az ételt; a boltos amint a maga táljából szedett levest, hát csak alig tudta megenni, olyan sótalan volt, nézett körül só után, de nem volt az egész asztalon; a második étel még sótalanabb volt, a harmadik meg már olyan volt, hogy hozzá se' tudott nyúlani. Kérdezték tőle hogy mért nem eszik? tán valami baja van az ételnek? amint ott vallatták, eszébe jutott a lyánya, hogy az neki azt mondta, hogy úgy szereti, mint a sót. elkezdett sírni; kérdezték aztán tőle, hogy mért sír, akkor elbeszélte mindent, hogy volt neki egy lyánya, az egyszer neki azt mondta, hogy úgy szereti mint a sót, ő megharagudott érte. elkergette a házatól, lám most látja, hogy milyen igazságtalan volt iránta, milyen jó a só. „de hej ha még egyszer visszahozná az isten hozzám, majd meg is becsülném, első lenne a

[35] házamnál; meg is bántam én azt már sokszor, de már akkor késő volt.

Azt mondja rá a gróf:

– Hát ha most megkerülne a lyánya, megbocsátana-e neki?

– Meg bizony méltóságos uram, még hálát adnék a jó istennek, hogy visszaadta.

Erre a gróf csengetett, kinyílt a szomszéd szoba ajtaja, belépett rajta az új pár,

azután pedig a' grófné^jét, a' kereskedő nem ösmerte meg a' lányát, s a két nagyobik lány, csak nézték azt a gyönyörű teremtest, azt kérdi a' gróf a kereskedőtől: „Ösmeri e- maga ezt az én menyemet?” Az mondja a' kereskedő: „Nem ösmerem én nagyságos uram.” „No hát tudja meg ez a' maga lyánya.” Akor a lány oda szaldt az apjához, ösze visza csókolgata, rítak mind a keten örömökbe, akor el beszéltek a' kereskedőnek, hogy hogy került oda a' lány, hogy szerete meg a' fiok, mindent el beszéltek. akor a kereskedő ösze visza csókolta a' grófot is, a' gróf^[2] nét is, meg az ifju grófot is, nagy lakodalmot csaptak, három nap három éjszaka, mindég rakták a' kállai ketőst: Akor az egész vidéken híre futot anak, azt is meg tudták, hogy a' két nagy lány kergetettette^{tte} el a leg kisebiket, hogy olyan rossz szívűek voltak senki sem merte őket el venni, vén lánynak maratak, a' kereskedő az után nem soká meg halt, a' két vén lányt a fiatal grófné tartotta, csak úgy volt dőlgek mint neki. az urával pedig bódogul éltek míg meg nem haltak.–

de a boltos nem ismerte meg a lányát, úgy megszépült a grófi ruhában, csak nézett rá, hogy milyen szép teremtés.

– No hát nem ismeri meg a menyemet? kérdezte tőle a gróf.

– Nem én nagyságos uram.

– Hát tudja meg, hogy ez a maga elcsapott lánya.

A boltos azt gondolta, hogy csak tréfálnak vele, de a lány oda szaladt, a nyakába borult, össze-vissza csókolta őtet is, a testvérjeit is, de ezek rá se mertek nézni, vádolta őket a lelkiismeret, hogy elcsapatták azt a jó testvért. Evvel az egész lakadalmi sereg tánczba keveredett, három nap – három éjjel mindig tartott a lakadalom.

[36] Hanem a két nagyobb lányt megverte az igazságos Isten, mert elterjedt a gonoszságuk hire az egész tájékon, senki se mert őköt elvenni; vén lányok maradtak holtokig. A fiatal gróf pedig a szép feleségével boldogul élt míg meg nem halt.

3. FÜGGELÉK

Jegyzet a meséhez

Kézirat

MTAK Kt. Irod. 4-r 409/II. 127–128; Arany Juliskától származó tintairás Arany László ceruzás javításaival. Kovács Ágnes szerint a lejegyzés feltehetően Nagykőrösön keletkezett 1854 körül. A meseszövegnek eredetileg nem volt címe, a lejegyzéssel egy időben tintával a későbbi cím helyét vízszintes vonallal jelölték, erre került később a ceruzás, zárójelbe tett cím (*Leár*), amely Kovács Ágnes szerint Arany Lászlótól származik. Az első lap tetején jobb oldalon Sáfrán Györgytől származó ceruzás bejegyzés olvasható: *A. Juliska*. A mese végét három, tintával rajzolt csillag jelzi a 128v lapon. (Kovács, 1969, 204., 1982, 509.)

Megjelenés

A boltos három lyánya címen jelent meg Arany László *Eredeti népmesék* című kötetében (1862, 30–36.). Gyulai Pál nem válogatta be *Arany László magyar népmese-gyűjteményébe* (1901).

Korábbi magyar variánsok

A novellamese az AaTh 923 (*A só*) típus első ismert magyar nyelvű variánsa (MNK IV. 222–223.).

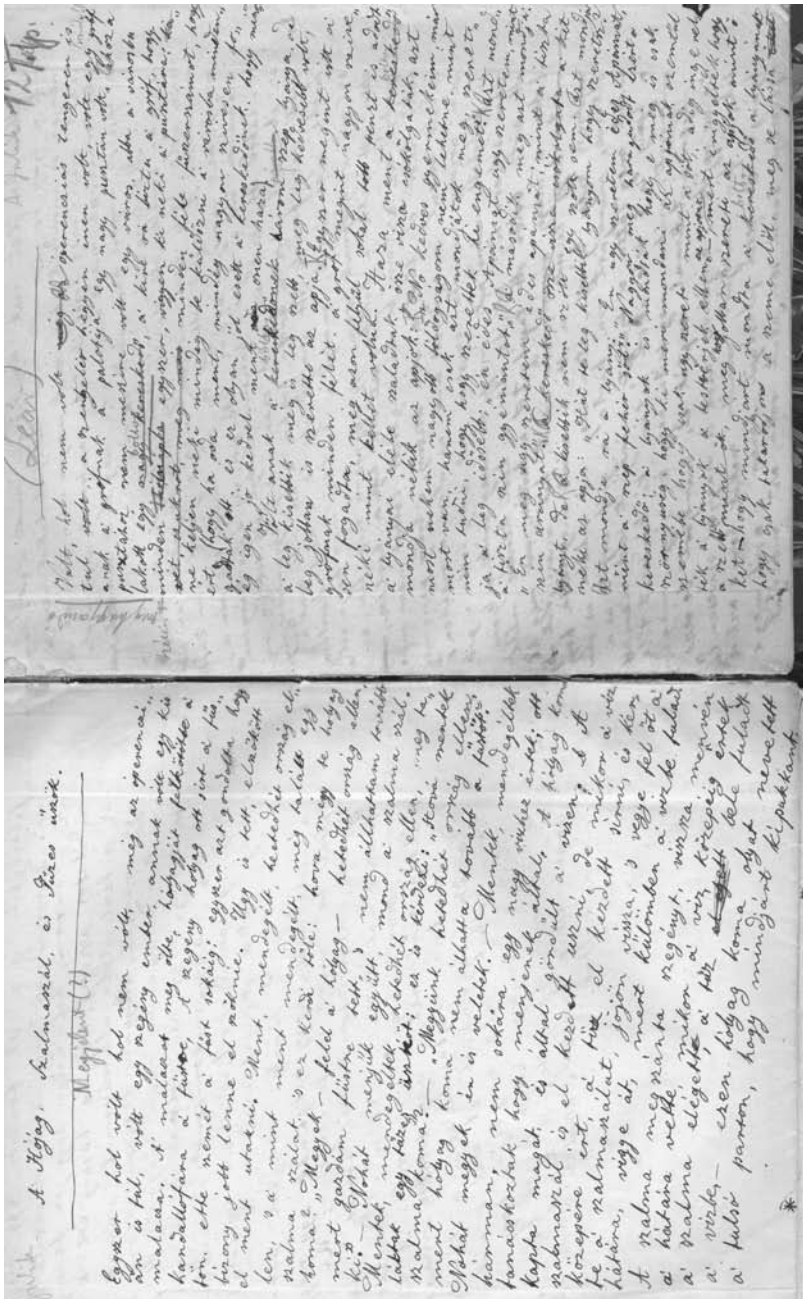
¹ a szent'gelér hégyén inen volt A magyar néphitben a fennmaradt boszorkánype-rek tanúsága szerint a boszorkányok valamilyen magaslaton, így például a Gellérthegyen vagy a Tokaji-hegyen gyűlnek össze (DÖMÖTÖR, 1939a, 1939b; Pócs, 1997, 89–90.).

A *Szentgellért-hegy* mesekezdő formulában való említése az *Eredeti népmesék* ezen meséjéből végül kimaradt, azonban az 1862-es kötet két további meséjében előfordul. A *Gagyi gazda* című mese kéziratában még nem szerepel ez a formula, a kiadott változatban a fentivel egyező formában olvasható (MTAK Kt. Irod. 4-r 409/II. 82. illetve 1862, 220.). A másik mesében a kezdő formula hasonlóképpen fordul elő, ez a mese cím nélkül jelent meg (a kötetben az I. számú csalímese), kéz-irata nem áll rendelkezésre (1862, 326.). A kötetben egy további mesében történik utalás a néphit-elemre: „Volt neki egy vén boszorkány édesanyja, akiről mind a világ azt tartotta, hogy minden éjjel a Szentgellért hegyére jár [...]” (*Az aranyhajú herczegkisasszony*, 1862, 85.). A mese kéziratosa változatában egyáltalán nem szerepel a boszorkány-motívum (MTAK Kt. Irod. 4-r 409/II. 137–143r).

A Gellérthegy és a boszorkányok gyűlésének motívuma Arany János *Az elveszett alkotmány* (1845) és *Rózsa és Ibolya* (1847) című műveiben is megtalálható.

4. FÜGGELEK

A Leár című mesekézirat fotói (MTAK Kt. Irod. 4-r 409/II. 127-128.)

5. FÜGGELEK

Kovács Ágnes és Gergely Pál beszélgetése (*a Magyar Tudományos Akadémia kéziratgyűjteményében 1981. március 23-án. Korrektúrázott gépirat.* MTAK Kt. Ms 4163/108 2/1983.)

Az Arany-mesékre vonatkozó részek:

„49 őszén szól a portás ide nekem, a derék Horváth bácsi, tessék már szaladni, mert itt a munkások a pincébe ássák – új kazánoknak, fűtési kazánoknak helyet kerestek a Duna-part felé és egy ilyen elzárt rekeszből dobálnak ki papírokat, visznek ide szalonnát sütni. Hát persze ész nélkül lementem [...] és leállítottam ezt a vandalizmust. Valóban egy kosárral kihajítottak. Éppen azt mondja: »– Hát ezek csak olyan penészes papírok!« – De kérem, ezek között nem kisebb ember volt mint: Krizának, a Vadrózsák anyagának, második kötetének egy része. Hát kérem, ezen már nem lehetett segíteni, amit megsütöttek, vagy amit elégettek... De a többi aztán, meg egyebeket is. Ezek ugyanis pechünkre úgy kerültek a pincébe, hogy 886-ban Arany Jánosnének a temetése után a fia is kiköltözött az épületből, Arany László, az itt üresen hagyott lakást átalakították [...] ami iratot találtak, azt összekötözték, ládába gyömöszölték és levitték a pincébe. Alól számlák voltak, ezek is elpusztultak részben, de a legnagyobb baj az, hogy a meseanyagot odadöntötték a csupasz földre, és éppen a Kriza került alól. Ezért rohadt el a meséknek több, mint fele. [...]

K. Á.: Milyen meggondolásból készítette el Pali bácsi azokat a kötegeket, amelyek most Krizához küldött népmesék, a Kisfaludy Társaság Népmesegyűjteménye címmel találhatók itt a kézirati gyűjteményben?

– Kérem szépen, megmondom: én nem értem rá nagyon foglalkozni ezekkel, csak azt láttam, mesék, versek, satöbbi, satöbbi, gyűjtötte Kriza, 20–30-féle Kriza gyűjtőtől, ötöle is egypár töredék volt, meg javított nyomdakész, a Vadrózsák első kötetének, a 62-es megjelenésű Vadrózsáknak a nyersanyaga is itt volt. Azzal már nem tudtam mit csinálni, összekötöztük, félretettük. Én nem tudtam, hogy pár év múlva ez meg is fog jelenni. Elég az hozzá, a könyvkötőnknek – itt a házban volt egy könyvkötőnk – leadta a kollegám itten, a Berlász a mesegyűjteményt, olcsó félvászon kötésekbe, aztán az – persze senki sem értett hozzá, én sem, Berlász még kevésbé, mint történész és nem tudtuk szétválogatni egész pontosan, így keveredett bele sajnos az Arany László, meg a Juliskának is valami kézirata, egy olyan kötetbe, amin az volt, hogy Krizától. Hát ez a magyarázata, ez a tévedés! Az, hogy hát nem voltunk szakembereke, ez az egyik, meg időnk se!

K. Á.: Azután Pali bácsi rájött arra, hogy ezek nem mind Krizához beküldött kéziratok, hisz mindenütt ott van a kezenyoma, hogy vesd össze: Arany László meséivel. És emlékszem, hogy nekem fel is hívta a figyelmemet egy kéziratra, ami Arany Juliskától származik.

– Igen. Van benne egy pár... szinte könnyezve simogattuk és néztük, de hát – nem lett volna értelme széttépkedni, ezeket a bekötött füzeteket beszakítani. Hát úgy később ezt tényleg megjegyeztük és hát ez kimaradt a Kriza bácsitól való anyagból, hát nem is kerülhetett oda. Hát ez a magyarázata, hogy vadházasságba került Juliska a Kriza-féle anyaggal.” (Gépirat 3–6.)

6. FÜGGELÉK

A kéziratok adatai

Sor-szám	Megjelent az alábbi címen	Kiadások: 1853, 1854, 1862, 1982	A kézirat címe	A lejegyző személye és a lejegyzés ideje (Sáfrán Györgyi és Kovács Ágnes alapján)	A kézirat lelőhelye (MTAK Kt.)	Típuszám
[1.]	A vak király	1862, 1–29.	<i>A' király, és asz arany tollu madár</i> (tintával írt cím, tintával áthúzva); <i>A vak király</i> (eltérő kézzel, tintával írt cím)	Arany Juliska, a cím Arany László ifjúkori írása, 1854?	Irod. 4-r 409/II. 116–123.	AaTh 550 (AaTh 1525)
[2.]	A boltos három lyanya	1862, 30–36.	<i>Leár</i> (cím ceruzával, zárójelben)	Arany Juliska, gyermek-írás	Irod. 4-r 409/II. 127–128.	AaTh 923
[3.]	A czigány fiú	1862, 37–40.	A czigány fiú (tintával írt cím)	Arany Juliska, gyermek-írás	Irod. 4-r 409/ II. 134–135r	AaTh 1628*
[4.]	Rádó és Anyicska	1862, 41–82.	<i>Rádó, és Anyicska</i> (tintával írt cím)	Arany Jánosné	Ms 10020/VIII. 152–168.	AaTh 313C
[5.]	Az aranyhajú hercegkisasszony	1862, 83–99.	<i>Az aranyhajú királykisasszony</i> (ceruzával írt cím)	Arany Jánosné	Irod 4-r 409/II. 137–143r	AaTh 403A
[6.]	Az őzike	1862, 100–110.	<i>Az őzike</i> (a lejegyzőtől eltérő kézzel, tintával írt cím)	Arany Juliska, 1862?	Irod. 4-r 409/II 89–93.	AaTh 450
[7.]	A veres tehén	1862, 111–127.	<i>A veres tehén</i> (tintával írt cím, lejegyzővel egyező kéz)	Arany Jánosné	Irod. 4-r 409/I. 12–17r	AaTh 511A+AaTh 361*

[8.]	A tündérkisasszony és a cigánylyány	1862, 128–152.	<i>A tündér kisasszony és a cigány lyány vagy A királyfi és 3 tündér kisasszony</i> (ceruzás címjavaslatok a kézirat végén)	Arany Juliska, gyermekírás	Irod. 4-r 409/II. 76–81.	AaTh 408
[9.a]	Az ördög-szerető	1862, 153–162.	(cím nélküli töredék, piszkozat)	Arany Juliska, 1853?	Irod. 4-r 409/II. 88.	AaTh 407/B
[9.b]	Az ördög-szerető	1862, 153–162.	<i>A szép lyány meg az ördög</i> (külön címlapon a tintával írt cím) tisztázat AL	Arany László, 1862?	Irod. 4-r 409/II. 72–75	AaTh 407/B
[10.]	Jankó és a három elátkozott királykisasszony	1862, 163–175.	<i>János, és a 'három elátkozott király kisasszony</i> (tintával írt cím)	Arany Juliska, gyermekírás	Irod. 4-r 409/II. 110–115r	AaTh 400
[11.]	Az ördög és a két lyány	1862, 176–186.	<i>A kis macska, és a lyányok</i> (tintával írt cím, alatta ceruzával egy másik mese töredékes címe: <i>János és az elátkozott 3 királyki</i>)	Arany Juliska, gyermekírás	Irod. 4-r 409/II. 108–109.	MNK 481*
[12.]	A kis malacz és a farkasok	1862, 187–189.	(cím nélküli)	Arany Juliska, 1853 körül?	Irod. 4-r 409/II. 17v–18r	AaTh 121
[13.]	Zsuzska és az ördög	1862, 190–201.	<i>Az ördög, és a 'három lyány</i> (tintával írt cím)	Arany Juliska, gyermekírás	Irod. 4-r 409/II. 104–107.	MNK 328f*
[14.]	Fehértófia	1862, 202–215.	<i>A Fehér ló fia</i> (tintával írt cím)	Arany Juliska, gyermekírás	Irod. 4-r 409/II. 9–12.	AaTh 301B
[15.]	A nyelvess királykisasszony	1862, 216–219.	<i>Az okos királylány</i> (ceruzás cím)	Arany Juliska, gyermekírás	Irod. 4-r 409/II. 13.	AaTh 853

[16.]	Gagyí gazda	1862, 220–231.	<i>Gagyí gazda</i> (ceruzás cím, töredék)	Arany Jánosné	Irod. 4-r 409/II. 82–85r	AaTh 560
[17.]	Babszem Jankó	1862, 232–245.	(cím nélküli)	Arany Juliska, gyermek-írás	Irod. 4-r 409/II. 144.	AaTh 312 D~AaTh 700~AaTh 650 A
[18.]	Dongó meg Mohácsi	1862, 246–255.	<i>Dongó meg Mohácsi</i> (tintával írt cím)	Arany Jánosné	Ms 10020/VIII. 116–125.	AaTh 1525N I. II. III. IV.+ AaTh 1641+AaTh 1654
[19.]	A szomorú királykisasz-szony	1862, 266–269.	<i>Hőjelő srb</i> (ceruzás cím, rövidítés)	Arany Juliska , gyermek-írás	Irod. 4-r 409/II. 133–134r	AaTh 571
[20.]	A macska és az egér	1854, 78–79. 1862, 270–272.	(cím nélküli)	Arany Juliska, 1853 körül?	Irod. 4-r 409/II. 16.	AaTh 2034
[21.]	A farkas-tanya	1862, 273–276.	(cím nélküli)	Arany Juliska, gyermek-írás	Irod. 4-r 409/II. 15.	AaTh 210
[22.]	Panczimaneczi	1862, 277–284.	<i>Panczimaneczi</i> (tintával írt cím)	Arany Juliska, gyermek-írás	Irod. 4-r 409/II. 124–126r	AaTh 500+ AaTh 501 II. III.
[23.]	A hólyag, szalmaszál és a tüzes üszök	1853, 2–3. 1862, 285–286.	<i>A Hólyag, Szalmaszál és Tüzes üszök</i> (tintával írt cím)	Arany Juliska, 1853 körül?	Irod. 4-r 409/II. 126v	AaTh 295
[24.]	A kis gömböc	1862, 287–289.	<i>A kis gömböc</i> (tintával írt cím)	Arany Juliska, 1853 körül?	Irod 4-r 409/II. 14.	AaTh 2028
[25.]	Farkas-barkas	1854, 59–61. 1862, 290–294.	(cím nélküli)	Arany Juliska, 1854 előtt?	Irod. 4-r 409/II. 130–131.	AaTh 20C+AaTh 20A
[26.]	A kakaska és a jérezike	1862, 295–298.	Pityke Kakaska (ceruzás cím)	Arany Juliska, gyermek-írás	Irod. 4-r 409/II. 132.	AaTh 2021A

[27.]	A két koszorú	1862, 299–304.	(cím nélkül)	Arany Juliska, gyermek-írás	Irod. 4-r 409/II. 135v–136.	AaTh 883B~AaTh 510B
[28.]	A kóró és a kis madár	1853. 25–27. 1862, 305–307.	(cím nélkül)	Arany Juliska, 1861–1862?	Irod. 4-r 409/I. 17v, Irod. 4-r 409/II. 115v, Ms 10020 VIII. 169.	AaTh 2034A*
[29.]	A kis ködmön	1862, 308–313.	<i>A kis ködmön</i> (ceruzás cím) mellette <i>Pityke</i> (ceruzás, aláhúzott cím)	Arany Juliska, gyermek-írás	Irod. 4-r 409/II. 129–130r	AaTh 1450+AaTh 1348 (AaTh 1229*+AaTh 1245+AaTh 1284*)
[30.]	Iczinke-piczinke	1862, 314–315.	(cím nélkül)	Arany Juliska, 1853 körül?	Irod. 4-r 409/II. 16r	AaTh 2016
[31.]	Miért haragszik a disznó a kutyára, a kutya a macskára, a macska az egérre?	1862, 316–317	az <i>Iczinke-piczinke</i> kéziratán tintával: <i>a disznó-kutya-macskae</i> <i>egér meséje</i>	a cím Arany László kézírása, a mese kézírata lappang	Irod. 4-r 409/II 16r (csak a cím)	AaTh 200
[32.]	Csali mesék I. (c. n.)	1862, 326.	?		?	MNK 2302Z*
[33.]	Csali mesék II. (c. n.)	1862, 326.	?		?	AaTh 2300
[34.]	Csali mesék III. (c. n.)	1862, 327.	?		?	MNK 2013A*

[35.]	Csali mesék IV. (c. n.)	1862, 327.	?			?	csalimese-ként is használt mesezáró formula
[36.]	Csali mesék V. (c. n.)	1862, 327.	?			?	csalimese-ként is használt mesezáró formula
	Találós mesék	1862, 318–325.	<i>Találós mesék</i>			Irod. 4-r 409/I. 3–8.	
Az Eredeti népmesékben nem szereplő szövegek							
	Az özvegy ember és az özvegy asszony	1982, 518–522.	<i>Az özvegy ember és az özvegy asszony</i> (tintás cím áthúzva) <i>Az édes és mostoha lány</i> (ceruzával a kézirát hátoldalán)	Arany Juliska, gyermek-írás	Irod 4-r 409/III. 123–126.		AaTh 480
	Bolond Jankó	1982, 522–527.	<i>Bolond Jankó</i> (ceruzás cím)	Arany Juliska, a cím Arany László kézírása	Irod 4-r 409/III. 127–130.		MNK 1684*
	Nemtudomka	1982, 527–529.	<i>Nemtudomka</i> (tintával írt cím, a lejegyzővel azonos írás)	Arany Juliska, 1858–1859?	Irod 4-r 409/ II. 86–87r		AaTh 451
	nem jelent meg		<i>Népmese. A jó vadász</i> (tintás cím és műfaj-megjelölés)	Arany Juliska, 1861–1862?	Irod. 4-r. 409/ III. 118r	?	

IRODALOM

AJÖM VI.

1952 *Arany János Összes Művei VI.* S. a. r. VOINOVICH Géza. Budapest, Akadémiai Kiadó.

AJÖM X.

1962 *Arany János Összes Művei X. Prózai művek I.* S. a. r. KERESZTURY Mária. Budapest, Akadémiai Kiadó.

AJÖM XIII.

1966 *Arany János Összes Művei XIII. Hivatali iratok I.* S. a. r. DÁNIELISZ Endre – TÖRÖS László – GERGELY Pál. Budapest, Akadémiai Kiadó.

AJÖM XV.

1975 *Arany János Összes Művei XV. Arany János levelezése (1828–1851).* S. a. r. SÁFRÁN Györgyi. Budapest, Akadémiai Kiadó.

AJÖM XVI.

1982 *Arany János Összes Művei XVI. Arany János levelezése (1852–1856).* S. a. r. SÁFRÁN Györgyi. Budapest, Akadémiai Kiadó.

AJÖM XVII.

2004 *Arany János Összes Művei XVII. Arany János levelezése (1857–1861).* S. a. r. KOROMPAY H. János. Budapest, Universitas.

AKNAY Tibor

2003 *Gáspár János (1816–1892). Dokumentumok.* Budapest, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum. (A magyar neveléstörténet forrásai XIX.)

ARANY László

1862 *Eredeti népmesék.* Pest, Heckenast.

[ARANY László] y. i.

1864 Dunamelléki eredeti népmesék. [Rec.] *Koszorú*, II, Első félév, 9, 209–212.

ARANY László

1867 Magyar népmeséinkről. *Budapesti Szemle*, VIII, 40–66., 200–228.

1876 Az írói és művészi tulajdonjogról. *Budapesti Szemle*, XX, 225–257.

[ARANY László] r.-

1894 Magyar mese- és mondavilág. Ezer év meseköltése. Meséli Benedek Elek. Első kötet. [Rec.] *Budapesti Szemle*, III, évf. 80. kötet, 216. szám, 473–478.

1901a *Népmese-gyűjteménye.* Budapest, Franklin Társulat.

1901b *Az írói tulajdonjog kérdéséhez* In: ARANY László *Összes művei. III. Történelmi és politikai tanulmányok.* 227–232. Budapest, Franklin.

- 1960 *Válogatott művei*. S. a. r. NÉMETH G. Béla. Budapest, Szépirodalmi.
- 2007 *Magyar népmesék*. Az OSZK Magyar Elektronikus Könyvtárának digitalizált szövegek könyve felhasználásával. Budapest. (A magyar irodalom remekei. II. sorozat. Népszabadság könyvek)
- BENKÓ Imre
1897 *Arany János tanársága Nagy-kőrösön*. SZILÁGYI Sándor előszavával. Nagy-kőrös, Nyomatott Ottinger Edénél.
- BERZE NAGY János
1966a Arany-tanulmányok I. A folklorista Arany. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1965*. 129–133. Pécs.
1966b Arany-tanulmányok II. Arany László eredeti népmeséi. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1965*. 133–151. Pécs.
1968 Kiegészítés Arany-tanulmányok című írásához. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1967*. 74. Pécs.
- CZÖVEK Judit
2007 Adattárak. In: HOPPÁL Mihály (szerk.): *A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézete (1967–2007)*. 103–126. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet.
- DEBRECZENI István
1968 *Arany János hétköznapijai*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó.
- DOMOKOS Mariann
2007 A mesegyűjtő Merényi László. Történeti források akadémiai kiküldetéséről. In: SZEMERKÉNYI Ágnes (szerk.): *Folklór és történelem*. 139–163. Budapest, Akadémiai Kiadó.
2008 *A Magyar Népköltési Gyűjtemény I. kötetének (1872) keletkezés-történetéhez*. Kézirat.
2009 Szerzői jogi kérdések 19. századi folklórszövegek kapcsán. In: MEZEY Barna – NAGY Janka Teodóra (szerk.): *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből*. 228–263. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó. (ELTE Jogi Kari Tudomány 2.)
- DÖMÖTÖR Sándor
1939a A boszorkányok gyűlése a magyar néphitben. *Ethnographia*, L, 210–221.
1939b Szent Gellért hegye és a boszorkányok. *Tanulmányok Budapest múltjából*, VII, 92–111. Budapest.
- FARAGÓ József
1965 Utószó. In: *Fehérlófia. Arany László magyar népmesegyűjteményéből*. 149–157. Bukarest, Ifjúsági Könyvkiadó.
- GÁSPÁR János – KOVÁCSI Antal
1853 *Magyar olvasókönyv. Első folyam második fele. Elemi, polgári és reáltanodáknak s a gymnasiumok első és második osztályainak*. Kolozsvár, Özvegy Barráné és Stein.

GÁSPÁR János

1854 *Csemegék kisebb gyermekek számára, melyekkel Családok és kisdédóvóknak kedveskedik Gáspár János nevelő. Második javított, nagyszámú verscsemegével és két színezett képpel bővített kiadás.* Kolozsvár, Özveggy Barráné és Stein.

GERGELY Pál

1952 A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának újabban megszerzett vagy feltárt kézíratairól. *Ethnographia*, LXIII, 207–208.

GULYÁS Judit

2006 „...úgy kívánhat helyt Muzáronban mint a' Galériákban a' Breughel ördögös és boszorkányos bohóskodásai”. A Muzáron, Élet és Literatura meseközlései és korabeli fogadtatásuk (1829–1833). In: EKLER Andrea – MIKOS Éva – VARGYAS Gábor (szerk.): *Teremtés. Szövegfolklorisztikai tanulmányok Nagy Ilona tiszteletére.* 497–547. Budapest, L'Harmattan.

2007 A 19. századi magyar meseanyag kutatásának eredményei, problémái és lehetőségei: népmese és irodalmi mese. In: BÁLINT Péter (szerk.): *A meseszöveg változatai. Mesemondók, mesegyűjtők és meseírók.* (Második, átszerkesztett kiadás.) 158–197. Debrecen, Didakt.

2008a Tompa Mihály *Népregék, népmondák* című munkájának forrásai és egykorú fogadtatása. In: VARGYAS Gábor – BERTA Péter (szerk.): *Ethno-lore*, XXV, 117–169. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet.

2008b Arany János: *Rózsa és Ibolya*. Kézirat.

GYULAI Pál

1862 Eredeti népmesék. Összegejtötte Arany László. [Rec.] *Budapesti Szemle*, I. folyam, XV. kötet, 386–392.

1902a Arany László. Bevezetésül költeményei kiadásához. 1898. In: GYULAI Pál: *Emlékbeszéd.* II. kötet. 151–172. Második, bővített kiadás. Budapest, Franklin-társulat.

1902b Arany László ravatalánál. 1898. augusztus 3. In: GYULAI Pál: *Emlékbeszéd.* II. kötet. 435–436. Második, bővített kiadás. Budapest, Franklin-társulat.

HEGEDŰS András

1957 *Arany János a katedrán.* Budapest, Tankönyvkiadó.

HERMANN Zoltán

2006 A szóbeliség és az írásbeliség határán: Szilcz István kéziratos mesegyűjteménye. In: CSÖRSZ Rumen István – HEGEDŰS Béla – TŰSKÉS Gábor (szerk.): *Historia litteraria a XVIII. században.* 515–527. Budapest, Universitas.

JÓKAI Mór

1856 *A magyar nép adomái.* Pest, Kiadja Heckenast Gusztáv.

KISS Gabriella

1964 Arany László népköltési hagyatékából. *Ethnographia*, LXXV, 475–476.

KOROMPAY Bertalan

1989 Folklórunk nagy kezdeményezői. Arany László. In: KOROMPAY Bertalan: *Finn nyomokon. Folklór, néprajz, irodalom. I.* Budapest, szerzői kiadás.

KOROMPAY H. János

2002 A „kegyeletos fiu” textológiája. (Az Arany János-levelek kiadás-történetéhez.) In: KOROMPAY H. János (szerk.): *A két Arany. Összehasonlító tanulmányok.* 174–199. Budapest, Universitas Kiadó.

KÓSA László

2001 *A magyar néprajz tudománytörténete.* Budapest, Osiris Kiadó.

KOVÁCS Ágnes

1961 Benedek Elek és a magyar népmesekutatás. *Ethnographia*, LXXII, 430–444.

1969 A XX. században rögzített magyar népmeseszövegek XIX. századi nyomtatott forrásai. I. Arany László magyar népmesegyűjteménye. *Népi Kultúra – Népi Társadalom*, II–III. 177–214. Budapest, Akadémiai Kiadó.

1977 Arany László. *Magyar Néprajzi Lexikon.* I. 120–121. Budapest, Akadémiai Kiadó.

1978 A *Flóri könyve* és a *Csemegék*. In: ZELNIK József (szerk.): *Folklorizmus egykor és ma. Előadások III.* 41–52. Kecskemét. (Folklór, Társadalom, Művészet 4–5.)

1982 Arany Juliska és Arany László meséi. In: NOVÁK László (szerk.): *Arany János tanulmányok.* 495–530. Nagykőrös. (Nagykőrösi Arany János Múzeum Közleményei II.)

1983 Búcsú Gergely Páltól. *Ethnographia*, XCIV, 452.

MIKOS Éva

2005 Szerелеmdal... Megjegyzések egy Csokonai-vers népszerűségéről, valamint társadalom- és művelődéstörténeti kapcsolatairól 19. századi kalendáriumok alapján. In: GULYÁS Judit – TÓTH Arnold (szerk.): *Mindenes gyűjtemény. II. Tanulmányok Küllős Imola 60. születésnapjára.* 169–190. Budapest, ELTE Folklóre Tanszék.

MILBACHER Róbert

2000 „...Földben állasz mély gyököddel...” *A magyar irodalmi népiesség genezisének akkulturációs metódusa és pórias hagyományának vázlatja.* Budapest, Osiris Kiadó.

MNGYI.

1872 GYULAI Pál – ARANY László (szerk.): *Magyar népköltési gyűjtemény I. Elegyes gyűjtések Magyarország és Erdély részeiből.* Budapest, Athenaeum Kiadó.

MNGy XII.

- 1911 SEBESTYÉN Gyula (szerk.): *Kriza János: Vadrózsák. Székely népköltési gyűjtemény*. Budapest, Athenaeum Kiadó.

MNK I.

- 1987 KOVÁCS Ágnes – BENEDEK Katalin (szerk.): *Magyar Népmesekatalógus I. A magyar állatmesék katalógusa (AaTh 1–299)*. 2. javított, bővített kiadás. Budapest, MTA Néprajzi Kutatócsoport.

MNK IV.

- 1984 BENEDEK Katalin (szerk.): *Magyar Népmesekatalógus IV. A magyar novellamesék típusai (AaTh 850–999)*. Budapest, MTA Néprajzi Kutatócsoport.

N. N.

- 1882 A Nemzet Tárcája. Arany János kortársairól. *Nemzet*, Esti kiadás, 1882. okt. 24. kedd. 54. sz. Melléklet a „Nemzet” 54-ik számához.

NAGY Ilona

- 2007 A Grimm testvérek mesegyűjteményéről. In: VARGYAS Gábor – BERTA Péter (szerk.): *Ethno-lore XXIV*, 3–50. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet.

NIEDERMÜLLER Péter

- 1990 Adatok a magyar folklór szövegbázisának megkonstruálásához a XIX. században. *Ethnographia*, CI, 96–104.

PAP Károly

- 1911 *Arany János magyar irodalomtörténete*. Pest, Franklin Társulat.

PÓCS Éva

- 1997 *Élők és holtak, látók és boszorkányok. Mediátori rendszerek a kora újkor forrásaiban*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

RÖLLEKE, Heinz

- 1975 *Die älteste Märchensammlung der Brüder Grimm. Synopse der handschriftlichen Urfassung von 1810 und der Erstdrucke von 1812*. Cologne–Genève, Fondation Martin Bodmer.

RÖLLEKE, Heinz–MARQUARDT, Ulrike

- 1986 *Kinder- und Hausmärchen gesammelt durch die Brüder Grimm. Transkriptionen und Kommentare in Verbindung mit Ulrike Marquardt von Heinz Rölleke*. (Vergrößerter Nachdruck der zweibändigen Erstausgabe von 1812 und 1815 nach dem Handexemplar des Brüder Grimm-Museums Kassel mit sämtlichen handschriftlichen Korrekturen und Nachträgen der Brüder Grimm.) Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht.

SÁFRÁN Györgyi

- 1960 *Arany János és Rozvány Erzsébet*. Budapest, MTA Irodalomtörténeti Intézet. (Irodalomtörténeti füzetek 31.)
1999 *A levelező Arany János. Levélváltás felső-magyarországi íróbarátaival*. Miskolc. (Borsod-Miskolci Irodalomtörténeti Füzetek 17.)

- SÁRKÁNY Mihály
1971 Népmesekincsünk összetételéről. *Népi Kultúra – Népi Társadalom*, V–VI, 159–170. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- [SEBESTYÉN Gyula?]
1898 Arany László halála. *Ethnographia*, VIII, 328.
- SEBESTYÉN Gyula
1911 Arany László: Magyar népmese-gyűjtemény. *Ethnographia*, XXII, 372–373.
- SOMOGYI Sándor
1956 *Arany László*. Budapest, Művelt Nép.
- SZENDREY Zsigmond
1914 Arany János a szalontai nép emlékezetében. *Irodalomtörténet*, III, 64–67.
- SZILÁGYI Márton
2004 Nyitott kérdések az Arany-filológiában. *Irodalomtörténet*, LXXXV, 367–379.
- SZILÁGYI Sándor
1882 Arany János tanári pályájáról. *Fővárosi Lapok (Szépirodalmi napi közlöny)*, 1882. nov. 19. vasárnap. XIX. évf. 266. sz. 1656–1657.
- SZNGY
1956 *Székely népköltési gyűjtemény*. Összesítő válogatás a kiadott és kéziratok hagyatékból I–II. (A verses részt GERGELY Pál, a meséket KOVÁCS Ágnes gondozta.) Budapest, Magvető Kiadó.
- TMLEV
1964 *Tompa Mihály levelezése I. 1839–1842*. S. a. r., jegyzetek: BISZTRAY Budapest, Akadémiai. (A magyar irodalomtörténetírás forrásai 6.)
- T. SZABÓ Levente
2008 Az irodalmi hivatásosodás és az írói szolidaritás új formái a 19. század közepén: a Magyar Írói Segélyegylet esete. *Irodalomtörténet*, LXXXIX, 347–377.
- VARGHA Balázs
1984 Kincsház – leltárhiánnyal. Arany János levelezésének kritikai kiadása. In: VARGHA Balázs: *Jelek, jelképek, jellemek. Irodalmi és nyelvészeti tanulmányok*. 404–426. Budapest, Magvető Kiadó.
- VITA Zsigmond
1968 Gyermekirodalmunk bölcsőjénél. In: VITA Zsigmond: *Tudomány és cselekedettel*. 243–281. Bukarest, Irodalmi Kiadó.
- VOIGT Vilmos – BALOGH Lajos
1974 *A népköltési (folklór) alkotások kritikai kiadásának szabályzata*. Budapest, Akadémiai Kiadó (Szerkesztési irányelvek IV.)
- VOIGT Vilmos
1999 A mai magyar folklór textológia kérdései. *Irodalomtörténet*, XXXI, 298–306.

VOINOVICH Géza

1929 *Arany János életrajza I.* 1817–1849. Budapest, MTA.

1931 *Arany János életrajza II.* 1849–1860. Budapest, MTA.

1938 *Arany János életrajza III.* 1860–1882. Budapest, MTA.

ON THE CRITICAL EDITION OF THE 19TH CENTURY MANUSCRIPT AND PUBLISHED TALE COLLECTION OF THE ARANY FAMILY

In 1862 a volume of tales was published under the title *Eredeti népmesék* ('Authentic Folktales') by László Arany, the then 18-year-old son of János Arany (1817–1882), one of the greatest poets of Hungarian literature. *Eredeti népmesék* has been classified by Hungarian folklore studies as the first canonical folktale collection in Hungary. Besides scholarly recognition, it has also become a most popular Hungarian folktale collection in the past one and a half century, as selected tales from this collection have been continuously republished in schoolbooks and anthologies, and have become solid part of Hungarian children's literature.

In 1949 in the basement of the main building of the Hungarian Academy of Sciences in Budapest, a pile of manuscripts was found in very poor condition, which, among others, consisted of various 19th century folklore collections. In the 1960s it turned out that a part of these manuscripts are identical with the texts published in *Eredeti népmesék*. The vast majority of the manuscript tales were put down by the family members of János Arany, namely, his daughter (Julianna Arany, 1841–1865) and his wife (Julianna Ercsey, 1816–1885), in the period between 1850 and 1862, presumably for family use. The outcome of the first phase of the comparison of the manuscripts with their published versions is that in course of the editing process László Arany considerably reworked the texts of the manuscript tales applying remarkable stylistic modifications.

The article is a report about a research project whose aim is to publish a synoptic critical edition of the manuscript tales of the Arany family as well as the volume published by László Arany in 1862 (the research is carried out by the authors and Zoltán Hermann, literary historian). The article in detail summarizes the research history of the manuscript and published tales of the Arany family, including all data known about the sources, formation and edition of these tales, besides the reception of the published volume. Since no critical edition of any 19th century Hungary folktale collection has been published so far, the article gives an excerpt from the planned edition, presenting the transcription method to be used on the example of a manuscript tale entitled *Lear* (published in 1862 under the title *A boltos három lyánya*, i.e. *The Shopkeeper's Three Daughters*; ATU 923).